

Merkur. Genealogiai historiai es statistikai zsebkönyv, 1836-
ra. (Mercur, Genealogisch- historisches und statistisches
Taschenbuch auf 1836.)

Egyet. ny.
Buda 1836

Signatur: 55617-B
Barcode: +Z174547601
Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ174547601>
Umfang: Bild 1 - 320

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzzangaben. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

KAIS. KÖN. HOF

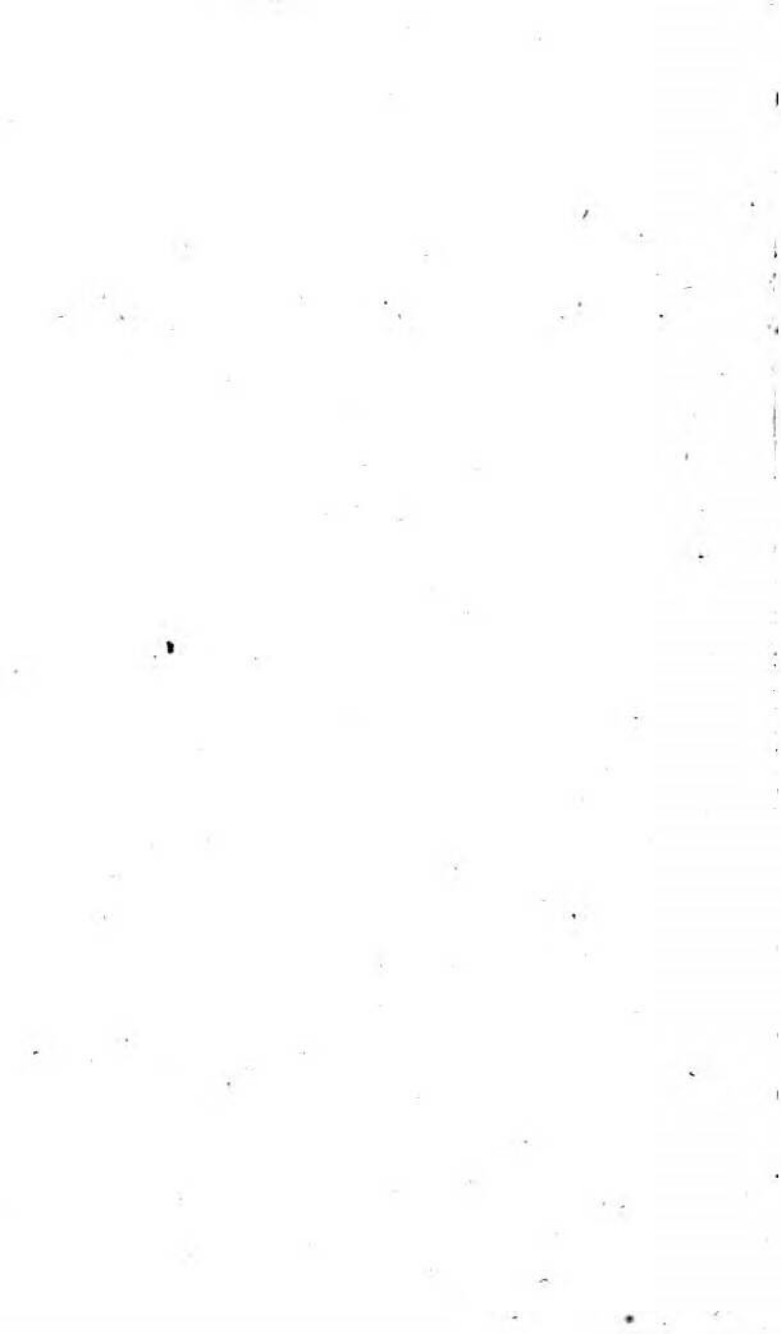
BIBLIOTHEK

55.617-B

Alt-

~~B. O. 172.~~

55617-B.

M E R K Ű R.

GENEALOGIAI-HISTORIAI

ÉS

STATISTICAI ZSEBKÖNYV,

1836-RA.

IRTA

LASSÚ ISTVÁN,

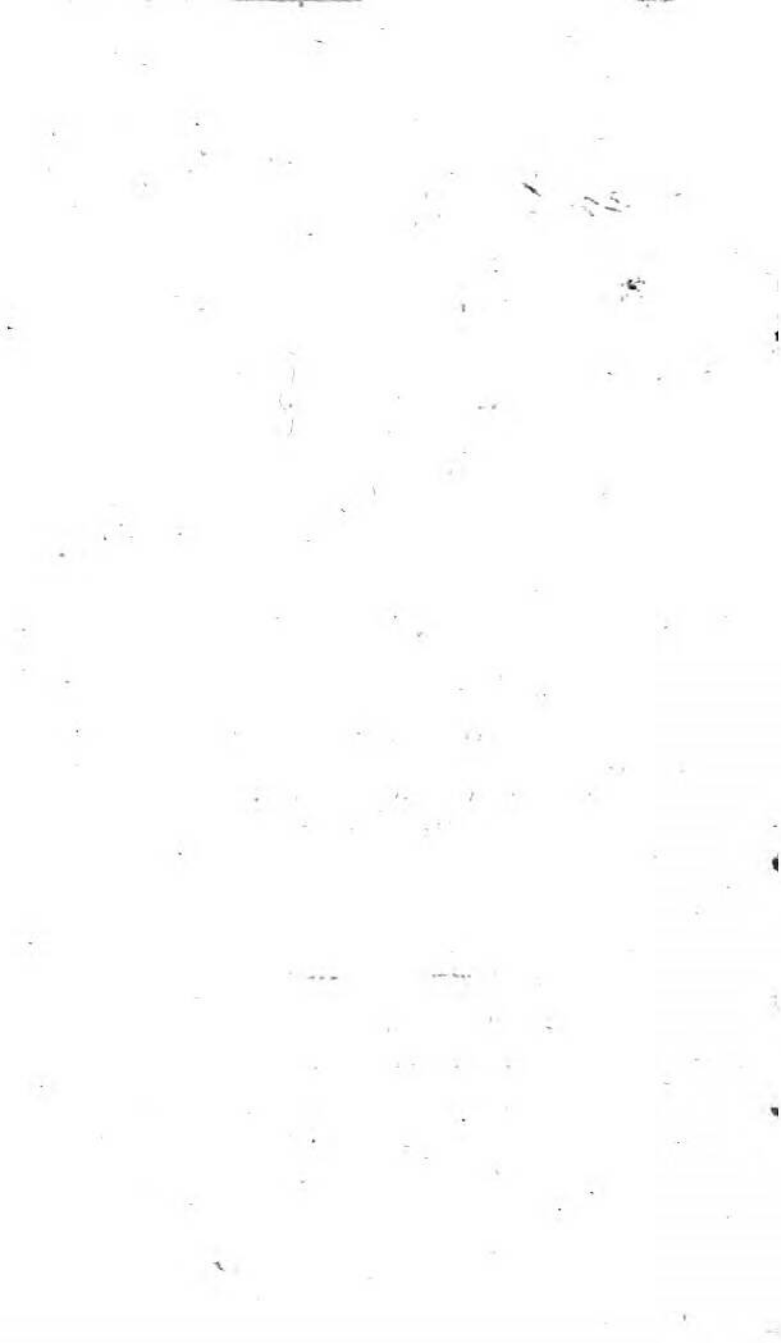
A'

N. M. MAGYAR KIRÁLYI UDVARI KAMARA REGISTRATU-
RÁJÁNAK REGESTRANSA, T. N. TORNA VÁRMEGYE
TÁBLABIRÁJA ÉS A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG
LEVKLEZŐ TAGJA.

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

NAGY MÉLTÓSÁGÚ

SZILASSI ÉS PILISI

SZILASSY JÓZSEF ÚR,

SZENT ISTVÁN APOST. KIRÁLY JELES RENDJE KIS
KERESZTESE, Ő CSÁSZ. 'S APOST. KIR. FELSÉGE
BELSŐ TITKOS TANÁCSOSA, A' MAGYAR SZENT
KORONA ŐRZŐJE, A' N. MÉLT. HÉTSZEMÉLYŰ FŐ-
TÖRVÉNYSZÉK ASSESSORA, T. N. TORNA VÁRMEGYE
FŐISPÁNYA 'S A' DUNÁNTÚLI REFORM. EGYHÁZI
KERÜLET FŐKURÁTORA,

Ő EXCELLENTIÁJÁNAK

A' TUDOMÁNYOK BIZGÓ PÁRTOLÓJÁNAK 'S A'
NEMZETI MIVELTSÉG ÉS KÖZJÓ LELKES ELŐ-
MOZDITÓJÁNAK

alázatos és mély tisztelete emlékéül ajánlja.

AZ IRÓ.

I. Nagybritannia.

Országló család a' braunschweigi. Fő az angol egyház.

I. Király IV Vilmos (Henrik) (előbb clarencei herceg), szül. 21 Aug. 1765; köv. IV György bátyját 26 Jun. 1830; nője Adelheide (Amália Luiza Theresia), szász-meiningeni hercegné, 11 Jul. 1818 oltá, sz. 13 Aug. 1792.

Testvérei: 1) Edvárd Auguszt, sz. 2 Nov. 1767, kenti herceg, mh. 23 Jan. 1820; nőül vevé 29 Maj. 1818 Victoria (Mária Luiza) szász-coburgi hercegnét, Emich leiningeni fejedelem özvegyét, sz. 17 Auguszt. 1786, kinek leányára

Victoria Alexandrinára, (sz. 24 Maj. 1819), néz Nagybritannia koronája.

2) Auguszt (Zsófia), sz. 8 Nov. 1768. 3) Erzsébet, sz. 22 Maj. 1770, a' hessen-homburgi landgróf özvegye. 4) Ernst (Auguszt), sz. 5 Jun. 1771, cumberlandi és tiviotdalei herceg, armaghi gróf, nője 29 Maj. 1815 oltá Friderika (Carolina Zsófia Alexandrina) mecklenburg-strelitzi hercegné, özv. solmsi fejedelemné, sz. 2 Mart. 1778. Fija

György (Fridrik Sándor Ernst Auguszt), sz. 27 Maj. 1819, Hannover, mellyben csak férjű uralkodhatik, öröklője.

5) Auguszt (Fridrik) sz. 27 Jan. 1773, sussexi herceg, inverneszi gróf, arklowi báró, nője 3 April. 1793 oltá Murray Augusztá -kisasszony (sz. 1768), melly házasság 1801 semmisítették, innen az ebből származott gyermekek: a) György (Auguszt), sz. 13 Jan. 1794 és b) Mathilde (Sarolta), sz. 11 Aug. 1801, nem bírnak britanniai hercegi czímmel 's jusokkal. 6) Adolf (Fridrik), sz. 24 Febr. 1774, cambridgei hercz., tipperaryi gróf, cullodeni báró, 22 Febr. 1831 oltá hannoveri vicekirály, nőül vevé 7 Maj. 1818 Augusztát

(Wilhelmina Luizát), Fridrik hessen-casseli landgróf leányát, sz. 25 Jul. 1797. Gyermekai:

a) György (Fridrik Vilmos Károly), sz. 26 Mart. 1819. b) Augusztá (Carolina Sarolta Erzsébet Mária Zsófia Luiza), sz. 19 Jul. 1822. c) Mária (Adelaide Wilh. Erzs.), sz. 27 Nov. 1833.

7. Mária, sz. 25 Apr. 1776, 30 Nov. 1834 oltá a' gloucesteri hercz. özv., 100,000 for. jövedelme van 's 1806 Turton doctor 2 mil. for. örökséget hagyá rá.
8) Zsófia, sz. 3 Nov. 1777.

Atyja testvérének Vilmos, 25 Aug. 1805 mh. gloucesteri herczegnek leánya: Mathilde (Zsófia), sz. 23 Maj. 1773.

II. Az ország alkotó részei: Angolország 2378 nsz. mf. 13,089,338 lak. Vales 350 nsz. mf. 805,236 l. Skótország 1467 nsz. mf. 2,365,807 l. Irland 1511 nsz. mf. 7,767,401 l. öszvesen 5706 nsz. mf. 24,027,782 l. 's ide számlálván a' szárazí és tengeri erőt, melly 277,017 főből áll, 24,304,799 l.

Angolország 41, Vales fejedelemség 12, Skótország 32, 's Irland 32 grófságra v. megyére osztatik. Birja még Nagybritannia Európában: Helgolandot (sziget $\frac{1}{4}$ nsz. mf. 's 2300 lak.), a' normanni szigeteket (12 nsz. mf. 56,000 l.), Gibráltárt ($\frac{1}{4}$ nsz. mf. 17,024 l.), 's Maltát (8 nsz. mf. 120,839 l.). Európán kívül bir 86,120 nsz. mf. 137,014,533 l. Az egész birodalom tesz tehát 92,226 nsz. mf. 161,419,332 l.

Vallás. Az angol egyház tagjai v. püspökök (6 érsekkel 's 42 püspökkel) 13,561,219, presbyteriumosok 1,800,000, Kath. 6,000,000, Methodisták 460,000, Mennoniták 150,000, Dissenterek 1,200,000, Zsidók 12,000. Közönséges levén a' vallásszabadság, vannak még itt: Independensek, Anabaptisták, Quäckerek, Unitariusok, Atheisták 'st. 8 főiskoláiban 15357 tanulnak.

III. Országalkotmány. A' főhatalom egy fejedelem 's a' nemzet kezében van, melly utolsó képviselői által veszen részt abban, kik a' felső és alsó parlamentekben gyűlnek öszve. A' király czime: Nagybritannianak 's Irlandnak királya, a' hit védője, Lancaster és Cornwall, Rothsay és Skótország herczege; braunschweig-lüneburgi herczeg, Hannovernek királya, a'

jóniai szigetek fejedelmi védője. A' király legidősebb fija valesi herceg.

Vitézrendek: 1) a' kék nadrágmentő, alk. 1350; 2) a' bogácsrend Skótország számára, alk. 787, visszaáll. 1540, megújít. 1687; 3) a' Patrikrend Irland számára, 1783 oltá; 4) a' Bathrend, alk. 1399, megúj. 1725 's 1815 oltá 3 osztályban létez, mellyek a' nagy- 's középkereszteseké és lovagoké; 5) Sz. Mihály-'s Sz. Györgyrend, 3 osztályban, a' jóniai szigetek 's Málta számára, 1818 oltá.

II. *Franciaország. I. Toscana után.*

III. *Ausztriai Császárság.*

Országló család a' lothringeni, kath. hitvalláson.

I. Császár I Ferdinánd (Károly Leopold József Ferencz Marcellin), sz. 19 Apr. 1793, magyar királyá koronáztatott 28 Sept. 1830; a' császárságban atyját 2 Mart. 1835 követé; nője 27 Febr. 1831 oltá Carolina (Mária Anna Pia) sardíniai hercegné, sz. 19 Sept. 1803.

Testvérei: 1) Mária Luiza, sz. 12 Dec. 1791, Parma hercegnéje (l. Parma). 2) Mária Clementina, sz. 1 Mart. 1798, a' salerno hercegnője. 3) Ferencz (Károly József), sz. 7 Dec. 1802, nője 4 Nov. 1824 oltá Zsófia, bajor hercegné, sz. 27 Jan. 1805. Gyermekai:

a) Ferencz (József Károly), sz. 18 Aug. 1830.
b) Ferdinánd (Maximilian József), sz. 6 Jul. 1832.
c) Károly (Lajos József Mária), sz. 31 Jul. 1833.

4) Mária Anna (Franc. Therézia Jos. Medarda), sz. 8 Jun. 1804, a' prágai nemes dámainétzet apát-asszonya.

A' császár mostoha anyja: Carolina (Augusztá), bajor hercegné, sz. 8 Febr. 1792, I Ferencz császár özvegye 2 Mart. 1835 oltá.

Atyja testvérei: 1) Károly (Lajos János József Lőrincz), sz. 5 Sept. 1771, tescheni herceg, főtábornagy, nőül vevé 1 Sept. 1815 Henriette nassau-weilburgi hercegnét, sz. 30 Oct. 1797, mh. 29 Dec. 1829. Gyermekai:

a) Therézia (Mária Izabella), sz. 31 Jul 1816. b) Albert (Fridrik Rudolf) sz. 3 Aug. 1817, ezered. és a' 44 számú gyalog ezered tulajdonosa. c) Károly (Ferdinánd), sz. 29 Jul. 1818, ezeredes és az 51 számú gyalog ezered tulajd. d) Fridrik (Ferdinánd Leopold), sz. 14 Maj. 1821. e) Mária (Carol. Ludov. Kristina), sz. 10 Sept. 1825. f) Vilmos (Ferencz Károly) sz. 21 Apr. 1827.

2) József (Antal János), sz. 9 Mart. 1776, Magyarország főtábornagyja 's nádora; nőül vevé 1) Alexandra Paulovna orosz nagyhercegnét, 30 Oct. 1799, mh. 16 Mart. 1801. 2) 30 Aug. 1815 Hermine anhalt-berenburg-schaumburgi hercegnét, mh. 14 Sept. 1817. 3) 24 Aug. 1819 Mária (Dorotya Luiza Wilhelmina Carolina) württembergi hercegnét, sz. 1 Nov. 1797.

Gyermekei: 2dik nőjétől: a) Hermine (Amalia Mária) 's b) István (Ferencz Victor), schauburgi herceg, ezered. és az 58 sz. gyalog ezered tulajdonosa, ikrek, szül. 14 Sept. 1817. 3dik nőjétől: c) Sándor (Leopold Ferdinánd), sz. 6 Jun. 1825. d) Francisca (Mária Erzsébet), sz. 17 Jan. 1831. e) József (Károly Lajos), sz. 3 Mart. 1833.

3) János (Józs. Fáb. Sebestyén), sz. 20 Jan. 1782, lovasság tábornagyja, a' hadi földmérés és várerősítés főigazgatója, az 1 sz. dragonos ezered tulajd. 4) Rajner (Józs. Ján. Mih. Fer. Jeromos), sz. 30 Sept. 1783, tábornagy és Lombard vicekirálya, a' 11 sz. gyalog ezered tulaj., nője 28 Maj. 1820 oltá Francisca (Mária Erzsébet) savoyen-carignani hercegné, sz. 13 Apr. 1799. Gyermekei:

a) Mária (Carolina Augusztá Erzsébet Margit Dorotya), sz. 6 Febr. 1821; b) Adelheid (Franc. Már. Rainere Erzs. Clotilde), sz. 3 Jun. 1822; c) Leopold (Lajos Már. Fer. Jul. Eustorgius Gerh.), sz. 6 Jun. 1823; d) Ernst (Kár. Felix Mária Rain. Gottfr. Cyriax), sz. 8 Aug. 1824; e) Zsigmond (Leop. Rain. Mária Ambr. Bálint), sz. 7 Jan. 1826; f) Rainer (Ferd. Mária Ján. Evana Ferencz Hygin), sz. 11 Jan. 1827; g) Henrik (Ant. Már. Rainer Kár. Gergely), sz. 9 Maj. 1828; h) Maximilián (Károly Már. Rajner Józs. Marcellus), sz. 16 Jan. 1830.

5) Lajos (József Anton), sz. 13 Dec. 1784, tábor-szernagy, pattantyúság igazgatója 's a' 8 sz. gyalog ezered tulajdonosa.

II. A' birodalom alkotó részei:

Alsóaustria . .	368	nsz. mf.	1,246,520	lak.
Felsőaustria . .	340	—	835,431	—
Steyermark . .	400	—	855,720	—
Illyria . .	519	—	1,190,000	—
Tyrol és Vorarlberg	519	—	784,472	—
Csehország . .	949	—	3,888,828	—
Morva és Schlesia	482	—	2,037,941	—
Magyar -, Tót -, 's Horvátországok 's határszéleik . .	4181	—	10,472,142	—
Erdély	1109	—	1,748,420	—
Galiczia	1548	—	4,380,508	—
Dalmatia	274	—	326,415	—
Tengermellék . .	143	—	420,971	—
Katonai határszél	609	—	1,016,322	—
Lombárd-Velence	852	—	4,278,902	—
összesen			12,295	—
			33,482,902	—

Nemzeti különbség:

Szlávok . .	14,875,000	Czigányok . .	110,000
Németek . .	5,850,000	Örmények . .	13,500
Olaszok . .	4,400,000	Görögök . .	4000
Magyarok . .	4,100,000	Clementinusok	1500
Oláhok . .	1,800,000	Törökök, Fran-	
Zsidók . .	470,000	ciák 'sat. .	1000

Valláskülönbség:

Katholikusok	25,441,000	Zsidók	470,000
Óhitűek . .	2,900,000	Unitariusok . .	50,000
Reformatusok	1,600,000	Örmények . .	13,500
Lutheranusok	1,150,000	Muhamedanusok	1,000

Bécsi, prágai, paviai, paduai, pesti, lemergi, innsbrucki, grätzi, olmützi főiskoláiban 8508 tanulnak.

III. A' birodalom örökös monarchia, melly különböző, egy testé olvadt 's eloszthatlan tartományokból áll. A' főhatalom a' császár kezében van, 's csak

Magyarországban korlátoztatik alaptörvények által, hol az a' fejedelem és rendek közt, kik két táblánál tanácskoznak az országgyűlés elibe tartozó tárgyak felett, meg van oszolva. A' koronát mind a' férjfiúi, mind a' leány ág örökli.

A' császár czime: Ausztria császára, Jerusálem, Magyar-, Cseh-, Lombard-, Dalmát-, Horvát- 's Tótországok, Galicia, Lodomeria és Illyria királya, Ausztria fő-, Toscana nagyhercege, Lothringen, Salzburg, Módena és Párma, Steyer, Kärnthen és Krain hercege, Erdély nagyfejedelme, Morva márkgrófja, Velence, Szandomir, Masovia, Lublin, Felső- 's Alsóschlesia, Auschwitz és Zator, Teschen és Friaul, Berchtesgaden és Mergentheim hercege, Habsburg, Tyrol, Kyburg, Görz és Gradisca grófja, Felső- 's Alsólausitz és Istria markgrófja; Volhynia, Podlachia és Brzesc, Triest, Freudenthal, Eilenburg 's a' windi márkáság ura. Van közép- 's kisebb czim is. Mint magyar király, apostoli felség melléknevet visel. A' császári magzatok főhercegeknek 's főhercegnéknek nevezetnek.

Vitézrendek: udvari megtiszteltetések: 1) az arany gyapju 1429, 2) csillagkereszt (asszonyrend) 1668 oltá; érdemrendek: 3) Mária Theresia katona-rendje 1757 oltá 3 osztályban; 4) Sz. Istváné, alk. 1764, 3 oszt., 5) Leopold rendje, 1808 oltá, 3 oszt., 6) a' vas koronáé, 1815 megújít. 3 oszt., 7) az Erzsébet-Theresia katonarend 1750 oltá; egyházi rendek: 8) a' Német-, 9) Johannifarend, 's 10) Csehorsz. a' keresztos lovagok veres csillagos rendje.

IV. Orosz császárság.

Országló család a' holstein-gottorpi (óhitű).

I. Császár: I Miklós (Paulovits), sz. 7 Jul. 1796, bátyját, I Sándort, 1 Dec. 1825 követé, nője 13 Jul. 1817 oltá Alexandra Feodorovna (előbb Sarolta), orosz kir. hercegné, sz. 13 Jul. 1798. Gyermekei:

- 1) (Nicolajevits) Sándor, koronaörökös, sz. 29 Apr. 1818.
- 2) Mária Nicolajevna, sz. 18 Aug. 1810.
- 3) Olga Nicolajevna, sz. 11 Sept. 1822.
- 4) Alexandra

Nicolajevna, sz. 24. Jun. 1825. 5) (Nicolajevits) Constantin, admirál, sz. 21 Sept. 1827. 6) (Nicolajevits) Miklós, sz. 8 Aug. 1831. 7) (Nicolajevics) Mihály, sz. 25 Oct. 1832.

Testvérei: 1) Mária Paulovna, sz. 16 Febr. 1786, szász-weimari nagyhercegné. 2) Anna Paulovna, sz. 19 Jan. 1795, németalföldi koronaörökösne. 3) (Paulovits) Mihály, sz. 9 Febr. 1798, nője 19 Febr. 1824 oltá Ilona Paulovna (görög egyházba lépte előtt Sarolta Frid. Már. württembergi hercegné, sz. 9 Jan. 1807. Leányai:

1) Mária Michailovna, sz. 9 Mart. 1825. 2) Erzsébet Michailovna, sz. 26 Maj. 1826. 3) Katalin Michailovna, sz. 28 Aug. 1827.

II. A' birodalom főrészei Európában 72,869 nsz. mf. 41,866,317 lak-kal, Azsiában 275,767 nsz. mf. 12,407,190 lak., Amerikában 24,000 nsz. mf. 's 50,000 lak. tesznek. Bir hát Oroszország összesen 373,703 nsz. mf. 54,273,507 lak.

Nemzeti különbség: Szlávok 46,000,000, Németek 425,000, Finnek 2,900,000, Kaukaziak 928,000, Tatárok 2,190,000, Mongolok 207,000, Mandshurok 50,000, Szamojedek 57,000, Eszkimók 81,000.

Valláskülönbség: Óhitűek 45,610,000, Kathol. 4,600,000, Luth. 2,560,000, Reform. 83,000, Herrhutiaik 9500, Filipponok 7500, Mennoniták 6000, Örmények 388,000, Muhamediek 4,400,000, Lámaiták 207,000, Zsidók 580,000, Samánok 700,000.

Orosz Lengyelország 7600 nsz. mf. tesz 8,800,000 lak., kik nyelvekre nézve: 700,000 Lengyelek, 800,000 Lithvaniaiak, 5,520,000 Kisoroszok, 180,000 Oroszok, 50,000 Tatárok, 120,000 Lettek, 50,000 Moldvaiak, 1,300,000 Zsidók; vallásokra nézve: 2,400,000 romai Kath., 1,640,000 görög Kath., 3,230,000 Óhitűek, 180,000 Roskolnikok, 50,000 Muhamediek, 1,300,000 Zsidók.

Egyetemei: a' pétérvári 206, moskani 541, khar-kovi 464, kázáni 209, jorpáti 539, kievi, helsing-forsi 389, varsói 589 tanulóval.

Az orosz birodalom korlátlan monarchia, mellyben az uralkodó akaratja egyetlen törvény. Lengyelország

szerkezete a' 25 Febr. 1832 költ császári végzet szerint röviden ez: Lengyelország örökre egyesítettik a' birodalommal, csak a' kincstár 's a' kormányzás ágai választatnak el a' többi birodalomrészek igazgattatásától, a' haderő ellenben széteszlattatik 's az orosz haderővel összeolvasztatik. A' királyságot helytartó igazgatja egy kormány - és statustanácsal, ki a' Pétervárat lakó lengyel minister-statustitoknokót tudósítja. Az ország vajdaságokra osztatása megmarad 's a' közös feletti tanácskozás végett tartományi rendek alkottnak. A' koronaöröklés mind férfiui, mind leányágra szál.

A' császár czime: Minden orosz császára, Moskau, Kázán, Asztrakán, Lengyelország, Szibéria, tauriai Chersonesus czára, Pszkov ura, Szmolenszk, Lithvania, Volhynia, Podolia, Finnföld nagyfejedelme, Esztföld, Livföld, Kurföld és Szemgallen, Szamaiten, Bialystock, Karelia, Tver, Jugoria, Perm, Viätka, Bolgárország 's más tartományok fejedelme, Novograd, az alföld, Tsernigov, Riäsan, Poloczka, Rostov, Jaroszlav, Beloje Oszero, Udoria, Obdoria, Kondinia, Vitebszk, Mstiszlav ura 's nagyfejedelme, egész éjszaki tájék, az imeri, kartalini, gruziai és kabardi tartományok ura, a' cserkeszi 's hegyek közt lakó fejedelmek 's mások örökös és feudalis ura, Svédország örököse, Sleszvig, Holstein, Stormarn, Ditmarschen és Oldenburg hercege. A' csász. ház fiai 's leányai orosz birodalom nagyhercegei 's nagyhercegnéi címet viselnek, Ő csász. magassága hozátétellel.

Vitézrendek. Udvari megtiszteltetések: 1) Sz. Andrásrend 1698, 2) az asszonyi Katalinrend 1714 o. f. a, 3) sz. Nevszki Sándor rendje, 4) fejér sasrend (előbb lengyelországi), 5) sz. Anna rendje 1735 o. f. a, 3 osztályban; érdemrendek: 6) az előbb lengyel Szaniszlórend, 7) sz. György rendje 1769 o. f. a, csak katonák számára, 4 osztályban, 8) Vladimirrend 1782, 4 osztályban, polgárok 's katonák megjutalmazására, 's 9) sz. János rendje, egyházi személyek számára.

V. Poroszország.

Országol a' Hohenzollern család (protestans vallásu).

I. Király: III Fridrik Vilmos, sz. 3 Aug. 1770, köv. atyját, II Fridrik Vilmost, 16 Nov. 1797. Női: 1) 24 Dec. 1793 oltá Luiza, mecklenburg-strelitzi hercegné, mh. 19 Jul. 1810; 2) bal kézzel 9 Nov. 1824 oltá Augusztá, gróf Harrach Ferdinánd leánya, sz. 30 Aug. 1800, ki liegnitzi hercegné czimet visel. **Gyermekei:**

1) Fridrik Vilmos, sz. 15 Oct. 1795, koronaörökös, nője 29 Nov. 1823 oltá Erzsébet, bajor kir. hercegné, sz. 13 Nov. 1801. 2) Vilmos (Fridrik Lajos), sz. 22. Mart. 1797, kir. altábornagy 's a' 3dik hadosztály vezére, nője 11 Jun. 1829 oltá Augusztá (Már. Luiza Katalin), szász-weimari hercegné, sz. 30 Sept. 1811.

Fija: Fridrik Vilmos (Miklós Károly), sz. 18 Oct. 1831.

3) Sarolta (Friderika Luiza Wilhelmina), sz. 13 Jul. 1798, orosz császárné. 4) Károly (Fridrik Sándor), sz. 29 Jun. 1801, altábornagy, nője 26 Maj. 1827 oltá Mária (Luiza Alexandrina), szász-weimari hercegné, sz. 3. Febr. 1808. **Gyermekei:**

a) Fridrik (Károly Miklós), sz. 28 Mart. 1828.
b) Luiza (Mária Anna), sz. 1 Mart. 1829.

5) Alexandrina (Friderika Wilhelmina Mária Ilona), sz. 23 Febr. 1823, a' mecklenburg-schwerini nagyherceg nője. 6) Luiza (Aug. Vilh. Amalia), sz. 1 Febr. 1808, Fridrik németalföldi herceg nője. 7) Albert (Fridrik Henrik), sz. 4 Oct. 1809, tábornagylőrmester, nője 14 Sept. 1830 oltá Mariana (Vilh. Frid. Luiza), németalföldi kir. hercegné, sz. 9 Maj. 1810.

Leánya: Friderika (Luiza Vilh. Mariana Sarolta), sz. 21 Jun. 1831.

Testvérei: 1) Lajos (Fridrik Károly), sz. 31 Aug. 1772, mh. 29 Dec. 1796, özvegye Friderika, mecklenburg-strelitzi hercegné, 1798 Fridrik solms-braunfelsi herceghez, 's ennek holta után 1815 a' cumberlandi herceghez ment nőül. **Gyermekei:**

a) Fridrik (Vilmos Laj.), sz. 30. Oct. 1794, altábornagy; nője 21 Nov. 1817 oltá Luiza (Vilh.), anhalt-bernhurgi hercegné, sz. 30 Oct. 1799. Ennek gyermek: 1) Sándor (Frid. Vilh. Lajos), sz. 21 Jun. 1820. 2) György (Frid. Vilh. Ernst), sz. 13 Febr. 1826.

b) Friderika (Vilh. Luiza Amalia), sz. 30 Sept. 1796, Anhalt - Dessau hercegeének nője.

2) Vilhelmina (Frid. Luiza), sz. 18 Nov. 1774, németalföldi királyné; 3) Augusztá (Frid. Kristina), sz. 1 Maj. 1780, a' hesseni választó nője; 4) Henrik (Kár. Frid.), sz. 30 Dec. 1781, gyalogság tábornagyja, a' poroszországi Johannitarend nagymestere; 5) Vilmos (Fridrik Károly), sz. 3 Jul. 1783, lovasság tábornagyja 's Mainz várának igazgatója, nője 12 Jan. 1804 oltá Mariana (Amalia), hessen-homburgi hercegné, sz. 13 Oct. 1785. Gyermekai:

a) Adalbert (Henr. Vilmos), sz. 29 Oct. 1811, őrnagy; b) Erzsébet (Már. Carol. Vict.), sz. 18 Jun. 1815; c) Valdemar (Frid. Vilh.), sz. 2 Aug. 1817, alhadnagy; d) Mária (Frid. Franc. Aug. Hedvig), sz. 15 Oct. 1825.

Nagyatyja testvéreének Ferdinánd hercegnek gyermek: 1) Luiza (Frid. Dorotya Philippina), sz. 24 Maj 1770, Radzivil herceg nője; 2) Auguszt (Frid. Vilm. Henr.), sz. 19 Sept. 1779, gyalogság tábornagyja 's a' patantyúság feje.

II. Az ország részei:

Brandenburg	730 nsz. mf.	1,579,939 lak.	
Pomerania . . .	567 —	912,223 —	
Schlesia	741 —	2,464,414 —	
Szász tartomány	460 —	1,449,587 —	
Vestfalia	367 —	1,261,996 —	
Rajnamellék . .	491 —	2,253,687 —	
Porosz tartom.	1,178 —	1,989,608 —	
Posen	536 —	1,056,278 —	
Neufchatel . . .	13 —	56,073 —	
Összesen 5,087		13,125,033	—

Nemzeti különbség: Németek 10,350,000; Szlávok 2,073,000; Francziák 90,000; Zsidók 167,330. Vallás:

Protestansok 7,941,721 ; Kath. 4,915,153 ; Mennoniták 14,756 ; Zsidók 167,330. Főiskolái : a' berlini 1800, hallei 888, boroszlói 829, bonni 832, königsbergi 437, greifswaldei 154, münsteri 361 tanulóval.

III. Poroszország igen kevésé korlátolt monarchia; közönséges országrendek ugyan nincsenek; de tartományi rendek vannak, tanácsló szóval 's adók felosztásába való befolyással. Egyébiránt minden felségjus a' király kezében van; ő a' törvények forrása, ő rendeli el az ország gazdaságát 's ő az egész status erőművének rugója. A' korona férfit ágon örökös. A' király a' német szövetségnek tagja.

A' király czime: Poroszország királya, Brandenburg márkgrófja, Schlesia fejedelmi 's legfőbb hercege, mint Glatz grófságnak is, Alsórajna, Posen, Saxonia, Engern, Westphalen, Geldern, Magdeburg, Cleve, Jülich, Berg, Stettin, Pomerania, a' Kassubok és Vendekek, Mecklenburg és Krossen hercege, Nürnberg burggrófja, Thüringen landgrófja, Felső- és Alsólausitz márkgrófja, orániai herceg, Neufchatel és Vallangin, Rügen, Paderborn, Halberstadt, Münster, Minden, Kamin, Wenden, Schwerin, Ratzeburg, Mörs, Eichsfeld és Erfurt hercege, Hohenzollern grófja, Henneberg fejedelmi grófja, Ruppin, a' Márkság, Ravensberg, Hohenstein, Teklenburg, Schwerin és Lingen grófja, Rostock, Stargard, Lauenburg és Bütow ura. Van közép és kisebb czim is. Az elsőszülött Poroszország koronaörököse, a' többiek Poroszország hercege és hercegné czimeket viselnek.

Vitézrendek: 1) a' fekete sasrend 1701, 2) a' veres sasrend 1724 oltá. Érdemrendek: 3) a' pour le mérite 1740, 4) a' Johannitarend 1812, 5) a' vas kereszt 1813 és 6) a' Luizarend, asszonyirend, 1814 oltá.

VI. A' német szövetség fejedelmei.

A' szövetség gyűléshelye Frankfurt (a' Main folyó-mellett).

- 1) Austria (I. III lap).
- 2) Poroszország (I. IX lap).
- 3) Bajorország. Király: I Lajos (Kár. Aug.) sz. 25 Aug. 1786, atyját, I Maximiliánt, köv. 13. Oct.

1825, nőül vevé 12 Oct. 1810 Therézia (Sarolta Luiza Frid. Amalia) szász-altenburgi hercegnét, szül. 8 Jul. 1792.

Gyermekei: 1) Maximilian, koronaherceg, sz. 27 Nov. 1811. 2) Mathilde, sz. 30 Aug. 1813., 26 Dec. 1833 oltá Lajosnak a' hessen-darmstadti nagyhercegség örökösének nője. 3) Otto, sz. 1 Jun. 1815, Görögország királya. 4) Luitpold, sz. 12 Mart. 1821. 5) Adelgunda, sz. 19 Mart. 1823. 6) Hildegard, sz. 10 Jun. 1825. 7) Alexandra, sz. 26 Aug. 1826.) Adalbert, sz. 19 Jul. 1828.

Testvérei: 1) Augusztá (Amália), sz. 21. Jun. 1788, leuchtenbergi özvegy hercegné. 2) Carolina (Augusztá), sz. 8 Febr. 1792, 29 Oct. 1816 oltá I Ferencz austriai császár nője, 2 Mart. 1835 oltá özvegye. 3) Károly, sz. 7 Jul. 1795, lov. tábornagyja. Mostohatestvérei: 4) és 5) Erzsébet és Amalia, ikrek, sz. 13 Nov. 1801, ama porosz koronaörökösnek, e' János szász herceg nője; 6) és 7) Zsófia (Frid. Dorotya) 's Mária (Anna Leopold.), ikrek, sz. 27. Jan. 1805, ama Ferencz austriai főherceg, ez a' száz koronaörökös nője. 8) Ludovica (Wilhelm.), sz. 30 Aug. 1808, 9 Sept. 1828 Maximilian (József) bajor herceg (a' pfalz-zweibrücken-birkenfeldi mellékágból) nője lett.

Az ország szerkezetes monarchia. Uralkodó vallás a' római kath.

4) Szászország. Király: Antal (Kelemen Theodor), sz. 27 Dec. 1755, bátyját Fridrik Augusztot 5 Maj. 1827 köv.; nőji a) 24 Oct. 1781 oltá Mária sardinial hercegné, sz. 17 Jan. 1764, mh. 28 Dec. 1782; b) 18 Oct. 1787 oltá M. Therézia austriai főhercegné, sz. 14 Jan. 1767, mh. 7 Nov. 1827.

Közuralkodó: Fridrik (Auguszt), kir. herceg, 13 Sept. 1830 oltá.

Szerkezetes monarchia, két kamarával. Az uralkodónak vallása a' rom. kath.

5) Hannover, szerkezetes királyság. Királya: IV Vilmos, kir. helytartó Adolf (Fridrik), cambridgei herceg (1. Nagybritannia).

6) Württemberg, szerkezetes ország. Királya: I Vilmos, sz. 27 Sept. 1781, atyja I Fridrik után király

lett 30 Oct. 1816. Női. 1) 8 Jun. 1808 oltá Carolina (Augusztá) bajor herczegné, kitől 1814 elvált, most I Ferencz özvegye; 2) 24 Jan. 1816 oltá Katalin Paulovna, orosz nagyherczegné, sz. 21 Maj. 1788, mh. 9 Jan. 1819; 3) 15 Apr. 1820 oltá Paulina, (sz. 4 Sept. 1800) atyja testvérének, Lajos herczegnek, leánya 's Mária (Dorotya Luiza Wilh. Carolina) herczegnének, József főherczeg 's Magyarország nádora nőjének, testvére. Az uralkodó család az ágostai hitvallást tartja.

7) Baden, nagyherczegség, örökös monarchia, népképviselői szerkezettel. Nagyherczeg: Leopold (Károly Frid.) sz. 29 Aug. 1790, uralkodni kezdé 30 Mart. 1830; nője 25 Jul. 1819 oltá Zsófia, IV Gusztáv Adolf svéd király leánya, sz. 21 Maj. 1801. Gyermekai:

a) Alexandrina, sz. 6 Dec. 1820; b) Lajos örökös nagyherczeg, sz. 15 Aug. 1824; c) Fridrik, sz. 9 Sept. 1826; d) Vilmos, sz. 18 Dec. 1829; e) Károly, sz. 9 Mart. 1832; f) Mária Amalia, sz. 20 Nov. 1834.

Az uralk. ház ágostai hitvallásu.

8) Hesseni választóság, szerkezetes monarchia, egy kamarában ülő népképviselőkkel. Választó és nagyherczeg II Vilmos, sz. 28 Jul. 1777, uralk. kezdé 27 Febr. 1821, nőül vevé 13 Febr. 1797 Augusztá porosz kir. herczegnét, sz. 1 Maj. 1780. Gyermekai:

1) Carolina, sz. 29 Jul. 1799 2) Fridrik Vilmos 1 Oct. 1831 oltá közuralkodó, sz. 20 Aug. 1802, nője 30 Sept. 1831 oltá, bal kézre, Gertrude schaumburgi grófné, sz. 18 Maj. 1806. 3) Mária sz. 6 Sept. 1804, szász-meiningeni herczeg nője.

Az uralk. ház. reformata hitvalláson van.

9) Hessen, szerkezetes nagyherczegség. Nagyhercz. II Lajos, ágostai hitvalláson, sz. 26 Dec. 1777, országgló lett 6 Apr. 1830, nője 19 Jun. 1804 oltá Vilhelmina badeni herczegné, sz. 10 Sept. 1788. Gyermekai:

a) Lajos, örökös, sz. 9. Jun. 1806, nője 26 Dec. 1833 oltá Mathilde bajor herczegné, sz. 30 Aug. 1813. b) Károly austriai tábornagyi őrmester, sz. 23

Apr. 1809. e) Sándor, sz. 15 Jul. 1823. d) Mária, sz. 8 Aug. 1824.

10) Holstein, monarchiai szerkezetű hercezség, tartományi rendekkel. Agostai hitvallású hercege: IV Fridrik dán király, 1805 olt. (L. Dánország.)

11) Luxemburg, monarchiai szerk. nagyhercezség, népképviselőkkel. Nagyherceg I Vilmos Németföld (L. e.) királya.

12) Szász-Weimar, szerkezetes monarchia, népképviselőkkel, kik egy kamarában tanácskoznak. Agostai hitvallású nagyherceg: Károly Fridrik, sz. 2 Febr. 1783, uralkodik 14 Jun. 1828 olt.; nőül vevé 3 Aug. 1804 Mária orosz nagyhercegnét, sz. 16 Febr. 1786. Gyermekai:

a) Mária, sz. 3 Febr. 1808, Károly porosz herceg nője. b) Augusztá, sz. 30 Sept. 1811, Vilmos porosz hercegné. c) Károly nagyhercz. örökös, sz. 24 Jun. 1818.

13) Szász-Meiningen-Hildburghausen, monarchiai szerkezetű hercezség. Agostai hitv. hercege: Bernhard (Erich Freund), sz. 17 Dec. 1800; uralk. kezdé 24 Dec. 1803; nője 23 Mart. 1825 olt. Mária, Hessen választójának leánya, sz. 6 Sept. 1804. Fija György örökös herceg, sz. 2 Apr. 1826.

14) Szász-Altenburg, monarchiai, de rendek által korlátolt, hercezség. Agostai hitvall. hercege: József (Frid. Ernst György Károly); sz. 27 Aug. 1789; uralk. kezdé 29 Sept. 1834; nője 24 Apr. 1817 olt. Amália, Lajos württembergi herceg leánya, sz. 28 Jun. 1799. Gyermekai:

a) Mária, sz. 14 Apr. 1818. b) Therézia, sz. 9 Oct. 1823. c) Erzsébet, sz. 26 Mart. 1826. d) Alexandra, sz. 8 Jul. 1830. e) Luiza sz. 4 Jun. 1832.

15) Szász-Coburg-Gotha, monarchiai szerk. hercezség, népképviselőkkel. Agostai hitvall. hercege: Ernst, sz. 2 Jan. 1784, uralk. 9 Dec. 1806 olt. Női 1) 31 Jul. 1817 olt. Luiza, szász-gothai hercegné, elvált 1826, mh. 1832. 2) 23 Dec. 1832 olt. Mária, sz. 17 Sept. 1799, Sándor württembergi herceg leánya. Gyermekai:

a) Ernst, örökös herceg, sz. 21 Jun. 1818. 2) Albert, sz. 26 Aug. 1819.

16) Braunschweig, mon. szerk. herczegség, népképviselőkkel. Agostai hitv. hercz. Vilmos (Aug. Lajos Maximilian Frid.) sz. 25 Apr. 1806, köv. bátyját 28 Sept. 1830.

17) Mecklenburg-Schwerin, monarchiai szerk. nagyherczegség, népképviselőkkel. Agostai hitvall. nagyh. Fridrik Ferencz, sz. 10 Dec. 1756; uralk. 24 Apr. 1785 oltá; nőül vevé 1 Jun. 1775 Luiza szász-gothai herczegnét, sz. 9 Mart. 1756, mhalt 1 Jan. 1808. Gyermekai:

1) Fridrik Lajos, sz. 13 Jun. 1778., mh. 29 Nov. 1819. Női a) 23 Oct. 1799 oltá Ilona, orosz nagyhercz., sz. 24 Dec. 1784, mh. 24 Sept. 1803; b) 1 Jul. 1810 oltá Carolina Luiza, szász-weimari hercz., sz. 11 Jul. 1786, mh. 20 Jan. 1816; c) 3 Apr. 1813 oltá Auguszta, hessen-homburgi hercz., sz. 28 Nov. 1776. Első házasságából szül.

α) Pál Fridrik örökös nagyherczeg, sz. 15 Sept. 1800, nője 25 Maj. 1822 oltá Alexandrina porosz hercz., sz. 23 Febr. 1803, kivel Fridrik Ferenczet, Luizát és Fridriket nemzé.

β) Mária, sz. 31 Mart. 1803, a' szász-altenburgi uralk. herczeg testvérének, Györgynek, nője 7 Oct. 1825 oltá.

Másodikból: γ) Ilona, sz. 24 Jan. 1814.

2) Gusztáv (Vilmos), sz. 31 Jan. 1831, magdeburgi kanonok. 3) Sarolta, sz. 4. Dec. 1784, Keresztély Fridrik dán herczeg nője (elvált 1812).

18) Mecklenburg-Strelitz, mon. szerk. nagyherczegség, népképviselőkkel. Agostai hitvall. nagyhercz. György (Frid. Kár. József), sz. 12 Aug. 1779; uralk. kezdé 6 Nov. 1816; nője 12 Aug. 1817 oltá Mária, Fridrik hessen-casseli landgróf leánya, sz. 21 Jan. 1796. Gyermekai:

a) Luiza, sz. 31 Maj. 1818. b) Fridrik Vilmos, sz. 17 Oct. 1819, nagyh. örökös. c) Carolina, sz. 10 Jan. 1821. d) György, sz. 11 Jan. 1824.

19) Oldenburg korlátlan nagyherczegség. Agostai hitvall. nagyh. Auguszt (Pál Fridrik), sz. 13 Jul. 1783; uralk. kezdé 28 Maj. 1829. Női: 1) 24 Jul. 1817 oltá Adelheid, anhalt-bernborg-schaumburgi hercz.

XVI

sz. 23 Febr. 1800, mh. 13 Sept. 1820. Ettől gyermek.
a) Amália, sz. 21 Dec. 1818, b) Friderika, sz. 8 Jun. 1820. 2) 24 Jun. 1825 oltá Adelheid testvére Ida, sz. 10 Mart. 1804, mh. 31 Mart. 1828. Gyerm.: Miklós Frid. Péter, örökös, sz. 8 Jul. 1827. 3) 5 Maj 1831 jegyzé el Caeciliát, IV Gusztáv Adolf előbbi svéd király leányát, sz. 22 Jun. 1807.

20) Nassau, mon. szerk. herczegség, rendekkel. Reform. hitvallásu hercege: Vilmos, sz. 14 Jun. 1792; uralk. kezde 1816: Női 1) 24 Jan. 1813 oltá Luiza, szász-hildburghauseni hercz., sz. 28 Jun. 1794, mh. 6. Apr. 1825. 2) 23 Apr. 1829 elvevé Paulinát, Pál württembergi hercz. leányát, sz. 25 Febr. 1810. Az elsővel nemzé:

a) Theréziát, sz. 17 Apr. 1815. b) Adolfot sz. 24 Jul. 1817, örökös. c) Móriczot, sz. 21 Nov. 1820. d) Máriát, sz. 29 Jan. 1825. 2dik nőjével: e) Ilonát, sz. 12 Aug 1831, f) Miklóst, sz. 20 Sept. 1832.

21) Anhalt-Dessau. Ref. hitvall. hercege: Leopold (Fridrik), sz. 1. Oct. 1794; uralk. kezde 9 Aug. 1817; nője Friderika, porosz hercz., sz. 30 Sept. 1796. Gyerm. a) Friderika, sz. 24 Jun. 1824. b) Fridrik, sz. 29 Apr. 1831, örökös.

22) Anhalt-Bernburg. Agostai hitv. hercz. Sándor Károly, sz. 2 Mart. 1805; uralk. kezde 24 Mart. 1834; nője 29 Oct. 1834 oltá Friderika, schleswig-holstein-sonderburg-glücksburgi hercz., sz. 9 Oct. 1811.

23) Anhalt-Cöthen. Ref. hitv. hercz. Henrik, sz. 30 Jul. 1778; uralk. 23 Aug. 1830 oltá; nőül vevé 18 Maj. 1819 Auguszta, reusz-köstritzi herczegnét, sz. 3 Aug. 1794.

24) Schwarzburg-Sondershausen, monarc. szerk. hercz. rendekkel. Agostai hitv. hercz. Günther (Frid. Kár.), sz. 5 Dec. 1760; uralk. kezde 14 Oct. 1794; nője 23 Jun. 1799 oltá Carolina schwarzburg-rudolstadtí herczegné, sz. 21 Jan. 1774. Gyermekai:

1) Emilia, sz. 23 Apr. 1800, Lippe-Deimold hercz. nője. 2) Günther, örökös, sz. 24 Sept. 1801; női: a) Mária schwarzburg-rudolstadtí hercz., sz. 6 Apr. 1809, mh. 29 Mart. 1833; b) 2 Jun. 1835 oltá

Mathilde, hohelohe-oehringeni hercz., sz. 3 Jul. 1814.
Gyermekei:

a) Erzsébet, sz. 22 Mart. 1829. b) Károly Günther, sz. 7 Aug. 1830. c) Leopold, sz. 2 Jul. 1832.

25) Schwarzburg-Rudolstadt, mon. szerk. hercz. rendekkel. Agostai hitvall. hercz. Günther (Fridrik), sz. 6 Nov. 1793; uralk. kezdé 28 Apr. 1807; nője 15 Apr. 1816 olta Augusztá anhalt-dessau hercz., sz. 18 Aug. 1793. Gyermekei:

1) Günther, örökös, sz. 5 Nov. 1821 2) Gusztáv; sz. 7 Jan. 1828.

26) Hohenzollern-Hechingen, mon. országlás, rendekkel. Kath. hitvall. hercz. Fridrik (Hermann Otto), sz. 22 Jul. 1776; uralk. 2 Nov. 1810 olta; nőül vevé 26 Apr. 1800 Paulina kurland-sagani hercz., sz. 19 Febr. 1782. Fija

Fridrik, örökös, sz. 16 Febr. 1801, nője 22 Maj. 1826 olta Eugenia leuchtenbergi hercz., sz. 28 Sept. 1808.

27) Hohenzollern-Sigmaringen, mon. országlás, rendekkel. Kath. hitv. hercz. Károly Antal (Fridrik), [sz. 20 Febr. 1785; uralk. 17 Oct. 1831 olta; nőül vevé 4 Febr. 1808 Murat Antoinettet, sz. 5 Jan. 1793. Gyermekei:

1) Annunciata, sz. 6 Jun. 1810. 2) Károly, örökös, sz. 7 Sept. 1811, nője Jozéfa badeni hercz., sz. 21 Oct. 1813. 3) Amália, sz. 30 Apr. 1815, Edvard szász-altenburgi herczeg nője 25 Jul. 1835 olta. 4) Friderika, sz. 24 Mart. 1820.

28) Lichtenstein, mon. országlás, rendekkel. Kath. hitv. hercz. János (József), sz. 26 Jun. 1760, austriai tábornagy; uralk. 24 Mart. 1805 olta; nőül vevé 12 Apr. 1792 Jozéfa Zsófia fürstenberg-weitrai landgrófnét, sz. 20 Jun. 1776. Gyermekei:

1) Alajos, örökös, sz. 26 Maj. 1796; nője 8 Aug. 1831 olta Kinsky Francisca grófné. 2) Zsófia, sz. 5 Sept. 1798, gróf Eszterházy Vincze nője. 3) Jozéfa, sz. 11 Jan. 1800. 4) Ferencz, sz. 25 Febr. 1802, austriai őrnagy a' Lichtenstein-huszároknál. 5) Károly, született 14 Jun. 1803, austriai őrnagy a' Württemberg-huszároknál. 6) Henriette, sz. 1 Apr.

XVIII

1806, gróf Hunyady József nője. 7) Fridrik, sz. 21 Sept. 1807, austriai kapitány a' Ferdinánd-huszároknál. 8) Edvárd, sz. 22 Febr. 1809, austriai kapit. Gollner gyalog ezredében. 9) Auguszt, sz. 22 Apr. 1810, aust. kapit. a' Lichtenstein-huszároknál. 10) Ida, sz. 12 Sept. 1811, hercz. Paar Károly nője. 11) Rudolf, sz. 5 Oct. 1816.

29) Reusz-Plauen, mon. országlás, rendekkel. A) Idősebb v. greitzi ág. Agostai hitv. hercz. XIX Henrik, sz. 1 Mart. 1790; uralk. 29 Jan. 1817 oltá; nője Gasparina rohan-rocheforti és montaubani herczegné. Leányai: 1) Luiza, sz. 3 Dec. 1822; 2) Erzsébet, sz. 23 Mart. 1824.

30) B) Ifjabb ágak: a) a' schleizi; herczeg LXII Henrik, sz. 31 Maj. 1785; uralk. 17 Apr. 1818 oltá; b) a' reusz-lobensteini és ebersdorfi; herczeg LXXII Henrik, sz. 27 Mart. 1797; uralk. 10 Jul. 1822 oltá.

31) Lippe-Deilmold, mon. országlás, rendekkel. Ref. hitvall. hercz. Leopold (Pál Sándor), sz. 6 Nov. 1796; uralk. 4 Apr. 1802 oltá; nőül vevé 23 Apr. 1820 Emilia schwarzburg-sondershauseni hercz., sz. 28 Apr. 1800. Gyermekai:

1) Leopold örökös, sz. 1 Sept. 1821. 2) Luiza, sz. 9 Nov. 1822, cappeli és lemgoi fejdelemasszony. 3) Voldemar, sz. 18 Apr. 1824. 4) Friderika, sz. 1 Dec. 1825. 5) Fridrik, sz. 18 Oct. 1827. 6) Hermann, sz. 24 Jul. 1829. 7) Sándor, sz. 16 Jan. 1831.

32) Schauenburg-Lippe, mon. országlás, rendekkel. Ref. hitv. hercz. György Vilmos, sz. 20 Dec. 1784; uralk. 13 Febr. 1787 oltá; nőül vevé 23 Jun. 1816 Ida waldecki hercz., sz. 26 Sept. 1796. Gyermekai:

1) Adolf, örökös, sz. 1 Aug. 1817; 2) Mathilde, sz. 11 Sept. 1818; 3) Adelheid, sz. 9 Mart. 1821; 4) Ida, sz. 26 Maj. 1824; 5) Vilmos, sz. 12 Dec. 1834.

33) Waldeck, mon. országlás, rendekkel. Agostai hitv. hercz. György (Henrik Frid.), sz. 20 Sept. 1789; uralk. 9 Sept. 1813 oltá; nőül vevé 26 Jun. 1823 Emma anhalt-berenburg-schaumburgi herczegnét; sz. 20 Maj. 1802. Gyermekai:

1) Augusztá, sz. 21 Jul. 1824. 2) Hermine, sz. 29 Sept. 1827. 3) György, örökös, sz. 13 Jan. 1831. 4) Wolrad Melander, sz. 24 Jan. 1833.

34) Hessen-Homburg, mon. országlás, rendek nélkül. Ref. hitv. landgróf: Lajos (Vilm. Frid.), sz. 29 Aug. 1770, porosz gyalogság tábornagyja; uralk. 2 Apr. 1829 oltá; nőül vevé 2 Aug. 1804 Augusta nassau-usingeni hercegnét, sz. 30 Dec. 1778 (elvált 1805).

35) Lübeck, 36) Frankfurt (a' Main mellett), 37) Bremen, 38) Hamburg, szabad városok, demokratiai szerkezettel 's a' birodalom teljes gyűlésében minde-
nik 1 szóval.

VII. Belgium.

Országló család a' szász-coburg-gothai, ágostai hitvalláson.

I. Király: I Leopold (György Keresztély Frid.), sz. 16 Dec. 1790; uralk. 21 Jul. 1831 oltá. Női: 1) Sarolta nagybritanniai hercegné, mh. 6 Nov. 1817; 2) 9 Aug. 1832 oltá Luiza, Lajos Filep francia király leánya, sz. 3 Apr. 1812. Fija:

Leopold, sz. 9 Apr. 1835, koronaörökös.

II. Az ország szerkezetes örökös monarchia, 516 nsz. mf. 3,827,222 lak., kik nemzetekre nézve 3,570,000 Belgák, 10,000 Németek 's Batávok, 782 Zsidók, válás-tekintetben pedig 3,420,198 Kath., 12,394 Protest., 782 Zsidók, 781 különféle hitvallásuk.

A' király czime: I Leopold, Belgák királya.

Vitézrendek: 1) Becsületcsillag, 3 oszt., azok megjutalmazására, kik 1830 a' hazának kitűnő szolgálatot tettek; 2) a' Leopoldrend, 4 oszt., 1832 alk., polgári 's katonai érdemrend; 3) vas keresztrend, 2 oszt.

VIII. Dánország.

Az országló család ágostai hitvallásu.

I. Király: IV Fridrik, sz. 28 Jan. 1768; uralk. kezde 13 Mart. 1808, megkoronáz. 31 Jul. 1815; nője 31 Jul. 1790 oltá Mária, hessen-casseli hercegné, sz. 28 Oct. 1767. Leányai:

1) Carolina, koronaörökösne, sz. 28 Oct. 1793, 1 Aug. 1829 oltá Ferdinánd dán herceg nője. 2) Vil-

helmina, sz. 17 Jan. 1808, 1 Nov. 1828 Fridrik dám herczeg nője lőn.

II. Az ország 2665 nsz. mf. nagy, 2,067,079 lak., kik 1,209,531 Dánok, 648,000 Németek, 70,000 Friesek és Angolok, 55,000 Normannok, 6000 Zsidók; hitvallásokra nézve Luther. 2,045,931, Zsidók 6000, Kath. 2000, Reform. 1200, Herrnhutiak 1500, Mennoniták 900.

Az ország férjfiui 's leány ágon örökölhető monarchia, tartományi rendekkel.

A' király czime: Dánország, Vendek és Góthok királya, Schleswig-Holstein-Stormann, Ditmarschen és Lauenburg 's Oldenburg herczege.

Vitézrendek: 1) Elefántrend; 2) Danebrog érdemrendje 4 oszt. és 3) a' de l'Union parfaite-rend, férjfiak 's asszonyok számára.

IX. Egyházi birodalom.

Korlátlan monarchia, mellynek határtalan hatalmu parancsnoka 's uralkodója a' romai pápa, ki most XVI Gergely (előbb Mauro Capellari), sz. 18 Sept. 1765 Bellunóban; 21 Mart. 1825 cardinalis, 2 Febr. 1831 pápa lett. Nagys. 811 nsz. mf. 2,574,329 lak. Romában magában 1834ben 39 püspök, 1424 pap, 1857 szerzetes, 1359 apácza, 598 seminarista volt.

A' pápa czime: Szolgák szolgája 's a' kath. egyház püspöke, Ő Szentsége mellékczimmel. Vitézrendek: 1) az arany sarkantyú 1559, 2) laterani sz. Jánosé, 1560 's 3) sz. Nagy Gergelyé, 1832 oltá.

X. Görögország.

I. Kath. hitv. király: I Otto (Frid. Lajos), sz. 1 Jun. 1815, Lajos bajor király 2dik fija; az egyfelől Angol-, Francia-és Oroszországok, másfelől a' bajor király közt 7 Maj. 1833 Londonban kötött egyezés szerint Görögország trónjára meghivatván, elfogadá Naupliában 21 Febr. 1833 költ patensénél fogva a' kir. méltóságot 's 1 Jun. 1835 valósággal is áltvevé azt.

II. Az ország 3 tartományból (félsziget v. Morea, száraz v. Livadia 's szigetek v. Archipelagus) áll, melyek 10 megyére a) Argolis és Korinthus, b) Achaja

és Elis, c) Messenia, d) Arkadia, e) Lakonia, f) Aetolia és Akarnauia, g) Attika és Boeotia, h) Lokris és Phokis, i) Euboea, k) Kykladák) osztatnak, 's 720 nsz. mf. tesznek, 830,000 lak. Ezek: Görögök Bolgárok, Albaniaiak, Oláhok 's Németek, kikből áll a' haderő nagy része. I Dec. 1834 oltá, midőn a' kir. lak Naupliából Athenebe tétetett által, ezen utolsó az ország fővárosa 's kir. lakhely.

III. Az ország korlátlan monarchia. A' király címe: Görögország királya. Vitézrend: a' Megváltó rendje, 4 oszt., alk. 1833.

XI. Jóniai köztársaság.

Áll 7 szigetből (Korfu, Paxo, S. Maura, Ithaka, Kephallonia, Zante, Cerigo). 47 nsz. mf. 175,398 lak. 1814 oltá Nagybritannia védelme alatt; melly ott egy lord-főbiztost (most Howard Douglas tábornagy i örme-ster) tart. E' kezében van a' katonai hatalom. A' szerkezet aristocratiai, egy főstatustitokokkal, a' tanács és törvényhozás két elnökével.

XII. Krakó.

Az 1815ki bécsi congress által létre hozott szabad város és köztársaság, Austria, Porosz- és Oroszországok védelme alatt, 21 nsz. mf. 123,157 lak. Az igazgató tanács elnöke most Wielogłowski Gáspár.

XIII. Lucca.

Herczeg (kath. hitv.) Károly (Lajos Ferd.) sz. 22 Dec. 1799; uralk. kezdé 13 Mart. 1824; nője 15 Aug. 1820 oltá Therezia sardiniai hercz. sz. 19 Sept. 1803.

Fija:

Ferdinand, sz. 14 Jan. 1823.

A' herczegség szerkezet által korlátolt monarchia, népképviselőkkal, 19 $\frac{1}{2}$ nsz. mf., 145,000 lak.

Az uralk. címe: Lucca hercege.

XIV. *Módena.*

Korlátlan monarchiai szerkezetű hercegség. Kath. hitv. hercz. az austriai ház mellékágából: IV Ferencz (Józs. Kár. Ambrus Szaniszló) főherczeg, sz. 6 Oct. 1779; uralk. 1814 oltá; 20 Jun. 1812 nőül vevé Beatrix sardiniai herczegnét, sz. 6 Dec. 1792. Gyermekei:

- 1) Therézia, sz. 14 Jul. 1817. 2) Ferencz, sz. 1 Jun. 1819, örökös. 3) Ferdinánd, sz. 20 Jul. 1821. 4) Mária Beatrix, sz. 13 Febr. 1824.

Nagys. 98 nsz. mf. 380,000 lak.

A' hercz. czime: Magyar és Csehországok kir. hercege, austriai főherczeg, Módena, Reggio, Mirandola, Massa és Carrara hercege. Neve után: Ő kir. magassága, tetetik.

XV. *Németalföld.*

I. Király (ref. hitv.) I Vilmos (Fridrik), sz. 24 Aug. 1772; 16 Mart. 1815 oltá uralkodik; nőül vevé 1 Oct. 1791 Vilhelmina porosz hercz., sz. 18 Nov. 1774. Gyermekei:

1) Vilmos oraniai herczeg, sz. 6 Dec. 1792; nője 21 Febr. 1816 oltá Anna Paulovna orosz nagyherczegné, sz. 19 Jan. 1795. Gyermekei: a) Vilmos, sz. 19 Febr. 1817. b) Sándor, sz. 2 Aug. 1818. c) Fridrik, sz. 13 Jun. 1820. d) Zsófia, sz. 8 Apr. 1824.

2) Fridrik, sz. 28 Febr. 1797; nője 21 Maj. 1825 oltá Luiza porosz hercz., sz. 1 Febr. 1808. Leánya: Vilhelmina, sz. 5 Aug. 1828.

3) Mariana, sz. 9 Maj. 1810, Albert porosz herczeg nője.

II. Az ország 661 nsz. mf. fekszik, 2,784,036 lak., kik 1,900,900 Hollandiak v. Batávok, 280,000 Vallokok, 150,000 Friesek, 252,000 Németek, 50,000 Zsidók, 1,700,000 Reform., 28,000 Kath., 350,000 Luth. Azsiában 4225. nsz mf. 6,561,700 l. Afrikában 131 nsz. mf. 15,000 l. 's Amerikában 504 nsz. mf. 90,000 l. bír.

III. Az ország 2 kamarában öszvegyülni szokott rendek által korlátolt, férjfüi 's leány ágon örököl-

hető, monarchia. A' király, mint Luxemburg nagyhercege, a' német szövetségnek tagja.

A' király czime: Németalföld királya, Luxemburg nagyhercege, Orania-Nassau hercege. A' koronaörökös oraniai hercegnek neveztetik.

Vitézrendek: 1) a' katonai Vilmosrend, 4 oszt. 2) a' németalföldi oroszlány-rend, 3 oszt.

XVI. *Párma.*

Mon. szerk. hercegség, rendek nélkül. Kath. hitv. hercegnéje: Mária Luiza császárné és főhercegné' sz. 12 Dec. 1791, Napoleon francia császár özvegye 5 Maj. 1821 oltá. Nagys. 103 nsz. mf. 440,000 olasz és kath. lak.

Uralk. czim: Párma, Piacenza és Guastalla hercegnéje. A' mostani: Ő csász. felsége mellékczimét megtartotta. Vitézrend: a' constantini Sz. Györgyrend, 1816 megújít.

XVII. *Portugal.*

I. Kath. hitv. királyné, a' Braganza házból II (Donna) Maria da Gloria, sz. 4 Apr. 1819. Atyja, Don Pedro, volt brazíliai császár, Portugal koronájáról lemondván, 2 Maj. 1826 oltá (és pedig 18 Sept. 1834 értkoruvá kiáltván ki a' cortesektől maga) uralk. Férjével Auguszt leuchtenbergi herceggel, ki 28 Mart. 1835 mh., alig élt 3 hónapig.

Atyja testvérei: 1) Mária Therezia, sz. 29 Apr. 1793, Péter spanyol herceg nője. 2) Francisca, sz. 22 Apr. 1800, Károly spanyol hercz. nője. 3) Izabella (Mária), sz. 4 Jul. 1801, 10 Mart-tól 1826 26 Febr-ig 1828 országolt. 4) Don Miguel, sz. 26 Oct. 1802. 30 Jun. 1828 magát Portugal korlátlan hatalmu királyává kiáltá ki; e' miatt bátyjával háboruba keveredvén, Maj. 1834 elfogatók, justartásairól lemondván Portugalt Maj. végén el kelle hagynia, most Olaszországban tartózkodik, hol Aug. 1834 a' lemondásba iktatott köteleztetéseknek nyilván ellenmondott. 5) Jozéfa, sz. 25 Jul. 1805, 2 Dec. 1827 oltá Loulé marquis nője.

II. Az ország 1722 nsz. mf. nagys. 3,013,950 lak. Afrikai birtokai 28,489 nsz. mf. 1,057,000 l. az ázsiaiak 312 nsz. mf. 575,900 l. tesznek.

III. Az országlás korlátolt monarchiai; a' koronát mindkét ág örökölheti. A' király czime: A' portugali és algarvei birodalomnak, a' tengeren innen és túl Afrikában, királya, Guineának, a' hajózásnak, aethiopiai, arabiai, persiai és indiai hódítmányoknak és kereskedéseknek ura. Mellékcizme: Léghivebb felség. A' trónörökös koronaherceg, (ennek legidősebb fja beirai herceg), a' többi gyermekek portugali hercegek és hercegnék nevet viselnek.

Vitézrendek: 1) Ordem militar de Christo, 1319, 2) Ord. mik. de Sao Bento de Aviz, 1213, 3) Ord. mil. de Sant-Jago da Espada, 1288, 4) O. m. da Torre e Spada 1459, 5) O. m. de N. S. da Conceição de Villa viçosa Padroeira de Reino 1818 6) O. m. de Santa Isabel (asszonyok számára) 1804 oltá.

XVIII. *San Marino.*

Europában legkisebb, Marino nevű dalmáti által alapított, 1300 oltá az idő viszonyosságai közt mind eddig fenálló 's 1817 VII Püisztől függetlennek esmert köztársaság, 1 nsz. mf. 7000 lak. Szerkezete aristocratico-democratiai.

XIX. *Sardinia.*

Kath. hitv. kir. család Savoyen-Carignan.

I. Király: Károly Albert, sz. 2 Oct. 1798; király lett 27 Apr. 1831; nője 30 Sept. 1817 oltá Mária Therezia toscánai hercz., sz. 21 Mart. 1801. Gyermekei:

1) Victor Emanuel, savoyeni herczeg, sz. 14 Mart. 1820. 2) Ferdinánd genuai hercz., sz. 15 Nov. 1822.

Nénje: Francisca, sz. 13 Apr. 1799, Rainer austriai főherczeg nője.

Savoyeni ág: a' 10 Jan. 1824 mh. király Victor Emanuel gyermek. a) Beatrix, sz. 6 Dec. 1792, a' módenai hercz. nője, b) Therezia, sz. 19. Sept. 1803, a' Iuccai herczeg nője, c) Carolina (Már. Anna Pia), sz. Thereziaival egyszerre 19 Sept. 1803, Ferdinánd austriai császár nője, d) Kristina, sz. 14 Nov. 1812 a' sicíliai kir. nője.

II. Az ország 1363 nsz. mf. nagy, 4,142,177 lak. kik 3,865,077 Olaszok, 300,000 Savoyardok, 30,000 Zsidók, vallásokra nézve 4,194,077 Kath., 21,900 Valdensisek, 30,000 Zsidók.

III. Az uralkodó korlátlan hatalmú. Czime: Sardinia, Cyprus és Jerusálem királya, Savoyen, Genua, Piemont hercege 'saf. a' koronaörökösé: savoyeni herczeg. Vitézrendek: 1) Ordine supremo della SSma Annunciata 1361, 2) Equestre Militar ordine dei SS. Maurizio e Lazzaro, 1434, 3) Real ordine militare di Savoja 1815, 4) Real ordine civile di Savoja 1831 oltá.

XX. Schweiz.

22 független cantonból v. megyéből álló szövetség, melly közönséges dolgait a' cantonok által választatni szokott küldöttek gyűlésében intézi el. Gyűléshelyek: Zürich, Bern és Luern, mindenik 2 évig. Elnök azon canton polgármestere, mellyben sor szerint a' gyűlés tartatik, Excellentia czimmal. A' gyűlés Jul. 1 hétfőjén kezdődik. Az 1835 6 Jul-án felnyitott gyűlés elnöke Tavel Károly berni polgármester.

A' 22 canton: Uri, Schwyz, Unterwalden, Glarus, Zug, Schaffhausen, Appenzell, St. Gallen, Bünden, Aargau, Bern, Freiburg, Thurgau, Ticino, Waadt, Wallis, Genf, Basel (tisza democr. szerk.), Zürich, Luzern, Solothura (arist.-democr. szerk.) és Neuenburg korl. monarchiai szerkezettel, 696 nsz. mértf. 2,078,443 lak., kik 1,459,289 Németek, 460,112 Francziák, 122,070 Olaszok, 49,000 különféle nemzetbeliek, 's 1840 Zsidók, 1,248,183 Protest., 731,343 Kath. 's 1840 Zsidók.

Czime: Helvetiai szövetség.

XXI. Sicilia.

Országol a' kath. hitv. Bourbon-család.

I. Király: II. Ferdinánd, sz. 12 Jan. 1810, spanyol infans (herczeg); uralk. 8 Nov. 1830 oltá; nőül vevé 21 Nov. 1832 Kristina sardiniai hercz., sz. 14 Nov. 1812.

II. Az ország főrészei: Nápoly 1491 nsz. mértf. 5,858,136 l. és Sicilia szigete 495 nsz. mf. 1,893,857 l. öszvesen 1987 nsz. mf., 7,752,003 lak., kik 7,039,780 Olaszok, 80,000 Arnótok, 2000 Zsidók, 7,039,780 Kath., 80,000 egyesült Görögök, 's 2000 Zsidók.

III. Az ország kevésé korlátolt monarchia, melly mindkét ágon örökölhető. A' király czime: Mindkét Sicilia és Jerusálem királya, spanyol herczeg, Párma, Piacenza és Castro herczege 's Toscana örökös nagyherczege; a' koronaörökösé: calábriai herczeg. Vitézrendek: 1) Sz. Januariusé, 2) a' Ferdinánd- és Erdemrend, 3) a' katonai Constantin-rend, 4) kat. Sz. György-rend, 5) Első Ferencz rendje.

XXII. Spanyolország.

Országol a' kath. hitv. Bourbon-család.

I. Királyné: II Izabella (Már. Luiza), sz. 10 Oct. 1830; országol 29 Sept. 1833 oltá, anyja (Kristina VII Ferdinánd özvegye) gyámsága alatt.

Testvére: Ferdinánd, sz. 20 Jan. 1830.

Atyja testvérei 1) Károly, sz. 29 Mart. 1788; nője Francisca portugali herczegné, mh. 1834. Gyermekei: a) Károly, sz. 31 Jan. 1818. b) János, sz. 15 Maj. 1822. c) Ferdinánd, sz. 19 Oct. 1824.

2) Izabella, sz. 6 Jul. 1789, Sicilia királyának özvegye. 3) Ferencz, sz. 10 Mart. 1794, nője Luiza siciliai herczegné, 9 gyermek anyja.

II. Az ország 8446 nsz. mf. 13,953,959 lak. Azzsiában 2420 nsz. mf. 2,182,967 lak. Afrikában 154 nsz. mf. 209,798 lak. Amerikában 2503 nsz. mf. 1,090,600 lak. 's Australiában 57 nsz. mf. 5,349 lak. bir.

III. Spanyolorsz. mindkét ágon örökölhető monarchia, Apr. 1834 oltá országrendekkel, 2 kamarában. Az uralk. czime: Spanyolország királynéja, kath. felség melléczimmal; a' koronaörökösé: asturiai herczeg. Vitézrendek: 1) az arany gyapju 1429 2) Mária-Luizarend (asszonyok szám.) 3) Károlyrend 1771, 4) Sz. Ferdinánd és Sz. Hermengilde rendje 1815, 5) Mária-rend 1816, 6) Sz. Izabella amerikai rendje 1815, 7) Alcantara-rend 1177, 8) Santjago-rend 1170, 9) Mon-

tesa-rend 1319 (e' 4 utolsó papok szám.), 10) Mária-Luiza-Izabella-rend (katon. rend.) 20 Jun. 1833 oltá.

XXIII. Svédország és Norvégia.

Országol az ágostai hitv. Bernadotte-ház.

I. Király: XIV Károly (János), sz. 26 Jan. 1764; koronaörökössé választf. 21 Aug. 1810; köv. XIII Károlyt 5 Febr. 1818; Svédországban 11 Maj., Norvegiában 7 Sept. 1818 koronázt. meg; nője 16 Aug. 1798 oltá Clary Eugenia, sz. 8 Nov. 1781, megkor. 21 Aug. 1830. Fija 's koronaörökös:

Oskár, sz. 4 Jul. 1799, nője 19 Jun. 1823 oltá Jozéfa leuchtenbergi hercz., sz. 14 Mart. 1807. Gyermekei: 1) Károly schoneni hercz., sz. 3 Maj. 1826 2) Gusztáv uplandi herczeg, sz. 18 Jul. 1827. 3) Oskár keletgothlandi hercz., sz. 21 Jan. 1829. 4) Sarolta, sz. 24 Apr. 1830. 5) Miklós dalarnai hercz., sz. 24 Aug. 1831.

II. Az ország 2 főrésze: Svédország 7935 nsz. mf. 2,888,196 lak. és Norvégia 5798 nsz. mf. 1,139,849 lak., öszvesen 13,736 nsz. mf. 4,028,045 lak. Nyugot-indiában Barthelemy szigetét bírja 2 nsz. mf. 18,000 lak. A' lakók 2,860,196 Svédek, 1,139,849 Norvégek, 9,100 Lappok, 7000 Finnek, 2,500 Németek, 845 Zsidók, 2,200 Francziák 's Irek, 4,023,200 Luth., 4090 Kath. (ide számlálván a' Barthelemy levöket is).

III. A' férfinai ágon örökös monarchiát országrendek korlátolják. A' király czime: Svéd- és Norvég-országok, a' Vendek és Góthok királya; a' trónöröklőé koronaherczeg; a' többi hercegeknek a' király ad czimeket.

Vitézrendek: 1) a' Seraphina-rend, 2) Kardrend, 3) éjszaki csillag, 4) Vázarend, 5) XIII Károly rendje.

XXIV. Törökország.

Országol a' Muhamedi hitv. Osman-család.

I. Padisah v. szultán: II Mahmud, Abdul-Hamid fja, sz. 20 Jul. 1785, trónra emeltetett 28 Jul. 1808. Gyermekei:

XXVIII

1) Salyha, szultánné, sz. 16 Jun. 1811, férje 1834 oltá Halil basa, fegyvertármester. 2) Abdul Medsid, sz. 20 Apr. 1823, tronöröklő. 3) Hadidsa, szultánné, sz. 5 Sept. 1825. 4) Adile, szultánné, sz. 21 Maj. 1826. 5) Abdul Aziz, sz. 7 Febr. 1830. 6) Hairié, szultánné, sz. 23 Jan. 1831.

II. Birtokai: Európában 9,817 nsz. mf. 10,003,000 lak.
Azsiában 20,633 — — 10,190,400 —
Afrikában 16,750 — — 3,114,000 —

összesen 47,200 — — 23,307,800 —
kik 13,552,000 Muhamedánok, 4,000,000 Görögök, 1,400,000 Örmények, 613,000 Kath., 380,000 Monophysiták, 300,000 Nesztoriánok, 5,000 János-keresztények, 3000 Protest., 620,000 Zsidók, 100,000 Yezidák, 60,000 Druzok, 40,000 Nozairok.

III. Az uralkodó korlátlan; a' legfőbb világi és egyházi hatalom kezében van. A' trónt Osman férfiui maradéka örökli, de nem mindég a' meghaltak fija v. az elsőszülött; innen csak csaknem minden trónváltozást vér undokít.

Czime: Miszultán, szultán fija, Chakan, Chakan fija, II Mahmud szultán khán, ama győzedelmes szultán Abdul-Hamid fija, a' világ teremtőjének végetlen kegyelme 's Muhamed Mustafának, a' próféták legfőbbikének, kin Isten áldása nyugodjék, csudatétele által Mekka, Medina és Kuds városoknak, mellyek felé fordul arczal egész világ, mikor imádkozik, szolgálja és ura, ama nagy városok Istambol, Edrene és Bursa, mellyeket minden fejedelem irigyelve-néz, nem különben Scham és Misr városok, egész Aderbeidsan, Mogreb, Barka, Kairvan, Haleb, Irak Arabi, egész Arabistan és Afrika, Anatoli és Rumeli tartományok padisahja 'sat.

Vitézrendek: 1) a' hold rendje, 1797, 2) a' di-csőség rendje 19 Aug. 1831 oltá.

XXV. Toscana.

Nagyherczeg (a' kath. hitvallásu lothringeni házból) II Leopold, sz. 3 Oct. 1797; uralk. kezde 18 Jun. 1824; női: 1) 16 Nov. 1817 oltá Anna szász hercz., sz. 15 Nov. 1799, mh. 24 Mart. 1832. Ettől

gyerm: a) Mária Carolina, sz. 19 Nov. 1822, b) Augustza, sz. 1 Apr. 1825. 2) 7 Jun. 1833 oltta Antonia siciliai hercz. sz. 19 Dec. 1814, kivel nemzé: c) Izabellát, sz. 24 Jun. 1834, d) Ferdinánd örökösherczeget, sz. Jun. 1835.

Nagysága 395 nsz. mf. 1,350,000 l. kik 1,310,700 Olaszok, 9,300 Zsidók.

A' nagyherczeg korlátlanul uralkodik rendek nélkül. Az öröködés mindkét ágra megy. Az uralk. cím: Császári herczeg, Austria főherczege, Toscana nagyherczege, Ő csász. magassága mellékczimamel. Vitézrendek: 1) Szent Istváné, 2) Szent Józsefé (érendrend).

Francziaország.

Országol a' Bourbon - Orleans család (kath. hitv.)

I. Király: I Lajos Filep, Francziák királya, előbb orleansi herczeg, sz. 6 Oct. 1773; trónra ült 9 Aug. 1830; nője 25 Nov. 1809 oltta Mária Amália, siciliai herczegné, sz. 26 Apr. 1782. Gyermekai:

1) Ferdinánd (Fil. Laj. Kár. Henr. Józsa.), orleansi herczeg, koronaörökös, sz. 3 Sept. 1810. 2) Luiza (Már. Ther. Sarolta Izabella), sz. 3 Apr. 1812, belgiumi királyné. 3) Mária (Krisztina Carol. Adelheid Francisca Leopoldina), sz. 13 Apr. 1813. 4) Lajos (Kár. Fil. Rafael), nemoursi herczeg, sz. 25 Oct. 1814. 5) Clementina (Carol. Leopold. Clotilde), sz. 3 Jun. 1817. 6) Ferencz (Ferd. Fil. Laj. Mária), joinvillei herczeg, sz. 14 Oct. 1818. 7) Henrik (Ödön Fil. Laj.), aumalei herczeg, sz. 16 Jan. 1822. 8) Antal (Már. Fil. Laj.), montpensieri hercz., sz. 31 Jul. 1824.

A' király testvére: Adelaide (Eugenia), orleansi herczegné, sz. 23 Aug. 1777.

Bourbon mellékág: X Károly (Filep), sz. 9 Oct. 1757. 1795ig artoisi gróf volt; ekkor Monsieur (koronaörökös) címet veve fel, de honától távol, nagybárá Holyroadhouseban (Edinburgh mellett) lakott; 1813 Francziaországba visszatért 's 16 Sept. 1824 bátyja, XVIII Lajos, holta után királyszékre ült, mellyről 2 Aug. 1830 a' koronaörökössel Lajossal együtt uno-

kája, a' bordeauxi herczeg, részére lemondott 's most családjával Prágában tartózkodik. Gyerme:

1) Lajos (Antal), sz. 6 Aug. 1775, nője 10 Jun. 1799 oltá Mária Theresia XVI Lajos király leánya, sz. 19 Dec. 1778. 2) Károly (Ferd.) berryi herczeg, sz. 24 Jan. 1778; meggyilkolt. 14 Febr. 1820; nőül vevé 17 Jun. 1816 Carolina siciliai herczegnét, sz. 5 Nov. 1798, 1832 oltá gróf Lucchesi-Palli (a' Campo-Franco nápolyi herczegi házból) nője. Első férjétől gyermek. a) Mária Luiza (Theresia), artoisi herczegné, sz. 21 Sept. 1819. b) Henrik (Kár. Ferd. Mária Dieudonné) bordeauxi herczeg, sz. 29 Sept. 1820.

Eldődei a' trónon:

1) Capet-család: Capet Hugo 987 mh. 996, Robert mh. 1031, I Henrik mh. 1060, I Filep mh. 1108, VI Lajos mh. 1137, VII Lajos mh. 1180, II Filep mh. 1223, VIII Lajos mh. 1226, IX Lajos (szent) mh. 1270, III Filep (merész) mh. 1285, IV Filep (szép) mh. 1314, X Lajos mh. 1316, V Filep (hosszu) mh. 1321, IV Károly (szép) mh. 1328.

2) Valois-család: VI Filep mh. 1350, János (jó) mh. 1364, V Károly (bölcs) mh. 1380, VI Károly mh. 1422, VII Károly mh. 1461, XI Lajos mh. 1483, VIII Károly mh. 1497.

3) Orleans-család: XII Lajos mh. 1515, I Ferencz mh. 1547, II Henrik mh. 1559, II Ferencz mh. 1560, IX Károly mh. 1574, III Henrik mh. 1589.

4) Bourbon-család: IV Henrik mh. 1610, XIII Lajos 1643, XIV Lajos mh. 1715, XV Lajos mh. 1774, XVI Lajos mh. 1793, XVII Lajos mh. 1795.

Franciaország 1792től 1804ig köztársaság, innen 1814ig, Bonaparte Napoleon alatt, császárság.

A' Bourbon-család visszahelyeztetése: XVIII Lajos 1814 — 1824, X Károly 1830ig, midőn le kelle mondania a' koronáról.

II. Az ország Európában 10,050 nsz. mf. tesz, 32,560,934 l. Európán kívül bir 5197 nsz. mf. 2,301,400 lak. Az egész hát tesz 15,247 nsz. mf. 34,862,334 lak.

A) Földje. Franciaország, Europa legnagyobb, leggazdagabb 's legvirágzóbb országainak egyike, jól

kereskedésnek a' hatalmas egészét képező státus. Fekszik a' kel. hossz. $12^{\circ} 21'$ — $26^{\circ} 4'$ és az éjsz. szél. $42^{\circ} 23'$ — $51^{\circ} 3'$ közt, közép és nyug. Europa mérséklett részében. Határai: é. a' Csatorna, calaisi-tengerszoros, Németalföld 's a' német szövetséges státusok; kel. ugyanezek, Helvetia 's Olaszország; dél. a' földközi tenger; délnyug. Spanyolorsz.; nyug. az atlasi tenger. Nagysága: 10,050 nsz. mf. 32,560,934 lak.

Főhegylánczai: a) délnyug. a' Pyrenék Francia- és Spanyolországok közt 120 órányira, 5 szekérúttal; legmagasabb csúcsai: a' Mont Perdu 10,600, Vignemale 10,300, Pic du Midi 8900, Canigou 8600, Marboré 9800 láb.; b) délkel. az Alpések (itt cotti Alp. névvel), Piemont és Franciaország közt; csúcsai: a' Viso 13,000 's a' Genevre 6100 láb.; c) a' Jura és d) Vogesek (Vasgau) éjsz., Németország felé; e) Ardennák Lothringenben és Champagneban; f) Corsicában a' 8—9000 l. magas Monte rotondo és Monte d' oro. Fokai: a' la Hougue a' Csatornánál, Sicie és Tailland a' földközi tengernél.

Vizei: a) Tengerei: 1) nyug. az atlasi, 2) éjsz. a' Csatorna és 3) a' német tenger, 4) dél. a' földközi tenger. 22 megye tengermelléki, mi a' kereskedelem fontos körülmény. b) Folyói: 1) a' Loire (legnagyobb), 120 mf. folyása után az atlasi tengerbe ömöl, mint 2) a' Garonne is Gironde névvel, 3) a' Seine, 4) Rajna (határszéli folyó), 5) Maas, 6) Schelde, 7) Rhone 's számtalan kisebbek.

Csatornái: a) a' languedoci v. canal du midi (déli csat. 22 mf.) az atlasi 's földközi tengereket összeköti; b) st. quentini (6 mf.) két helyen (egyik 1 mf.) föld alatt, a' Seinet és Scheldét, c) a' briarei (15 mf.), a' Seinet és Loiret, d) a' charollesi a' Saonet és Loiret, e) dijoni a' Seinet és Saonet, f) a' Monsieur v. franche-comtei a' Rhonet és Rajnát, g) a' bourgognei (53 mf.) a' földközi tengert és Csatornát egyesíti. Több kisebb csat. is van, mint Sedanál, St. Denisnél, Párizsnál, Rennesnél, Beaucairenél, Arlesuél, Berryben, Lothringenben, Gascogneban 'st.

Egalja különböző, mit hegyek 's tengerek szomszédsága, folyók, erdők 's más helyi körülmények

okoznak. Ezért a' franczia égal 3 részre osztatik: a) délire a' Pyrenéktől Isére dep. közepéig, hol olajgyümölcs terem, b) középre, a' Gironde torkolatja és Elzasz éjsz. oldala közt, hol még a' kukoricza megérik, 's c) éjszakira, mellynek nagy részében már nem teremhet szőlő.

Terményei: legfőbb a' bor, főként az ország déli felében, Guyenneben, Gascogneban, Languedocban, Burgundban és Champagneban. Az olajfa fontos Provenecenak és Languedocnak. Az éjsz. térségek bővelkednek gabonával, de a' belső tartományok szűkölködnek. Dohány, festőnövény, gesztenye, len, kender sok terem. Erdei csak itt ott vannak; több tájékon szük a' fa. A' hegyek ásványokra nézve szegények; csak vasa van sok éjsz.; ellenben tengeri, forrási és kősóval, salétrommal és kőszénnel gazdag, mint puskakovával, porcellán-agyaggal 's ásványos forrásokkal is. Házi állatok közt juh legtöbb tartatik. Kasmiri v. tibeti kécskék szaporodnak délen. A' lótartás csak Normandiában és Limousinban jó; másutt több gond fordítatik szamarakra és öszvérekre, mellyek legszebbek Poitouban és Auvergneban. A' Pyrene-mellegiek sok dísznót hizlalnak. Délen sok selyem termesztetik. Vad kevés. A' földközi tenger sok tinnhalat és szárdellát, az atlasi temérdek csigát ad.

Azon 54,000,776 hektarnyi (1 hekt. = 2775 nsz. bécsi öllel és így több 1 magyar úrbéri holdföldnél, melly 1600 nsz. bécsi ölet teszen) mivelhető földből, mellyet az ország magában foglal, még 7,185,475 hekt. hever, posványoktól, fővenyhalmoktól és mocsároktól fedetve.

B) Az ország lakói 's elosztatása. A' nép száma 1831 végén 32,560,934 volt. Lakhelyei: 86 megye, 1,620 város, 1451 mvár., 37187 falu (1830 még 14,239-ben nem volt iskola), ezekben templom 's kápolna 56,000, a' status és község épületei 22,000, ház 5,431,000, malom 76,000, huta 's gyár 35,000, academia 50, collegium 292, katonaszkola 2, pattantyus-, és hadi földmérő osk. 1, politechnica osk. 1, tengeri kat. osk. 1, hajózasosk. 44, kir. törvényszék 27, kereskedési törvényszék 215, tengeri törvényszék 10 van.

A' követkamarának 1830 végén benyújtott tudósítás szerint a' városi nép 7,661,203 lakót, a' falusi az egésznek $\frac{5}{4}$, v. 24,184,208 lelket tett. A' városi nemzeti őrsereg 964,434, a' falusi 3,044,418, összesen 4,008,849. A' kiállítható rész (20-30 évesek) a' városokban 262,560, falun 828,825, öszv. 1,091,385, a' falponálló nemz. őrsereg városokban 107,031, falukban 337,863, öszv. 444,894.

Nemzetkülönbség 1828. Francia és Vallon 29,485,000, Német és Németalföldi 1,080,000, Breyzad 1,090,000, Bask 115,000, Zsidó 60,000, 's különbféle eredetű 170,000.

Nyelvkül. 1831. Francia 29,180,560, Német 1,140,000, Gall (Bretagneban) 1,050,000, Olasz 185,079, Flandriai 177,950, Bask 118,000.

Valláskül. 1828. Kath. 30,620,000, Protest. 1,310,000, Zsidó 60,000, Anabaptista 2000, más felekezetű 8000. Papság 1832 és 1833: a) Kath. 14 érsek, 66 püspök, 174 generalis vicarius, 600 kanonok, 767 első és 2534 második osztálybeli lelkész, 26,776 segédlelkész, 6184 vicarius, 3,500 pensionaire és seminarista, öszv. 40,712. b) Protestans: 1) reform. 326, 2) luth. 223 — 549, legtöbben az alsórajnai megyében.

Főoskolák: 1) a' párizsi (alap. 1200) 5672, a' törvényosk. 3889, az orvosi 1783 tan., 2) a' toulousei (al. 1233) 1193, 3) montpellieri (alapít. 1289) 730, 4) aixi (al. 1409) 117, 5) caeni (al. 1433) 270, 6) bordeauxi (al. 1447) 103, 7) straszburgi (al. 1538) 813, 8) montaubani (al. 1810) 358, 9) lyoni (al. 1300) 70, 10) roueni (al. 1801) 65, 11) poitiersi (al. 1431) 206, 12) rennesi (al. 1801) 260, 13) besançonni (al. 1564) 76, 14) dijoni (al. 1722) 409 tanulóval. 1833 végén 62 normalis osk. volt 1944 tan., kik közül 1308 a' községek, 245 a' status, 118 saját költségén tanult. A' fuoskolák száma 33,695, a' tanulóké 1,654,828.

C) Franciaország. hajdani tartományi, megyei és ezek jelesebb városai:

I. Flandern és Hennegau. 1) Ejszaki megye. 110 nsz. mf. 989,938. Lille v. Rysse, a' Deulenél, 69,860 l., erős vár, fegyvertár, börze, pénzverőház, képvisősk., képgyűjt., posztó-, csipke-, bőrgyárak, kő-

szénbánya. *Valenciennes* a' Scheldenél, 19,850 l., vár, nagy szegényintézet, melyben 800 árva tartatik, batiz-, csipkegyárak. *Fresne, Vieux, Conde és Anzain* faluk, egész országban legjelesebb kőszénbányákkal. *Cambray* (Cameryk) a' Scheldenél, 16,000 l., Fenelon (mh. 1715) emléke, híres len 's batizgyár, béke 1529, szövetség 1507. *Dünkirchen* tengeri város kikötővel, 24,500 l., tengeri academia, híres ostrom 1583. *Conde* 7000 l., vár. *Douay* a' Scarpenál, vár, 19000 l., törvényacad., pattantyusok. gyárak. *St. Amand* a' Scarpenál, 8500 l., híres len. *Mauberge* a' Sambrenál, 5800 l. híres fegyvergyár. *Bovinés*, ütközet 1214. *Chateau Cambresis*, béke 1559. *Malplaquet* ütk. 1709.

II Artois. 2) Pas de Calais megy. 126 nsz. mf. 655,215 l. *Arras* (hajd. Nemetacum) a' Scarpenál 22,173 l., vár, gyárváros, olaj- 's gabonakeresk. *Calais*, has. nevü tengerszoros mellett, 8800 l.; az Angolországból jönnek itt szállnak ki. *Boulogne*, megerős. teng. város 20,860 l., kereskedés, kereskedő törvényszék, hajósk., földmiv. társ., teng. ferdők. Itt űlnek hajóra az Angolországba evezők, mert a' tenger folyásánál fogva 2 óra alatt már Doverben vannak. *St. Omer* az Aanál, 19,000 l. posztó-, dohány-, bór-gyárak. *Azincourt*, falu, a' Francziák 25 Oct. 1415 V Henrik angol királytól megverettek.

III Picardia. 3) Somme m. 112 nsz. mf. 543,704 l. *Amiens* (hajd. Samarobriua) a' Sommenál 42,032 l., vár, tud. acad., posztó-, kazimir-, pamut-, bőr-, szappan-, szőnyeggyárak; híresek pastétomai; béke Francia- 's Angolorsz. közt 27 Mart. 1802. *Abbeville* a' Sommenál 19,000 l., igen régi posztógyár 400 dollossal. *Cressy*, itt a' Francziákat az ugy nev. fekete herczeg 1346 meggyőzte.

IV Isle de France. 4) Aisne m. 136½ nsz. mf. 513,000 l. (éjsz. része Picardiához tartozik). *Laon* 6800 l. Blücher meggyőzi Napoleont 9 's 10 Mart. 1814. *Soissons* az Aisenenél 7800 l., Chlodvig megveri Syagrius helytartót 486. *St. Quentin* a' Sommenál 12,500 l., híres vászon-, batiz- 's pamutgyár.; a' Francziák Montmorency alatt a' Spanyoloktól 's Némefalföldiektől

megverettek 1557. *Chateau Thierry*, csata a' Poroszok, Oroszok és Francziák közt 12 Febr. 1814. *Lafontaine* itt szül. 1601. *Crepy*, béke 1544. *La Fère* az Oisenál, fegyvertár, patt. osk. *Vervins*, béke 1598. *La Capelle* és *Hirson*, híresek az itt font legfinomabb fonalról.

5) Oise m. 110 nsz. mf. 397,725 l. *Beauvais* 13,000 l., szőnyeg-, gyapjgyár. *Compiègne* az Oisenál 7200 l., szép kastély. *Chantilly*, porcellángyár. *Ermenonville*, itt hm. Rousseau 1778. *Noyon*, itt szül. Calvin 1509.

6) Seine és Oise m. 113 nsz. mf. 448,180 l. *Versailles* 29,791 l., 1672-ig csak vadászkastély, 1789ig kir. lak., nagy fegyvergyár. *Nagy- és Kistrianon*, *Marly* kir. kastélyok. *Malmaison*, kast., ebben hm. Jozéfa, Napoleon első nője, 1814. *St. Cloud*, 1 ór. Párizstól, Napoleon kedves lakhelye; a' szövetkezték főhadiszállása Apr. — Jun. 1815; hadi egyeztet 1815; III Henrik meggyilk. 1589. *Sevres*, híres porcz.-gyár. *St. Germain en Laye* 10,000 l. kastély; béke 1679. *Rambouillet* 5000 l., híres merinojuhtartás. *Meudon* kir. kast. *St. Cyr*, asszonyi nevelőintézet, melyet Napoleon kat.-oskolává tett. *Montchery*, ütk. 1465.

7) Seine m. 6½ nsz. mf. 935,108 l. *Párizs*, fővár. és kir. lakhely, a' Seine két partján, 890,431 l. 30,000 ház., 24 kaszárny., 14 játékszin., 10,000 kalmárbolttal, 3300 kávéház., 8 nagy, 200 kisebb postahivat. Utczáit 4656 lámpás világítja. Palotái: *Louvre*, *Tuilériák*, *Palais-Royal*, *Luxembourg* v. a' *pairkamara palotája*, a' *Bourbon pal.*, v. *követkamara pal.*, az *Elysée-Bourbon*, *Törvénypal.*, a' *nemzeti intézeté*, *becsületrendé*, a' *börzézé*, az *érseké*. Közönséges épületek: a' *városház*, *kórkatonák roppant háza* (5000 ember számára), *pénzverőház*, *katonaosk.*, *csillagásztorony*. Főtemplom a' *Notre Dame*. Legszebb 's legtágasabb piacok: a' *lovagjáték-*, *Vendome-*, *des Victoires-piacz*, *XIV Lajosé*, a' *király-*, *de Greve-piacz*. Nevezetes hidak: a' *pont neuf*, *XVI Lajosé 's a' pont des arts*. Sétahelyek és közönséges kertek: a' *Tuilériáké*, a' *Luxembourg palotáé*, a' *királyi v. növénykert*, a' *Palais-Royalé*, 's az *elysiumi mező*. Tanítóintézetei, könyvtárai (a' kir.

400,000 köt.), tud. és mivészi gyűjteményei, 's tudós társ. számosak. Vannak: muzsikai conservatoriuma 115 mivész és 600 nevendék számára, igen jó siketnéma-'s vakintézetei. *St. Denis* 5600 l., legfőbb apátság, szép temploma kir. temető; nevelőház 500 leány számára, kiknek atyjai a' becsületrend lovagjai. *Vincennes*, status tömlöcze; itt végeztették ki Enghien herczeg 1804.

8) Seine és Marne m. 108 nsz. mf. 523,893 l. *Melun* a' Seinenál, *Meaux* a' Marnenál, sajtkereskedés. *Fontainebleau* 6400 l. itt mondott le Napoleon a' trónról 22 Jun. 1815; béke 1762; itt tartatott VII Pius pápa 1809 — 1814.

V. Champagne. 9) Ardennes m. 105 nsz. mf. 289,622 l. *Mezieres* 3800 l. a' Maasnál, vár, hadi földmérősk. *Sedan* a' Maasnál 12,000 l., vár, ágyuöntés. *Rocroy*, vár, ütk. 1643. *Givet* és *Charlemont*, szemközti fekvő két erős vár, az utolsó meredek sziklán 's csaknem megtámadhatlan. *Attigny* Kegyes Lajos bűnbánóhelye 822.

10) Marne m. 154 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 337,076 l. *Chalons sur Marne* (hajd. Catalaunum), 11500 l., vár; itt ütközött meg Aetius Attilával 451. *Rheims* a' Veslenél 35,900 l., az első érsek laka, kereskedő város; a' francia királyok itt koronáztatnak meg. *Epernay* a' Marnenál 5000 l., *Sillery* és *Ay*, legjobb champagnei borok honai. *St. Menchould*, itt fogatott meg futtában XVI Lajos 1792. *La Fere Champenoise*, ütk. 25 Mart. 1814.

11) Aube m. 110 nsz. mf. 246,361 l. *Troyes* (hajd. Trecae és Augustobona), gazdag gyáros város, 39,156 l. *Arcis* és *Bar*, ütk. 24 Jan. 1814. *Clairvaux* régen apátság. *Brienne*, kat.-oskola, mellyben tanult Bonaparte; ütk. 1 Febr. 1814.

12) Felsőmarne m. 120 nsz. mf. 249,827 l. *Chaumont* 5500 l., vasbányák. *Langres* 7100 l., híres késeket 's ollókat csinál. *St. Dizier* a' Marnenál, hajókat épít.

VI. Lothringen. 13) Maas v. Meuse m. 118 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 314,588 l. *Bar le Duc* 11,500 l., híres gyárak. *Domremy*, az orleansi szüz (mh. 1431) szül.-helye.

Verdun, vár a' Maasnál 9800 l.; Kegyes Lajos fiai-
nak osztályegyezete 843. *Montmedy* kis határvár 1200 l.
Varenes, itt tartatott fel XVI Lajos futtában Jun. 1791.

14) Mosel v. Moselle m. 112 nsz. mf. 417,003 l.
Mets a' Moseknél, 45,276 l., erős vár, fegyvertár,
gyárak, patt.-osk., Kegyes Lajos sirja; romai vizvi-
vés omladékai ördöghíd névvel. *Thionville* a' Mosel-
nél 5700 l. *Bitch*, fellegvár.

15) Meurthe m. 118 nsz. mf. 415,568 l. *Nancy*
a' Meurthenél, Lothringennek hajdan fővár., tudós
társ., virágzó gyárak, és kereskedés, híres gyertya;
ütk. 1477; Szaniszló (Stanislaus) lengyel király laka
1736—1766. *Lüneville* a' Meurthenél, 12,000 l., bé-
ke 9 Febr. 1801. *Vic*, 1819 felfedezett nagy sóakna.
Saarburg, *Pfalzburg*, *Toul*, megerős. helyek.

16) Vosges (Vogézek) m. 106 nsz. mf. 397,987 l.
Épinal 8000 l. *Plombières*, híres ferdők. *Gerardmer*
híres sajt. *Mircourt* jó muzs. eszközöket csinál. *Bains*
meleg ferdők.

VII Elsassz. 17) Alsórajnai m. 88 nsz. mf. 540,
213 l. *Strasbourg*, $\frac{1}{2}$ ór. a' Rajnától, az Ill mellett,
nagy erőség, 50,000 l., 1681-ig német birodalmi város;
Münster névű, 1015—1365 épített templomának tor-
nya 426 láb.; nagy királyi kastély, egyetem, profess.
theol. főiskola, fegyvertár, tudós társ., több gyűjt.,
könyvtár, csillagásztorony, patt.-oskola, több gyár.
Itt találta fel 1435 's 1440 közt Gänsefleisch v. mint
közönségesen nevezték Guttenberg János a' könyvnyom-
tatást. *Hagenau*, *Weissenburg*, *Zabern*, *Schlett-
stadt* várak.

18) Felsőrajnai m. 77 nsz. mf. 424,258 l. *Kol-
mar*, 14,500 l., gyárak, Pfeffel (sz. 1756; mh. 1809)
hona. *Mühlhausen* az Illnél, 9600 l., posztó-, pamut- 's
börgyárak. *Ujbreisach* 1500 l., vár. *Hünningen* erős fal-
lai 1815 földig lerontatának.

VIII Franche Comté. 19) Felsősaone m. 118 nsz.
mf. 338,910 l. *Vesoul*, bort termeszt. *Gray* vashá-
morok. *Luxeuil*, meleg ferdők.

20) Doubs m. 101 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 265,535 l. *Besançon*, a'
Doubsnál, szép, régi (hajd. Vesontio) 's erős város.

28,796 l. Caesar mverte Ariovistot K. é. 57. *Pontarlier* vasbánya, fegyvergyár.

21) Jura m. 95 nsz. mf. 312,504 l. *Lons le Saulnier*, 7200 l., nagy sóakna, márvány-, vasbánya. *Dole*, vár, romai régiségek. *Salins* 7500 l. sóakna.

IX. Burgund (Bourgogne). 22) Ain m. 103 nsz. mf. 346,630 l. *Bourg* 7000 l., marhakeresk., csata 11. Mart. 1814. *Gex* 2500 l., kik sok órát csinálnak. *Ferney*, Voltaire (mh. 1778) lakhelye.

23) Saone és Loire m. 162 nsz. mf. 523,070 l. *Maçon*, 10,500 l., a' Saonenál, bortermeszt. *Clugny*, hajdan híres apátság. *Chalons sur Saone* 12,000 l., kereskedő és gyáros város. *Bourbon Lancy*, meleg ferdők, romai régiségek.

24) Cote d' or (aranydomb) m. 165 nsz. mf. 375,877 l. *Dijon* (hajd. Divio), termékeny térségen, az Ouchenál 23,845 l., egyetem, tud. társ., a' burgundi hercegek hajdani palotája, borkeresk., gyárak. *Nuys* és *Pomard*, a' legjobb burgundi bor hónapjai. *Chatillon* a' Seinenél, 4000 l., vashámorok, congressz 1814. *Auxonne*, ágyuöntés.

25) Yonne m. 134 nsz. mf. 352,487 l. *Auxerre* 12,000 l., bortermesztés.

X. Orleanois. 26) Loiret m. 127 nsz. mf. 305,270 l. *Orleans* a' Loirenál 40,340 l., selyem- 's más gyárak; az orleansi szűz emléke; ostrom 1429.

27) Loire és Cher m. 121 nsz. mf. 235,750 l. *Blois* 15,000 l., keresk., kősziklába vágott romai vízivívés. *Vendome* a' Loire mellett 7000 l.

28) Eure és Loire m. 110 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 278,820 l. *Chartres* az Eurenél; 14,000 l. gyárak.

XI. Maine. 29) Sarthe m. 118 nsz. mf. 457,372 l. *Le Mans* 20,000 l., viaszgyertyagyár, keresk. *La Flèche* a' Loirenál kat.-osk.

30) Mayenne m. 98 nsz. mf. 352,586 l. *Laval* a' Mayennenál 16,000 l. *Mayenne* 10,000 l.

XII. Anjou. 31) Maine és Loire m. 130 nsz. mf. 467,871 l. *Angers*, 29,978 l., sok gyár. *Saumur* 10,500 l. romai régiségek.

XIII. Touraine. 32) Indre és Loire m. 134 nsz. mf. 207,016 l. *Tours* 20,920 l. a' Loirenál, termékeny helyen, innen Franciaorsz. kertjének neveztetik, selyemgyárak; Martell Károly megverte az Arabokat 732. *Amboise*, gyárak.

XIV. Berry. 33) *Cher* m. 133 nsz. mf. 256,059 l. *Bourges*, 18,000 l., gyárak.

34) Indre m. 133 nsz. mf. 245,289 l. *Chateauroux* 10,500 l., vas és más gyárak. *Valençay*, a' spanyol királycsalád itt tartatott 1808—1814.

XV. Nivernois. 35) *Nievre* m. 134 nsz. mf. 282,521 l. *Nevers* a' Loirenál, 13,020 l., gyárak, ágyuöntés. *Cosne*, horgony's más vas gyárak.

XVI. Bourbonnois. 36) *Allier* m. 130 nsz. mf. 298,257 l. *Bourbon l' Archambaud*; ferdők, a' Bourbonok, tulajdonképen Capet Hugo anyai elődeinek törzsökhelye.

XVII. Lyonnais. 37) *Loire* m. 92 nsz. mf. 391,216 l. *Montbrison*, gyárak. *St. Etienne* 33,000 l., selyemgyár., tűzaknászoskola. *Roanne* a' Loirenál, nagy küldőkereskedés.

38) *Rhône* m. 54 nsz. mf. 434,420 l. *Lyon*, (hajd. Lugdunum) a' Rhonenál, 145,675 l., Párizs után legjelesb város; híres selyemgyáraiban 90,000-en dolgoznak; a' Saone és Rhone itt folyván öszvé, nagy a' kereskedés; tud. acad., lyceum, nagy könyvtár a' Jesuiták hajd. fényes collegiumában, régiségek mus., legrégebbs baromrv. osk., két nagy kórház; a' convent seregétől megvetetvén, igen nagy vérontás történt benne 1793. *Villefranche* a' Saonenál, 5300 l., borkeresk. *Tarave*, egész tájékon híres muselingyár.

XVIII. Auvergne. 30) *Puy de Dome* m. 154 nsz. mf. 573,106 l. *Clermont-Ferrand* (Augusta nemetum hajd.) 30,010 l. tud. acad., könyvtár, gyárak, borterm., romai régis., kövítő forrás. *Riom* 13,000. *Thiers* 11,500 l. gyáros város.

40) *Cantal* m. 106 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 258,594 l. *Aurillac* gyár. város 10,000 l. *Chaudesaigues* meleg ferdők.

XIX. Marche. 41) *Creuse* m. 106 nsz. mf. 265,384 l. *Gueret* 4000, *Aubusson* a' Creusenél 4200 l. gyárak.

XX. Limousin. 42) Corrèze m. 105 nsz. mf. 294,834 l. *Tulles* 8100 l. gyárak., papirosman., nagy fegyvergyár. *Pompadour*, híres ménes és merinójuh-tartás.

43) Felsővienne, m. 102 nsz. mf. 285,130 l. *Limoges* (hajd. Augustoritum) a' Viennenél, 25,612 l., híres gyárak. *St. Leonard* 5800 l. ezinbánya.

XXI. Saintonge és Angoumois. 44) Charente m. 104 nsz. mf. 362,531 l. *Angoulême* a' Charentenél 15000 l. teng. osk., puskaporgyár, ágyuöntés, papirosgyár. *Cognac* 3000 l. pálinkakereskedés.

45) Alsócharente m. 130 nsz. mf. 445,249 l. *La Rochelle*, erős város, szép kikötő, 12500 l., keresk. *Rochefort*, 12,500 l., jeles hadi kikötő, tengeri fegyvertár 's osk. Napoleon itt ült hajóra 15 Jul. 1815.

XXII. Poitou. 46) Vienne m. 132 nsz. mf. 282,371 l. *Poitiers* a' Clainnél 21,562 l. (hajd. Limonum és Pictavium), acad., gyárak., ütk. 1356. *Chatellerault* a' Viennenél, 8200 l. gyár.

47) Két Sèvres m. 114 nsz. mf. 294,850 l. *Niort* 16,500 l., acad., könyvtár, ónbánya, gyapjagyár. *Thouars* 2600 l. 's szép kast., előbb Ney marsall sajátja.

48) Vendée m. 130 nsz. mf. 330,350 l. *Bourbon Vendée* 2700 l. *Sables d'Olonne* kikötő, 4700 l. Híres az e' megyében 1793—1795 folyt háboru.

XXIII. Bretagne. 49) Alsóloire m. 138 nsz. mf. 470,093 l. *Nantes* (hajd. Nanetum) a' Loire és Sèvre Nantaise mellett, 71,700 keresk. lak. IV Henrik edictuma a' protest. vallás szabadságára nézve 1598, (viszszavétetett 1685). Békekötés Vendéevel 1795. *Paimboeuf* 3700 l. kikötő.

50) Ille és Vilaine m. 129 nsz. mf. 547,052 l. *Rennes* a' Vilaine mell. 29,377 l. keresk., egyetem, gyárak, ágyuöntés. *St. Malo* teng. vár. kikötővel, 10,000 l. teng. acad., fegyvertár. *Fougères* és *Vitré*, gyárak.

51) Éjszakparti m. (Cotes du nord) 138 nsz. mf. 598,372 l. *Brioux*, kikötő, 10,000 l.

52) Finisterre m. 131 nsz. mf. 524,396 l. *Brest* (hajd. Brivates), tengeröbölnél, jeles hadi kötv., meg-

erős., 26,655 l., teng. acad. *Quimper* 9500 l. teng. keresk. *Morlaix*, kikötő.

53) Morbihan m. 128 nsz. mf. 432,522 l. *Vannes*, kikötő 11,000 l., keresk. *L' Orient*, kikötő, 18,000 l. *Quiberon* 1900 l. a' tengernél, a' kivándorlottak megver. Jul. 1795.

XXIV. Normandia, 54) *La Manche* (csatornai) m. 114 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 591,284 l. *St. Lo* a' *Vire*nél 8300 l. *Cherbourg* tenger mell. 16,000 l. Napoleon milliomokat költvén rá, most jeles hadi kikötő, keresk., gyárak, keresk. törvényszék. *Granville*, kikötő 7800 l.

55) *Calvados* m. 101 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 494,702 l. *Casn* az *Ornen*ál 38,161 l. tud. acad., gyárak, keresk. *Honfleur* a' *Seine* torkolatjánál, 9700 l., keresk. halászat. *Lisieux* 40,500 l., gyárak. *Falaise*, híres vásarak.

56) *Orne* m. 115 nsz. mf. 441,881 l. *Alençon* a' *Sarthen*ál 13,800 l., sok gyár. *Soligny*, Trappisták híres klastroma. *L' Aigle* híres tőgyár.

57) *Eure* m. 110 nsz. mf. 424,248 l. *Evreux* 9700 l., gazd. és orv. társ., gyapjgyár. *Ivry*, ütk. 1590. *Louviers* 10,000 l. gyapju- 's posztógyárak. *Quilleboeuf* a' *Seine* torkolatjánál, itt kötnek ki a' *Rouen*ig nem evezhető hajók.

58) *Alsóacine* m. *Rouen* a' *Seinen*él, 90,000 l. (hajd. *Rothomagus*), keresk., lelemezház 1300 gyermekkel, tud. társ., teng. osk. *Havre de Grace* a' *Seine* tork.-nál, 23,800 l., nagy kikötő, ebből eveznek el az Éjszakamerikába menő hajók. *Harfleur* kikötő. *Dieppe*, kikötő, haj. osk., heringfogás. *Aumale*, híres ásv. források. *Fécamp*, 8000 l., kik. sok heringet fognak.

XXV—XXVIII. *Guyenne*, *Gascogne*, *Perigord* és *Navarra*. 59) *Gironde* m. 200 nsz. mf. 554,225 l. *Bordeaux* (hajd. *Burdigala*) a' *Garonnen*ál 93,549 l.; szép hid (1700 l. hosszú), kir. kastély, pompás játékszin, tud. társ., siketnéma-intézet, protent. consistorium, teng. osk., sok gyár, nagy borkeresk. 's bortermesztés. *St. Emilion*, *Preignac*, *Sauterne*, *Graves*, *Langeron*, *Margaux*, *Medoc*, *Barsac*, híres bortermesztének. *Blaye* 5000 l., erős város. *Coutras*, ütk. 1587.

60) *Landes* (pusztaság) m. 174 nsz. mf. 281,504 l. *Mont de Marsan* a *Douzen*ál 3100 l. *Dax* meleg ferdők.

61) Alsópyrenei m. (Navarra és Bearn) 147 nsz. mf. 428,401 l. *Pau* 11,400 l., IV Henrik itt szül. 1553 's Károly János svéd király. *Bayonne* az Adour és Nive mell. 14,000 l., kikötő, keresk., vár, itt táltattak fel a' puskatörők (bajouett) 1679, 's itt mondott le a' koronáról a' spanyol kir. család 5 Maj. 1808; béke 1563. A' Bidassoán feküsznek a' Fáczánszigetek, mellyeken kött. a' pyrenei béke 1659. *Orthés* 6800 l. hires sódorok, ütk. 1814. *St. Jean Pied de Port*, pyrenei főországút Pámlonába.

62) Felsőpyrenei m. 99 nsz. mf. 233,031 l. *Tarbes* az Adournál 8000 l., pap.-gyár. *Bagnères de Bigorre*, szép tájékon, *Baréges* és *Cauterets* ásv. források.

63) Gers m. 123 $\frac{1}{2}$ nsz. mf. 312,160 l. *Auch* 9700 l.

64) Tarn és Garonne m. 71 nsz. mf. 242,500 l. *Montauban* a' Tarnnál, 25446 l., reform. egyetem, tud. társ., csillagásztorony. *Moissac*, lisztkeresk.

65) Lot és Garonne m. 102 nsz. mf. 346,885 l. *Agen* a' Garonnenál 12,000 l., tud. társ., vitorlavá-szongyár, keresk. *Villeneuve* 10,000 l.

66) Dordogne m. 171 nsz. mf. 482,750 l. *Perigueux* az Islenél 8500 l. gazd. 's term. hist. társ. *Mirremontnál* hires barlang. *Bergerac* borkeresk.

67) Lot m. 98 nsz. mf. 283,827 l. *Cahors* 12,000 l., gyár, borkeresk.

68) Aveyron m. 167 nsz. mf. 359,056 l. *Rhodesz* 7400 l. *Villefranche* 8800 l. *Cransac* hires ferdő.

XXIX. Languedoc. 69) Tarn m. 105 nsz. mf. 335,844 l. *Alby* 10,600 l., az Albigenisiek főhelye a' 13 száz. *Gaillac* 7000 l., borkeresk.

70) Felsőgaronne m. 112 nsz. mf. 427,856 l. *Toulouse* (hajd. Tolosa) a' Garonnenál, 53,819 l., tud. társ., egyetem, csillagásztorony, könyvtár, ágyuöntés, gyárak, keresk., ütk. az Angolok és Francziák közt 10 Apr. 1814. *Bagnères de Luchon*, meleg ferdők.

71) Aude m. 120 nsz. mf. 270,155 l. *Carcassonne* az Audenál 13,000 l., posztógyár, borkeresk. *Narbonne*, csatornánál 10,500 l. selyem-, olaj-, bortermesztés.

72) Herault m. 133 nsz. mf. 340,207 l. *Montpellier* (hajd. Mons puellarum, v. Mons Pessulanus) 35842 l., egyetem, orvosi osk., sok gyár, nagy keresk. *Cette* 8000 l., nagy raktárak, kikötő, teng. osk., cukor- és selyemgyárak, tengeri sókészítés. *Montbazin*, *Frontignan* és *Lünel* híres muskatályborokat termesztenek. *Beziere*, bájoló tájékon, 16,000 l., sok gyár, selyem-, bőr-, olajterm.

73) Gard m. 105 nsz. mf. 357,383 l. *Nimes* (hajd. Nemasus), 39,068 l., orv. 's gazd. társaság, tud. acad., nagy selyem- 's más gyárak, Roma után itt van legtöbb régiség, egy amphitheatrum 17,000 nézőt fogad be; Protestansok üldöztetése 1816. *Aigues Mortes*, innen evezett IX Lajos 1248 Egyiptomba kereszties hadra 's 1269 Tunisba. *Beaucaire* 10,000 l., egy mf. van a' Pont du Gard a' romai mivészszég emléke.

74) Lozère m. 97 nsz. mf. 140,347 l. *Mende* a' Lotnál 5500 l.

75) Felsőloire m. 88 nsz. mf. 292,078 l. *Le Puy en Velay* 15,000 l., gyárakkal.

76) Ardèche m. 107½ nsz. mf. 340,734 l. *Priaras* 4000 l. *Annonay* 7706 l., híres pap.-gyár. *Montgolfier* itt találta fel a' levegőhajót 1783.

XXX. Foix. 77) Arriège m. 88 nsz. mf. 253,121 l. *Foix* 4500 l. *Ax* a' Pyrene völgyében, legmelegebb ferdők Francziaország. Itt fekszik *Andorra* köztársaság, 6 községgel, 9 nsz. m. 15,000 l., a' franczia király és urgeli püspök védelme alatt; főbiráit ezek választják, most ez, majd amaz, váltólag. Főváros *Andorra* a' Baliránál, 2000 l.

XXXI. Roussillon. 78) Keletpyrenei m. 78 nsz. mf. 157,052 l. *Perpignan*, erős vár., 15,000 l., ágyu-ötés, selyemterm., borkeresk.; kasemiri kecskék 1819 oltá.

XXXII. Provence. 79) Rhonetorkolati m. 96 nsz. mf. 359,473 l. *Marseille*; (hajd. Massilia) a' lyoni öböl-nél, 145,000 l.; Párizs és Lyon után legjelesb város; tud. társ., képiró-, orv-, tengeri osk., fűvészkert, nagy veztegházak, szép 's tágas kikötő, sok gyár, nagy keresk., szárdella-, tinn-, korallhalászat az áfrikai par-ton. *Cassis*, *Ciotat*, teng. városok becses borral 's

déli gyümölcsökkel. *Chateau d'If*, statustömlőcz. *Aix* (hajd. *Aquae sextiae*) az Arenál, 23,132 l., theol. és törv. acad., nagy könyvtár, selyem- és pamutgyárak, meleg ferdők, híres olaj. *Lambese* híres olaj. *Arlés* (hajd. *Arelas* v. *Arelatum*) 20,200 l. vasgyárak, meleg ferdők, romai régiségek; a' Crau mező mellette sok ezer juhot táplál zsíros fűveivel. *St. Remy*, romai diadalív, mausoleum. *Tarascon* a' Rhonenál 11000 l. Provence hajdani grófjainak laka.

80) Var m. 133 nsz. mf. 317,501 l. *Frejus*, a' parttól nem messze, szelid tájékon, 2300 l., kikötő; itt űlt hajóra Napoleon 27 Apr.-1814. *Antibes*, 5000 l., kikötő, innen eveznek Corsicába, 's itt szált ki szárazra Napoleon, mikor Elbából visszajött, Mart. 1815. *Brignolles*, nagy kereskedést űz aszalt szilvával. *St. Tropez*, kikötő. *Toulon* (hajd. *Telo Martius*), a' földközi tenger mellett, régi, nagy, erős tengeri város, 30,171 l., tengeri fegyvertár, 4500 gályarab, veztegház, selyem- és szappangyárak, nagy kikötő; az angol hajóereg mverte a' spanyolt 22 Febr. 1744. *Hyeres*, szép fekvésű város 7000 l. közel hozzá a' *hyeresi szigetek*, kevésé miveltek.

81) Alsóalpesi m. 134 nsz. mf. 155,896 l. *Digne* bájoló termékeny tájékon, az Alpesek tövében, 3500 l. *Menosque* 5500 l. selyem-, olaj-, borterm.

XXXIII. Avignon és Orange. 82) *Vaucluse* m. 66 nsz. mf. 239,113 l. *Avignon* (hajd. *Avenio*) a' Rhonenál, 29,400 l. hajd. palotájában laktak a' pápák 1308—1376; jeles selyemgyárak. *Vaucluse*, itt van kősziklán Petrarca magasztalt forrása *Sorgue* névvel. *Carpentras* 9000 l., könyvtár, gyárak.

XXXIV. Dauphinée. 83) Felsőalpesi m. 103 nsz. mf. 129,102 l. *Gap* 6700 l. alpesi termények 's régiségek museuma, tud. társ. *Briançon* a' Durancenál, erős város a' Mont Genévren keresztül Olaszországba vivő országút mellett, 2100 l.

84) *Drome* m. 124½ nsz. mf. 299,556 l. *Valence* a' Rhonenál 9800 l., fellegvárában hm. VI Pius 1799. *Tain* hermitage-boráról híres. *Montelimars* 7200 l., bor-, olaj- és selyemterm.

— 85) Isére m. 161 nsz. mf. 550,258 l. *Grenoble* az Iserenél, erős város (hajd. Cularo és Gratianopolis) 24,888 l., könyvtár, fűvészkert, tud. és orv. társ., sok gyár. *Bayard* kastély, a' hies Bayard szül. helye 1476. *Gua* falunál egy hideg vizü forrás néha lángot vet ki. Itt van, vad tájékon, sz. Bruno has. nevü szerzet alapítójának (1086) czellája. *Cremieu* 2000 l. a' Dauphinok hajd. laka. *Vienne* a' Rhonenál 13,000 l., könyvtár, sok gyár, borkeresk., romai rég., a' Templarius-rend eltöröltetése 1314.

XXXV. 86) Corsicai megye 195,407 l. Corsica Olaszországhoz tartozó sziget a' földközi tengeren; Sardiniától a' San Bonifacio tengerszorosa választja el. Nagys. 178 nsz. mf. 18 vár. 6 mvár. 's 560 fal. Bár több költségbe kerül, mint a' mennyi hasznofad, mégse örömet válnék meg az anyaország tőle, mert más hatalmasság kezében nagy kárt okozhatna a' francia kereskedésnek. A' nép Olaszország lakói közt legpalérozatlanabb 's némelly helyen félvad; innen ragadozásra 's lopásra hajlandó. Főhelyek: *Ajaccio*, teng. város 7000 l., a' francia kormányozó, püspök és fő törvényszék helye. Bonaparte Napoleon itt szül. 15 Aug. 1769. *Bastia* teng. vár. 12,000 l. *San Bonifacio*, 3000 halász lak. *Ponte Vecchio*, legszebb kikötő. *Corte* 2000 l. *Calvi*. 1100 l.

G y a r m a t i :

A) Azsiában : Pondichery, Karikal és Mahé	20 nsz. mf. 130,000 l.
B) Afrikában: 1) Senegál melléke ?	— — 20,000 —
2) Bourbon szigete	12. Szabad. 27,645 — Rabszol. 70,285 —
	összesen 97,930 —
3) Algir . . .	5,000 — 1,800,000 —
Az eddig meghódítottat. csak	73,233 —
C) Amerik . : 1) Martinique	17 — Szab. 23,417 — Rabszolg. 86,299 —
	összesen 109,716 —

2) Guadeloupe	36	→ Szab.	22,324	→
			Rabszolg.	97,339
		Összesen	119,663	→
3) Cayenne	1	→ Szab.	3,786	→
			Rabszolg.	19,261
		Összesen	23,047	→
4) Halász-szigetek	6 $\frac{1}{2}$	→	→	2,000
5) Desiderade, Marie galante, les Saintes	6	→	→	11,600

1 Jan. 1831 oltá 1 Oct. 1834-ig Martiniquen, Guadeloupe-on, Cayenne-on, Bourbon szigetén 23,268 rabszolga bocsáttatott szabadon.

III. Az ország szerkezete örökös monarchia népképviselőkkel. A' végrehajtó hatalom a' király kezében van, de a' törvényhozás és adóvetés jusa meg van osszolva a' király és országrendek közt. A' király személye szent és megsérthetlen, hanem miniszterei felelni tartoznak tetteikről a' nemzetnek. A' koronát csak a' férjfiú ág örökölheti. A' nemzet képviselői 2 kamarában ülnek: 1) a' pairkamara tagjai (most 5 kir. herczeg, 200 pair) holtig viselik méltóságokat, 2) a' követkamara, a' megyéktől 5 évre választott küldöttek tanácskozásának helye; 1832 a' követek száma 456-ra ment.

Czime a' királynak: Francziák királya. Legidősebb fia: Orleansi herczeg nevet visel.

Miniszterei: hercz. Broglie, a' ministerium elnöke és min. statustitoknok kül-, marquis Maison marsall hadi-, Thiers belügyeké, Humann financzot, Guizot köz. tanitást, Duperré admiral tengeri 's gyarmati, Persil igazságszolgáltatást 's vallást, Duchatel kereskedést tárgyzó dolgoké, miudnyájau minist. statustitoknok czimekkel.

Czimere az országnak: a' stafus pecsétnyomóján egy nyílt könyv látható e' szavakkal: Charte de 1830, felette korona, kir. pálczával 's az igazság kezével ka-

jácson álló keresztben, a' czimerpajzs megöl háromszinü zászlók emelkednek fel; alól ezt olvashatni: I Lajos Filep, Francziák királya.

Vitézrend: a' becsületrend, alap. Napoleon 1802, 1816 oltá 5 oszt. A' többi vitézrendek eltöröltettek, 's csak a' Juliuskereszt, melly 30 Dec. 1830 jött létre, mint az ugyanazon év Juliusában kitört lázadásra emlékeztető jel, említhető.

Legfőbb törvényszék a' cassationdvar (ítéletmondást semmisítő főtörvényszék), E' nem mond ítéletet a' tárgyban, hanem a' bíróság illetőségét vizsgálja meg 's az ügyet, ha ennek megítélésében forma v. törvény sértetett meg, más törvényszékhez utasítja. 3 osztálya van; a) section des requêtes, melly a' folyamodások elfogadhatóságát, b) melly a' polgári 's c) melly a' bűnpereket nézi által. Elnöke az igazságminister. Ez alatt van minden törvényszék,

Mindenik megyének saját igazgatója van praefectus névvel, kitől függenek az alpraefectusok 's községek birái.

Franciaország története.

A' francia királyok lajstroma.

Merovingek v. Meroväus családja.

Meroväus	448 - 458
Childerich	458—481
Clodwig	481—511
Thierri v. Dietrich, Chlodomir, Childebert, Clotar (Clodwig fiai)	511—558
Clotar egyedül	558—561
Chilperich	561—584
Clotar (II)	584—628
Dagobert	628—638
Clodwig (II)	638—656
Clotar (III)	656—670
Thierri (III)	670—691
Clodwig (III)	691—695
Childebert (III)	695—711
Chilperich (II)	711—715
Thierri (IV)	715—720
egyedül	720—742
Chilperich (III)	742—752

Nagy Károly családja.

Kis Pipin	752—768
Nagy Károly	768—814
Jámbor Lajos	814—840
Kopasz (I) Károly	840—877
Dadogó (II) Lajos	877—879
Lajos (III) és Karlmann	879—884
Vastag vagy II Károly	884—888
Eudes v. Odo párizsi gróf	888—898
Együgyü vagy III Károly	898—923
Raoul burgundi herceg	923—936
Tengertúli v. IV Lajos	936—954
Rest vagy V Lajos	954—986

Capet Hugo családja.

Ezt 's a' többi országoló családokat l. feljebb a' XXX lap.

Gallia romai uraság előtt 's alatt.

Franciaország legrégebbi időbeli népei csaknem csupán hódítók, a' Romaiak, irományiból esmeretesek. Ezekről Galloknak, önmagoktól pedig Keltáknak (Celtáknak) neveztetnek. Caesar hadakozóknak, mindég fegyverzeteknek 's küzdésre készeknek írja azokat; egyébiránt könnyelműek, henyelők, hanem vendéglők, bizodalmasak, nyiltak 's adakozók. Az erősebb jusára annyit tartottak, hogy nők 's gyermekeik éltere is kiterjeszték azt. A' Druidák (papjaik) birtak csupán nemi esmeretekkel 's a' könnyen hívő népen egyházi átkok szórásával uralkodván, ők nyelték el az országnak minden gazdagságát. A' Gallok jó katonák voltak; mire sokat tettek költők (Bárdok névvel), kik tábori énekeket danoltak, mellyek a' bajnokokat lelkesítették, 's a' hősek nevét örökítették. Alkotmányjuk aristocratiai volt. A' városok vénei, bajnokok 's vezérek képzék azt, mit most nemességnek nevezünk; ennek 's a' papságnak kezében vala a' gazdagság 's hatalom; a' nyomott köznépet ellenben rab-szolgaság 's nagy szegénység sujtolá. Gallia szövetkezett statust képezte; az ország egyes tartományait fejedelmek igazgatták, kik ka-

tonáktól vagy nemesektől választatának, 's olly szoros határok közé szorított hatalommal, hogy egy Caesarhoz így szóla: A' statusnak épen annyi hatalma van rajtam, mint nekem rajta.

K. e. 50 évvel romai hadmesterséggel Caesar 10 év alatt diadalmaskodék a' Gallok vitézségén; mert fortélyos politicája visszavonást hintegete a' szövettek közé, 's most ezzel, majd amazzal fogván kezét, egyiket a' másik után meggyőzé. A' meghódított Galliában gyarmatok jövének létre, a' Gallok Romaiakká változtak; művészet 's pallérozottság vitetének közikbe, melly előbbi vadságokkal együtt vitézségeket is levettek vele. Ezen mivelődésre tett lépések 's a' Romaiak által bevitt czélirányos földmivelés Galliát nem sokára virágzóvá tevék, de az anyaország telhetlensége 's önkényes helytartói által zsirja kiszivatván, belső egyenetlenségektől szétszaggattatván, idővel nyomorult állapotra jutott e' gyönyörű tartomány; a' romai pallérozottság, művészség és tudományok elenyészének 's tudatlanság foglala helyet keblében, mellyre a' Trajanusok, Antoninusok, Marcus Aureliusok boldog uralkodása alatt új élet hajnala derült volt.

German és góth népek megtelepedése Galliában.

A' már önsulya alatt rogyadozott 's egyes császárok által nehezen támogatott ro-

mai birodalom mivel tartományait a' 3 száz. K. u. éjszaki Europa több barbar népei kezdék háborgatni, azoknak gazdagságától 's gyönyörű fekvésétől megbájjoltatván; hanem most haderővel, majd egyezetekkel 's ajándékokkal ismét eltávoztaták ellenségeiket a' Romaiak, sőt az elfajult Roma gyakran egyik ellenségének fegyvereit használá másíknak visszaverésére, 's végre a' barbarok legioinak egész tartományokat mutata ki, hogy ezekben megtelepedvén, a' határokat védjék. Ez utolsó eszköz igen veszedelmes vala; mert a' barbarok megtanulván a' romai hadmesterséget, védeés helyett magok rohanának a' romai birtokokra, mellyeknek Roma gyáva országlói alatt, állandó urai lőnek, mint a' Rajnapartok védeésére megtelepített Frankok Belgiumnak, a' nyugoti Góthok Spanyolországnak, 's délszaki és a' Burgundok keleti Francziaországnak. Minden barbarok közt legnagyobb öszveköttetésben a' Frankok állának a' Romaiakkal; több nemzetségeik vagy hadseregeik mindenikét szabadon választott parancsnokok vezérlék, mint többek közt az 5 száz. első felében Theudemer, Hlod, Mervey, Childerich. Elt. e. valósággal Pharamund, ki első királynak említettik? nem bizonyos. Hlodot Aetius, romai tábornok, meggyőzé mint a' barbarok több népségét is, és Roma uraságát rövid időre visszahelyezé, Armoricumot (ma Bretagne) kivevén, melly függetlennek nyilatkozik. Mervey (Merovaeus mh. 458) arról nevezetes, hogy a' Merovingek országló csa-

ládját alapítá. Uralkodása idejében szerencsésen küzde Aetius Attilával, a' Galliára rohant Hunnok hatalmas fejedelmével, 451 a' catalaunumi (most Chalons sur Marne) mezőn Champagneban. Ezen győzedelem nélkül talán mai napig öszve volnának keveredve a' Gallok a' Hunnokkal. Mervey fija, Childerich, 463 meggyőzé a' Góthokat Orleansnál. 481 mh. 's 16 éves fijára, Clodwigrá, hagyá az alatta állott frank törzsöknek, melly Saliak (azaz, Saale-mellékiek) nevet viselt, vezérlését. — Romaiak, Frankok és nyugoti Góthok szakadatlan küzdései töltik a' következő időközt. A' romai birodalmat végre ledönté a' Herulok és Rugiak vezére, Odoacer, K. u. 476; Anjout és Mainet Szászok, Sequaniát (utóbb Franche-Comté) Burgundok, a' déli tartományokat a' Loireig nyugoti Góthok foglalák el; az éjszakiakért Frankok 's Alemannok (több german rabló csoport egyesülete) küzdének; a' többit még Romaiak és Gallok bírták, 's Armoricum független maradt.

Frankok hódítási Clodwig alatt. A' népek polgári állapotja Francziaországban.

Clodwig birtoka kicsiny vala 's különféle frank nemzetségektől határoztaték. Nagy-ravágyó levén 's minden hódítói tehetségekkel bírván, eltökélé egész Gallia hatalma alá hajtását. Egy frank törzsökkel öszveszövetkezék 's megvervén Syagrius romai vezért, ki Soissonsban uralkodék a' galliai

Romaiakon, kiadatá 's lefejezteté. Hogy Galliára nagyobb befolyása legyen, a' burgundi király leányát vevé nőül, ki keresztény vala, 's úgy látszik e' házasság tevé Clodwigot a' keresztények védőjévé, kik tevék a' lakók többségét 's ezentul hiven ragaszkodának hozzá. Szüksége is vala a' gyánolításra; mert kevéssel azután az Alemannok lépének fel, mint a' Frankok vágytársai. Kezet fogva a' parti Frankokkal, 496 megütöközék az Alemannokkal Zülpichben Kölnnél 's meggyőzé azokat. Gregorius chronikairó szerint a' győzelem kétes levén, miután híjában hitva volna isteneit segítségül, nyilvános fogadást tevé Clodwig, hogy kereszténységre térend, mi számos keresztény katonának bátorságát annyira felgyulasztá, hogy teljes győzedelmet nyerének. Remigius v. Remi püspök keresztelé meg őt és seregének egy részét (3000 Franknál többet) Rheimsban. Anastasius akkori pápa úgy megörült ezen, hogy „Legkeresztényebb“ címet ada neki.

Clodwig Párizst tevé lakhelyévé, melly még Lutetianak nevezteték, a' Párizsiak fővárosának erős várától. Clodwig a' különféle frank törzsökök királyait megöleté, uraságának nagyobbítására, 's magát tevé azoknak fejévé. Tettetés, képmutatás és kegyetlenség Clodwig characterének fővonati. Ösztönözésére két testvér, Cambray fejedelmei, Rognachar és Richar, fellázadt alattvalóiktól megkötöztetve kezébe adattak. Férjfi vagy, monda az elsőnek, 's meg hagyád ma-

gadat kötözni, 's levágá a' szerencsétlent. A' másikat e' szavakkal: Nyomorult! ha segítetted volna bátyádat, nem kötötetett volna meg, hasonlóul földre terité fegyverével. Mh. Párizsban 511. Nagy Constantinhoz több tekintetben hasonlita, jelesen kegyetlenségben 's nagyravágyásban, mellyekre a' vallást eszközül használta. Ugyanezt tette Nagy Károly 's más hódítók is.

Tekintsük meg Gallia ekkori népeinek állapotját. A' Frankok v. szabadok v. rab-szolgák voltak. A' szabad férjfiak évenként megjelentek a' Mársmezőn törvényhozás végett. Királyaikat szabadon választák, de rendszeren a' meghaltnak legidősebb fijára esett a' választás. A' Burgundok erkölcesei vadabbak voltak, mint a' többi galliai népekéi. A' nyug. Góthok csaknem egészen Spanyolországba vonultak. A' Gallok megtarták részint polgári alkotmányjokat, mennyiben a' hódítók megengedék. Mivel papok közülök szoktak lenni, nem csekély befolyások vala. Köz dolgokban romlott latin nyelv birt elsőséggel a' Frankoknál, kik végre egészen öszveolvadtak a' Romaiakkal.

Clodwig utódai. Feudalismus.

A' Galliában kóborlott hódítók nem gyülekezének öszve, hogy Clodwig után uralkodót válasszanak; tehát fiai megosztóznak az országban; Dietrich Metzben, Chlodmir Orleansban, Childebert Párizsban 's Clotar Soissonsban lakék. Az ország e' négy részre szakasztatása szünetlen belső hábor-

gást szült, mellynek folyamatja inkább undorodással, mint tanúsággal tölti el az olvasót. Belső zavarok közepette is szerencse kíséré a' Frankok fegyvereit, mert 535 a' Burgundokat hatalmuk alá hajták 's a' Góthokat az Alpeseknél fekvő tartományokból kikergeték. Justinianus császár ez idő tájban engedé által a' frank királyoknak a' romai birodalomnak Galliához való jusát és Clotar, ki eleinte csak soissons-i király vala, úgy hm. 561, mint Clodwig öszves tartományinak ura. Fijai megosztottak azokon, de Párizs közös birtok maradt. A' két királyné, Fredegunde és Brunehilde, szünetlenül csatáza egymással. Az első bámulásra méltó merészséggel, lélekkel 's elfajultsággal birt; személyesen vezérelt seregével több győzedelmet nyert; az utolsó elpártolt katonáitól elhagyatván, 613 Orbeben (Schweizban) elfogatók 's Fredegunde fijának, Clotarnak, kezébe adatók 's borzasztó halállal végezteték ki; jelesen 3 napi kínoztatás után tévére teteték, 's a' táborban alá és felhordoztaték, azután haja, egyik lába 's egyik karja vad lovak farkához kötözteték, 's szétzaggatott teste végre megégetteték 628.

Ezen időköz kevés tudni érdemest nyujt; itt kell mindazáltal a' feudalismus eredetét keresnünk, melly olly hosszú ideig nyomá Franciaországot 's mellyből növe ki az ország erejét elnyelő százfejű sárkány. A' feudum (hitbér) t. i. olly birtok vala, melly az ajándékozó (fejedelem) eránt bebizonyított 's jövőben is bebizonyítandó hűségért adatott

a' vazallnak (így neveztetett a' feudum tulajdonosa), haszonvételre, de csak holtáig, vagy míg az ajándékozó eránt hiv maradt; következésképen ez azt maradékára nem hagyhatta, hanem ennek új adománylevelet kellett eszközölnie a' fejedelemtől. Később mindazáltal örökölhetők lettek a' feudalis birtokok. A' hitbéri rendszer eredetét a' német nemzetektől vette, mellyek azt egész Európában elterjesztették. Ezek ugyanis mai Németországot 's a' romai birodalmat elfoglalván, csupa szabad emberekből állottak, kik jó szántokból lettek a' hódító sereg tagjai, azon feltétel alatt, hogy a' foglalmányból fáradságokhoz képest részt kapjanak. Minden hódító csapatnak saját vezére, ezeknek ismét egy közönséges vezérek v. fejedelmek volt, ki a' legnagyobb részt magának tartván, a' hóditmányt hivei közt rangjokhoz képest elosztotta, azon kötelezéssel, hogy szükség esetében zászlója alatt katonáskodjanak alattvalóikkal együtt. Ebből számtalan visszaélés származott; mert a' hatalmas feudalisták birtokaikat, mellyek, mint említém, örökösök lettek, hiveik közt feloszthatván, ezek nem a' fejedelmet, hanem az ajándékozót tekintették közvetlen uraiknak, kik őket engedetlenség esetében megfoszthatták ez adománytól. Innen ha nagy tekintetű feudalista a' fejedelem ellen felkelt, természetesen nem ennek, hanem annak ügyét védték a' feudalista vazalljai, 's szorosán véve nem a' feudalisták függének a' fejedelemtől, hanem ez amazoktól, kik gyak-

ran legveszedelmesebb körülményekben vonták meg a' segítséget uroktól, mi több országot siralmas állapotra juttatott, mint hazánkat IV Béla király alatt, a' Tatórok beütésekor, 's Franciaországot, mint alább meglátjuk.

Királyi ház nagyjai (Major domus). Munkátlan királyok. Martell Károly. Kis Pipin.

Az utolsó Merovingek csak névvel valának királyok, mert gyengék levén, udvariak, kik közt legfőbb a' Major domus volt, 's hatalmas földbirtokosok v. feudalisták uralkodtak valósággal. A' Major domus eleinte választaték, de utóbb hivatala örökös leve 's idővel olly hatalmat kerite kezére, hogy új királyi háznak oda létet. A' csak czimes királyok Major domusaiktól palotáikba záratva, munkátlanságban éltek 's tekinteteket elveszték, honnan semmitcsinálóknak (Fainéans) neveztettek. Illy gyáva uralkodók voltak II Clothar 628 történt halála után:

I Dagobert (628—638), tékozló fejedelem, ki Franciaországot súlyos adókkal terhelte, hogy klastromokat építtethessen 's ágyasakat tarthasson. Egy népdalban jó királynak neveztetik ugyan, de 15,000 Bolgárnak, kik országában menedéket kerestek 's engedelmet nyertek télen által ott maradni, levagdaltatása, kevés emberiségre mutat. Szerzetesek szentté tevék. Eloj nevű órása 's kincstárnoka csaknem azért foglalatoskodék a' status jövedelmeivel, hogy a' klas-

tromok számát szaporithassa. II Clodwig (638—656), kinek fiai az országon megosztván, ezeknek egymással ellenségeskedését a' Major domusok élesztgették, csak hogy saját hatalmokat neveljék 's a' naponként süllyedező királyi családot végre elnyomják. III Clotar (656—670), III Thierrri (Theodorich) (670—691), III Clodwig (691—695), III Childebert (695—711), III Dagobert (711—715), II Chilperich (715—720), IV Thierrri (720—742), 's a' legutolsó Meroving, III Chilperich (742—752), csak címét viselik a' királyi méltóságnak, mellyel szorosán véve a' Major domusok birtak. Legkitetszőbb ezek közt Heristall Pippin v. Pippin (mh. 714), ki 28 év alatt az osztózások miatt szétdarabolt Franciaországot ismét egyesíté, a' Frieseket adózókká tevé, a' Bajorokat, Szászokat, Alemannokat 's Thüringieket meggyőzé 's Mársmező névvel az előkelőbbek gyülekezeteit visszaállitá. Fija, Károly, kitetsző vitézségéért Martell, Kalapács, melléknevet kapa. Bajnokait szüntelen fegyverben tartá 's csaknem imádtaték azoktól. A' Maurok, kik Mohammed zászlója alatt Spanyolországot már előbb elfoglalák, Franciaország felét is elboriták. Károly a' poitiersi hires csatában, 732 meggyőzé őket 's a' Pyreneken túl hajtá. E' győzedelem nélkül talán egész Europa ezen jövevények és Muhamedanismus zsákmánya, 's az europai nemzetek sokoldalú szellemi kifejlésének vége lett volna. Az is megjegyzést érdemel, hogy Károly az egyház, mellyé volt csak-

nem egész Franciaország, birtokait elvevé 's bajnokai megjutalmazására és hadakozásaira fordítá; innen a' szerzetesek, kik életét leírák, nem igen szép emléket tettek neki.

Martell Károly nem tevé fel a' koronát fejére; ellenben fija, Pipin, szükségesnek tartá azt nézeteinek létesítésére. Ügyessége célhoz juttatá őt; vitézsége megnyeré a' haderőt, hizelkedése a' papságot. Zakarias pápához e' kérdést tevén: Illetheti-e azt a' korona, ki nem alkalmas országolni, ha a' királyi hatalom jó kormányzó kezében van? ez azt felelé: A' czim is azt illeti, kinél a' hatalom van, 's a' törvényes király III Chilperich, szerzetessé teteték 751. A' pápát Pipin azzal jutalmazá meg, hogy a' Longobárdokat meggyőzván, az ezektől elvett Exarchatust (mellyet a' Longobárdok a' Görögöktől foglaltak volt el) neki 's a' következő pápának ajándékozá, miáltal a' pápák világi hatalmát alapítá. Pipin a' papoktól igen magasztaltaték 's a' pápától második Mózesnek, második Dávidnak nevezteték. Ő vala első, ki méltóságát egyházi szertartás által szentté teteté 's magát főpap által királyá keneté. Így viteték be Franciaországba a' királyok felkenetése, hogy egy koronabitorló a' királyszéken megerősíttessék.

Pipin dicsőséggel uralkodott; kiüzé a' Maurokat a' délszaki francia tartományokból, 's Németországban tekintet szerze magának. Minden fontos tárgyat 's törvényhozást püspökök 's földbirtokosok gyűléseinek ada által, mellyeknél a' vala alaptör-

vény: Törvények csak a' nép és király meg-
egyeztével hozathatnak.

Nagy Károly. A' nyugoti császárság
rövid időre visszaállittatik.

Nagy lelki munkássággal és sok hata-
lommal bíró férjfi új politicai rendet állithat
ugyan elő; de ha a' néptől nem segítették 's
tervei a' köz iparral nem egyezők, akkor
semmi maradandót se tehet. Pipin országát
két fija, Károly és Karlmann, közt felosztá;
e' korán meghala 's Károly egyedül országla.
A' Lombárdok v. Longobárdok királya, De-
siderius, ki egész éjszaki Olaszországot birta,
akkor hatalmas fejedelem vala. E' leányát,
Berthát, nőül ajánlá Károlynak, ki eddigi nő-
jétől elválván, Desideriusnak veje lón. De
Károly a' lombárdi herczegnét is elhajtá,
mint magtalant, mi 's a' miatt, mert Deside-
rius a' pápát birtokától meg akarta fosztani,
hogy Karlmann, ki neki hasonlólul veje volt,
fijait emelje olasz királlyságra, háboru tört
ki Károly és Desiderius közt. Károly meg-
vevén Lombárdország fővárosát, Paviát, ki-
vetkezteté ipát királyi méltóságából 's Had-
rian pápa Károly fejére tevé a' Lombárdok
vas koronáját. Romai királya léte után a'
szegény, de vitéz Szászokat, kiknek egyet-
len vétkek a' volt, hogy az idegenektől va-
ló függést gyűlölték, akará Károly meghó-
ditani: 33 évi küzdésbe kerüle e' Károlynak.
Keresztény tanítók 's várórizetek által végre
meggyőzeté őket, mert úgy látszik, csak az-
ért térítetté kereszténységre e' még pogány

népet, hogy annál könnyebben vehessen erőt rajta. Wittekind rettenthetlensége 's csudált vitézsége sikertelen vala. Ezereket mészároltata le Károly közülök, 's a' megmaradtakat birodalmának más tájékira telepíté által. Minden végzeti vérrel voltak írva ellenek. Ez idő alatt Spanyolországban is ki akará hatalmát terjeszteni; de itt kevésbé boldogulhata a' Maurok ellen. Mert visszatértkor a' Baskok (vad nép a' Pyreneken) rácsapának hátvédőrére Ronces Vallesben, spanyol Navarrában, levágák seregeinek nagyobb részét 's podgyászát kirablák. Roland, provencali költőktől olly gyakran magasztalt hős, is elesék a' csatában. Ama nagy terve ellenben, hogy a' császári koronát fejére tegye, elsüle. 799 ékesíté fel őt azzal III Leo pápa, a' mélyen sülyedt romai nép e' kiáltása közt: Eljen Károly, a' Romaiak dicső és békeszerető császára, ki Isten keze által koronáztatott meg! Így állitá vissza a' Caesarok birodalmát ama barbar királyok utódja, kik egyesült erővel forgaták azt fel.

Népének szükséges felvilágosodására oskolákat hozta létre, mellyekben grammatica, azaz, olvasás, számolás és egyházi éneklés tanittatának. Ez oskolák csak klastromokban 's püspökök palotáiban létezhetének, mivel papok valának egyetlen tudósai ama kornak. Legkitetszőbb ezek közt: Flaccus Alcuinus, Alchim v. Albin, Yorkban 736 szül. angol szerzetes, ki Károlytól az udvarhoz hivaték és sok jeles tudóst képze. Károly szakadatlan hadakozása közben maga is ta-

nulá a' grammaticát. Telet 's tavaszt Aachenben tölte 's itt tartá ama nagy gyűléseket, mellyekben püspökök, földbirtokosok 's a' mindenik grófságból választott 12 szabad férjfiu, tanácskozána a' hozandó törvények (capitulariák) felett. Kérdés: megfelelő-e a' köz jónak törvényhozása? Fel. Mennyiben az akkori idők megengedték; mert bár fáradhatlan munkássággal 's általában kora vadságának megtámadására elég erővel birt, még se állithatá helyre a' romai birodalmat 's pallérozottságot. Idejének társaságos viszonya v. földhez v. fegyverhez vala kötve 's a' népeknek még hosszas hányatásokat kelle kiállaniok, mielőtt amaz élénk és munkás társaságos állapotra jutának, mellyen alapul a' mostani pallérozottság. Helyesen jegyzi meg Montesquieu, hogy Károly a' nemességet a' papság és nép elnyomásában meggátlá, mindég hadakozással foglalatoskodtatván.

Egyesíteni akarván a' nyugoti birodalmat a' keletivel, értekezni kezdé Iréné császárnéval 's már meg volt határozva a' házassági öszveköttetés, midőn Nicephor patricius Irénét méltóságától megfosztá 's klostromba zárá. Nagy hire keletre is elhata 's Igazságos Harun, bagdadi kalifa, követséggel 's ajándékokkal (ezek közt egy ütőórával, melly első vala nyugoton) tisztelé meg őt. Több zsinatnak vala elnöke. A' püspökök befolyásának kevesbitésére felmenté azokat hadszolgálat alól 's a' királyok által elvett papi birtokokért kárpótlásul tizedet vive be.

Az egyházi fenytéket javitá 's megakadályozá, hogy klastromok menedékül szolgálván, vétkesek büntetlenségének eszközeivé fadjanak el. Törvényeket hozá fényüzésre, pénzre 's kereskedésre nézve. Birodalma egyes részeiben kormányegyesületeket rendele, 's a' tartományokat küldöttjei által bejárata, hogy a' törvények fentartására ügyeljenek 's a' nép panaszait kihalgassák. Illy sokszoros és mindenre kiterjedő munkásság mellett saját házi dolgairól is pontosan gondoskodott. Minden számadást elibe kelle terjeszteni, még a' megemésztett tojások számát is.

Károly a' Szászok, Bajorok, 's Avarok győzője, Europa legnagyobb részének ura, elosztá birodalmát fiai közt. Pipint Olaszország 's Lajost Aquitania (Franciaország nyugoti része a' Loiretól a' földközi tengerig) királyává nevezé. Ama meghalván, Lajost közországlóul vevé fel. 813 Bernhard unokáját olasz királyá koronáztatta. Azonban már e' hatalmas országlás végén mutatkozának a' következő szerencsétlenségek jelei. A' dán és svéd tengeri rablók Normann (éjszaki emberek) névvel, még Károly életében kezdének a' francia partokon pusztítani 's öldökölni. Károly e' beütések meggátlására megszemlélé a' kikötőket 's hajókat építete; de rendeletei közben meglepéték a' haláltól 814.

Károly rendkívül nagy 's erős vala; házi erényeit a' történetírók mindnyájan magasztalják. Mérséklettnék, igazságosnak, takarékosnak, adakozónak 's életmódjában

egyszerűnek iratik. Hogy ölethete meg illy fejedelem 30,000 Szászt?

• **Jámbor Lajos. Papság hatalma. Isten-
ítéletei. Párviadal. Nyelv.**

A' Károly hatalmas kezétől keményen tartott féket gyenge fija, Lajos, annyira meg-ereszté, hogy atyja roppant építménye özveroskadt. Jámbor Lajos magányos személynek minden erényeivel bírt ugyan, ezenkívül vitéz, tanult 's szelid vala, de hogy Károlynak méltó örököse legyen, erre több kelle. Mint atyja, ugy ő is elosztá 817 a' birodalmat fiai, Lothar, Pipin és Lajos, közt, 's egyet közuralkodóvá veve fel; de midőn engedelmességre akará ezeket szorítani, ellenségként lépének fel ellene. Négy lázadás a' gyenge császár országlását hosszas háboruvá változtatá. Bernhard unokaöcscsét 's olasz királyt 818 meggyőzé 's megfenyíté; először felejté el most a' császár mérséklettségét, mert a' lázadó szemeit kiszurató, mire a' szerencsétlen három nap mulva meghalt; de majd annyira gyötreték lélekesmerete mardosásitól, hogy a' papság minden egyházi fenyítékének 's lealacsonyításának alá veté magát. Második nője, bajor Judit, Károly fíjának hasznával, új osztályra bírván őt, többi fiai felkeltek ellene. A' császár engede 's ugy megalázá magát, hogy nőjének elfogatásában megegyeznék. Majd ismét szabaddá tévé 's tekintetet kezde mutatni fiai előtt, kik 832 ujra fegyvert fogának, a' pápát részekre vo-

nák, a' császár serege közt visszavonást szó-
rának el; magát letevék, 's Lothár üle a'
császári székbe atyja helyett, kit néhány püs-
pök holtigi nyilvános bünbánásra ítelt. 834
a' császár bünbánó ingbe öltözködék, behin-
té magát hamuval 's klastromba zárkozáék.
E' hallatlan megaláztatás felébreszté a' nép
résztétét; párt kelekedék, mellyhez csatla-
kozáának, lélekesmeretektől ösztönöztette,
fijai is, a' bajor és aquitaniai királyok; Lot-
hár megvereték, bocsánatot nyere 's vissza-
üle Olaszország királyszékébe. Lajos ismét
császárrá levén, a' méltóságát meggyalázó
püspököket keményen megbünteté. De Judit
nagyravágyása ismét fellobbantá a' had tü-
zét. Lajos meggyőzé a' fellázadt bajor Lajost
's bánattól elemésztette meghalt 840.

A' papság Lajos országlása alatti sze-
repe megjegyzést érdemel. Nagy Károly po-
liticájának eszközeül használta azt; Lajos
ellenben mint hatalmasságnak, hódolt annak.
Amaz a' pápát világi fejedelemmé tevé, hogy
a' népek hódolását 's engedelmességét hálada-
tosságától megvásárolja; ez a' római püspö-
kök lábaihoz borula, kik előbb atyja lábai
előtt térdepeltek. Itt kezdődik a' hármes ko-
rona hatalma a' királykoronákon, itt a' the-
ocratia önkénye, melly III Incze pápa (1198
—1216) alatt olly rettentő leve. A' püspökök
csupán saját hatalmokat tartották törvényes-
nek, temérdek gazdagsággal birtak, botránkoz-
tató fényt üztek 's pánczélt viseltek, mint
bajnokok. Egy apát emlittetik, kinek 20,000
rabszolgájánál több vala. Lajos ezen evan-

gyélimmal ellenkező visszaéléseket el akar törölni 's ezáltal a' papság haragját 's bosszúállását maga ellen gerjeszté.

A' kor tudatlansága nagy változást hozta a' törvénykezésre. Az a' vélemény uralkodék t. i. hogy Isten előbb teend csudát, mint az ártatlanságot megbukni engedje; ezért a' vádoltnak, hogy magát kitisztítsa, karját forró vízbe v. olajba kelle mártani, tüzes vas adatek kezébe 'sat. 's ha sértetlen maradt, felmenteték. Másszor párviadal dönté el a' peres kérdést, 's a' győztesnek tulajdonították igazság. Gyakran a' tanuk és bírák is kéntelenítettének öszveverekedni.

A' Romaiak latin nyelvet vivének be Galliába; a' Frankok 's más barbarok elronták azt 's e' romlott latin nyelvnek a' celta, teuts' góthnyelvekkel lett öszvekeveredéséből származza az ugy nevezett romani beszéd mód, 's nyolczszáz évi ráspolyozás után a' mai francia nyelv.

A' birodalom hanyatlása Kopasz Károly alatt. A' feudalisták uralkodásának eredete.

Jámbor Lajos országa, bár belől roncsolt vala is, kívül fentartá magát; ellenben fija, Kopasz Károly, alatt öszvedüle. E' maga gyenge fejedelem, 's országglása szerencsétlen esetek hosszú sora vala. Lajos holta után a' három testvér egymás ellen fegyvert foga. Lothár a' legidősebb, ki császárczimet visle, két testvérétől meggyőzeték Fonteney-

nél, Burgundban, 841, midőn 100,000 ember esék el. Ekkor ostromozák a' Normannok is Franciaországot, mellynek felét elpusztíták, Párizst elégeték 's Károly, mint a' hanyatló Roma hajdani gyáva császárai, pazarlva halmozá őket ajándékival, csakhogy visszavonulásra bírja őket, de e' tetteivel beütései ismétlésére ösztönzé e' kegyetlen ellenséget, melly évenként kiszála a' francia partokra 's végre nagy adókkal kelle Károlynak népét terhelnie, hogy a' rablókat kielégíthesse. E' mellett belső nyugtalanság is háborgatá Károlyt, mert a' nagyok és püspökök a' főhatalom felett küzdének egymással. Amazok győztek egy gyűlésben, mellyből a' nép kizáratott 846; ezek pedig 858 a' király letevésével állottak bosszút 's a' koronát Német Lajosnak, kire előbb többszer mondtak egyházi átkot, adák. Így egyfelől a' papok 's nemesek visszalkodásai rongálák, másfelől tengeri rablók dúlák Franciaországot. Ekkor erősödék meg a' feudalisták uralkodása is, melly Franciaországban így fejlődék ki. Gallia meghódíttatásakor római tisztetek kormányzák az egyes tartományokat, most gróf (comes) azaz császár kísérei, majd vezér (herzog, dux) czimmel. Ezen hadi és statusszolgálatok betöltésének jusát a' francia királyok magoknak fentarták; hanem Károly gyáva országlása alatt e' tisztviselők függetlenekké tevék magokat a' királyi hatalomtól, sőt méltóságaik örökösségét is ki tudák tőle csikarni. Ebből uj uralkodó hatalom származza, v. helyesebben, az ország-

lás annyi tag közt oszla meg, a' hány tartományból álla a' birodalom. Azonközben főúr a' király vala, de csak árnyékhatalommal, mivel idővel a' király nem vala egyéb, mint első az egyenlők közt (primus inter pares). E' political rendszer hűségen alapula. Az alattvaló vazallnak, a' fejedelem feudalis úrnak nevezteték. E' senkit se esmert urának; a' nagyok ellenben mindnyájan az ő vazalljai, 's ezeknek ismét saját vazalljaik 'sit. valának, ugy, hogy a' feudalis hatalom polypus-módra végetlen ágakra oszla szét. A' feudum (hűségbér) azon feltétel alatt adták a' vazallnak, hogy katonáskodjék az ajándékozó zászlója alatt, e' pedig védelmet 's bátorságot igére amannak. Láthatni, hogy csak ugy létezhet nemi rend illy rendszerben, ha a' feltételek mindkét részről szentül megtartattak: de a' kölcsönös szöszegés megzavará a' rendet 's így a' feudum engedlenség forrása leve. A' nemnemesek v. faluk lakói nem vazallok, hanem földes urak jobágyai voltak, 's ennek felszólítására zászlója alá kelle menniek. A' political és társasági öszveköttetés e' lajtorjáján mindenik lépcsőnek csak a' következőt alsóbb lépcsőn volt közvetlen hatalma. 'S ez a' feudalis országlás névvel esmeretes political rendszer rövid álnézete. L. feljebb a' 7 lap.

**A' királyi hatalom hanyatlása és szét-
daraboltatása. Károly családjának vége.
Normannok megtelepedése.**

Kopasz Károlyt (mh. 877) utódai gyengeségekre 's tehetetlenségekre nézve felyülmulak, 's csak neveiket említheti a' történetirő. Károlyt fija, Dadogó vagy II Lajos (877), ezt III Lajos és Karlmann követék 879. Ezek idejében Boso, Kopasz Károly sógora, országot alapita Provenceban. 884 a' korona Vastag Károlynak, ki császár névvel Németországon uralkodott, ajánltaték. A' Normannok dúlásait folytatván, már Párizst is bekeríték, mellyet Odo v. Eudes, párizsi gróf, vitézül véde. Két évi vivás után a' császár segítséget hozza, de a' Normannok úgy megrijaszták őt, hogy békét vásárlana tőlök. A' nagyoktól 887 méltóságából letetve 's közönségesen megvettétve hm. 888. Ördögöktől annyira félt, hogy esztét veszté. Most Eudes gróf, mint az ifju III v. Együgyü Károly gyámja, vevé ált az országlást, noha a' koronát saját fejére tehetete volna: de csak 898-ig országolt, 's Károly egyedül marada a' királyszéken.

Ekkor ülepedének le az éjszaki tengeri rablók, Rollo vezérek alatt, ki Károlynak vazalli húséget esküvék, Franciaországnak Neustria nevü részében, melly rólok Normandiának nevezteték. Rollo Normandiát szerencsésévé tévé. E' hajdani rabló kapitány legkeményebb törvényeket hozza a' pusztítás ellen 's népét földműveléshez szoktatá.

Együgyü Károly ministere a' nagyokat megbántván, ezek a' királyt koronájától megfoszták. Rotbert v. Robert, Eudes király öccse lépe helyébe, de Károly megütközvén vele, saját kezével vágá le az új királyt. Ellenben Robert fija, Bölcs Hugo, meggyőzé Károlyt, 's elfogván, holtigi fogságba tevé. Hugo csak Franciaország hercege nevet vön fel, 's nem fogadá el a' királyczimet, mellyet Raul burgundi herczegre ruháza, kinek országlását pártviták nyugtalaníták. Egy nagynak eszébe juta, hogy öt éves fiját érsekké tetesse pápai felmentés és engedelem mellett, 's 18 éves háboru töre ki miatta, mellyben a' püspökök is részt vevének, részint hadsereget szerevén, részint egyházi átkokat szórván. Raul holta után (936) Hugo IV Lajost, Együgyü Károly fiját, tevé királyá. E' tengertuli (outrémer, transmarinus) melléknevet kapa, mivel Angolországban neveltetett. Az ifju király majd menekedni akara védőjétől, de ez igen is érezteté vele, hogy mint feudalis ország királya, semmi. Hugo t. i. elfogató őt, de majd ismét szabadságba helyezé.

Lajost 954 fija, Lothár, követé Hugo megegyeztével, ki két év mulva elhunván, hatalmát fíjára, Capet *) Hugora, hagyá. Lo-

*) A' Capet (cappatus, sipkás) melléknév toursi sz. Márton sipkájától veszi eredetét, mellyet a' párizsi grófok 's Franciaország hercegei, mint sz. Márton toursi apátságának birtokosi, viseltek. A' világi nagyok ugyanis akkor kények szerint keríték kezekre a' legjövédelmesebb egyházi birtokokat.

thár nemi lélekerővel bírván, valamivel több tekintete volt a' nagyok előtt. Lotharingiát, melly száz év oltá Eris almája vala a' francia és német királyok közt, 980 Otto császárnak engedé, ki őt feudalis urának megesméré. V. v. Rest Lajos (986 — 987) csak egy évig országlá 's berekeszté Nagy Károly maradékinak sorát. Örökösödési jus szerint nagybátyjának kellett volna következni; de Capet Hugo számos vazalljai 's baráti által magát kiáltatá királynak 987, mi annál kivihetőbb vala, mivel a' királyi tekintet igen alámenvén, a' többi hercegek 's grófok kevés becset tulajdonítának a' koronának 's azt hívék, hogy mint királyhoz is hasonlók Hugohoz.

Feudalis országlás és Capet családjának kezdete.

Hugo Rheimsban magát megkoronáztatván, hogy fijának, Robertnek, a' királyszékre bizonyos útat nyisson, ezt közországlóul vevé. Lotharingiai Károly, a' koronához tartott jusát fegyverrel próbálá kivívni, de kiadaték, Laonban elfogaté, mire két év múlva meghalt. 996 követé foglyát Hugo is Párizsban, papoktól 's katonáktól, kiket igen kedvelt, sajnáltatva. A' nép semmi se vala a' statusban. Capet családja királyszékre jutását a' feudalis rendszer által okozott zürzavaroknak köszönheté, 's most Hugoval együtt az is királyszékre lépe. Egyszer azt kérdé Hugo egy pártos gróftól: Ki tevé gróf-

fá? mire az e' szavakkal felelt: 'S ki tevétegedet királyá?

Robert ajtatos, de szerencsétlen fejedelem vala. Nője, negyedik izi rokona 's egy kereszttség alkalmával, hol ő keresztatyja volt, keresztanya levén, bár a' püspökök által felmentetett, házasságát a' pápa vérfertelemnek nevezé, felbontá 's az ebben meg egyezett püspököket letevé; a' többiek egyházi átkot mondanak a' királyra. Tüstént eltávoznak tőle a' nagyok, inasai, nehányan kívül, elszaladának, 's a' nála maradtak illetni se merék őt és az ételmaradékokat tűzbe veték. Nem csak király, de ember se vala ő többé, vakbuzgó alattvalói előtt. Hogy létezhetett volna helyes országlás illy körülmények közt? Ugyanezen fejedelem, kiállván egyházi büntetését, az eretnekezett Manichaeusokat *) Orleansban nagy innepélyességgel megégetteté. Második nője, Constanze, Furia vala, 's fivait lázadásra ingerlé. Robert egyet közülök, Henriket, királyá kenete, ki nem levén legidősebb, nyilván kitetszik, hogy az elsőszülöttségnek még ak-

*) Persiában, a' 3 száz. származott vallásfelekezet. Sapor király Mani v. Manahem nevü orvososa alapítá, ki ezt tanítá: Két eredeti lény létezik, jó és rossz, v. keleti szólásforma szerint világosság és sötétség; Kristus tetsző 's nem valóságos testben járt e' földön, 's szenvedései és halála a' megromlott embertermészet megtisztulását ábrázolják. E' felekezet meszsze terjedé, több századig tartá 's igen dühösen üldöztették.

kor nem vala előjusa a' koronához. Szomorú országlását emlékezetessé teszi ama borzasztó éhség is, midőn emberhust ettek.

I Henriknek eleinte anyja, Constanze, ellen kelle csatáznia, ki testvérét ellene felülteté. Azután Wilhelm hercegtől, bár ennek atyjánál előbb menedéket talált, el akará venni Normandiát, de megvereték. Ez időben mondaték ki innepélyesen a' pápák főurasága. IX. Leo zsinatot tartá Francziaországban, a' király megegyezte nélkül. Ez a' zsinat a' pápát nyilatkoztatá ki egyház fejének 1059, 's ezolta Francziaországot gyakran pápák követei kormányozták.

Ez időközben nyomá leginkább a' feudális rendszer is Francziaországot, melly alatt a' nép csaknem három századig nyögött 's leírhatlan nyomoruságba süllyedt; mert a' közember, mint rabszolga, sorsa, kevésé különbözött az igavonó barométól. Kiki büntetlenül verhető, bénithatá, sőt meg is ölhető rabszolgáját. Ama feudális alaptörvény: Nincs föld úr nélkül, gyökeret vere és így nem vala bátorsághely az erőszakoskodó nemesek ellen, kik a' köz rendetlenségben igazi rablók valának, midőn a' ki mást nem nyomott, maga nyomatott. A' nemesek és papok kölcsönösen rablák egymást 's a' népet tönkretévék. Testerő és egyházi hatalom uralkodtak esupán; pedig a' hol ököl dönt el minden pert és fizet vissza minden sértést, ott nincs szava az igazságnak. A' lovanszolgá-lás, mellyről a' Frankok majd semmit se tudtak 's fegyverhordozás, kirekesztő jusa leve

a' nemességnek. Egyetlen lovas, aczél bajnoköltözetével büszke, nemes egész környéket megreszkettete. A' rabszolgák, kik erőszakkal vitettek háboruba, gyalog szolgáltak. Robottal, vámokkal, minden nemű adókkal, mellyeket katonák 's egyházi szolgák hajtának be, terheltetve, 's a' nemesek szemérmét és természetet fellázító jusai által (ilyen jelesen a' jus primae noctis, első éji jus) lealáztatva, nem tudá a' rabszolga, miért koczkáztatá életét, mert semmi sajátja se vala. A' faluk lakói falusiaknak, a' városokéi polgároknak neveztetének. Mindketten uraik számára dolgoztak, kik gyakran embereikkel nyakokra mentek élőködni. A' polgárok reménylheték, hogy vaiaha lovak lesznek.

Egyébiránt a' nemesek csatázásai határtalanak voltak 's rokonokra és szövetségesekre is kiterjedtek. Egy család pere 30 évig tartott háboru mezejévé is változtatá némelly tájékat. Minden kastély és apátság vár v. inkább rabló barlang volt, mellyekben tarták számtalan zsarnokok zsákmányjokat. Franciaország megmérhetlen csatamezőt képezte. Végre kifárasztá a' szünteleni mészárlás magát a' vadságot is; egy zsinaton istenbékét vitették be, mivel emberektől nem lehet békét reményleni. Ezzel a' papság igen jótékonyan hata az akkori barbar időre, mert legalább szent napokon, hetenként csötörtök-estétől vasárnap-estig, advent 's böjt alatt és nagy innepek után 8 napig nyugodván a' fegyverek, az emberek ez idő alatt szabad-

ban lélekzhettek. 'S e' borzasztó jelenetek mind a' feudalis rendszer szüleményi valának, mellynek pusztító erőszakoskodásit csak egyházi átok korlátolá.

Pápák önkénye. Első keresztes háboru.

I Filepnek, I Henrik fijának, hosszas uralkodását (1060—1108) nevezetes történetek jelesítik. Fattyu Wilhelm, Normandia hercege, 1066 áltmenvén a' Csatornán, elfoglalá Angolországot. 1067 Wilhelm, rendkívüli elhízása miatt ágyát őrizvén, azt kérdezteté gúnyolva tőle Filep: Mikor fog gyermekágyából felkelni 's először egyházba menni? mire azt felelé Wilhelm: Nem sokára és pedig Párizsban, 's annyi gyertyát fogok gyujtani, hogy Franciaország lángba borítatik általok. Számtalan leégett város és falu valósítá e' fenyegetést. Itt kezdődnek Francia- és Angolországok hosszas ellenkedései. Normandia és Beauce valának a' háboru első mezei. Ekkor tört ki a' német császárok 's pápák közt is az investitura (püspökök 's apátok egyházi birtokokba helyezésének jusa) feletti visszázkodás, mellynek VII Gergely nagyravágyása ada szikrát.

Filep gondatlan tettével országa keblében is nagy zavart okozta. Nőjére, Berthárra, ráunván, megmutattatá, hogy rokona 's ezen ürügy alatt elküldé magától, Bertrade anjoui grófnét, ki nem akará ifjuságát vén és köszvényes férjével tölteni 's a' királyt kecsseivel megnyeré, vevén nőül. E' miatt II Orbán pápa kizará az egyházból Filepet

1095, mit legnagyobb rendetlenségek követtek, mellyek még inkább nevedtek, midőn II Pascal pápa a' Poitiersben tartott zsinaton ismét átkot mondata követői által Filepre; mivel azon nagyok, kik más nőket vettek, a' király pártját védvén, fellázadának, 's köveket hajigálnak a' pápa követekre és püspökökre, 's egynek fejét is szétzúják. Végre megengesztelé Filep a' pápát 's a' párizsi zsinaton, hol a' király télen meztelen lábbal jelent meg, felmentették vétke alól 1104.

E' mély tudatlanságot, mellybe az emberek a' feudalis rendszer helyezé, végre szétoszlatá a' kereszties háboru, melly rendkívüli történetet a' vallásos lelkesültség állítá elő. VII Gergely 's utána II Orbán t. i. eltökélék, a' szent föld visszafoglalását, 's e' nagy tervet Remete Péter (szül. Amiensben; Cucupetronak; Petrus Cucullatusnak is nevezeték a' cucullustól, sipka) munkába vevé. Egész Európát bekóborolván, a' keresztények, kiket a' szent föld előbbi urai, a' kereskedést üző Arabok, jól fogadtak, de most a' Törökök nyomtak 's csúfsággal illetek, állapotját olly siralmasnak rajzoló, hogy százezerenként fogának fegyvert a' Muzelmannok ellen; rabszolgák, hogy azon földtől, mellyhez voltak bilincselve, megmenekedjenek; vazallok, feudalis uraik jármának levetésére; adósok, hogy hitelezőiket oda hagyassák; általában mindnyájan, a' paradicsom megnyeréséért; öregek, asszonyok, gyermekek, fejedelmek, szerzetesek, lovagok 's püspökök ezt kiálták: Isten akaratja ez! 's

felkerelkedének, és a' ruhájokra vart veres keresztről keresztves vitézeknek neveztetének. E' zabolátlan csoportot Péter vezeté. Dúlás és Zsidók, kiket kézre kerithete, gyilkolása valának nyomai, honnan Kálmán magyar király nagyobbára levagdalá őket. Szerencsésebb vala bouilloni Gottfried alsólothringeni herczeg serege, melly 9 Jun. 1099, hosszas sanyaruság után meglátá, 's 15. Jul. megvevé Jerusálemet, mellynek királyává Gottfried kiáltaték ki, de e' nem fogadá el ujj méltóságát, nem akarván ott arany koronát viselni, hol az idvezítő tövis koronával kinoztatott. Megbecsülhetlenek ezen táborozás következtelése, mert a' népre nézve fogyott a' földbirtokosok száma, költség miatt ezek kénytelenítettvén birtokaik egy részét a' királynak v. papságnak eladni; a' király pedig, megmenekedvén büszke vazalljaitól, kik számosan levének áldozati a' keleti égaljnak, nagyobb hatalomra kezde emelkedni.

A' királyi hatalom nevedése községek v. városok felállittatása által, VI v. Vastag Lajos alatt.

A' francia királyok ekkori birtoka csak 15—20 órányira terjede ki Párizs körül. VI Lajos nagy munkásságot mutata az orleanóisi, normandiai és isle de francei bárók, mint vazalljai, hatalmának megtörésében, kik haramiák módjára rabláák ki az útzókat. Csak mig egyet megaláza, háromszor kelle várát vinvia. Az angol királyal folyt hadban is vi-

tézül viselé magát Lajos. V Henrik császár, mint az angol király veje, Franciaországba akara ütni. Lajos felszólítá a' korona főbb vazalljait és serege 200,000-re nőtt. A' Németek azonban a' Rajnán innen vonulának 's a' Francziák azonnal visszavehették volna az Angolország alatt volt Normandiát, de a' hercegek 's grófok tartván, hogy a' király elhatalmasodik, hazamenének, 's a' királyt haderő nélkül hagyák. Jámorsága mellett is egyházi átok mondaték rá. Miután fiját örökösévé felkenette, mh. 1137.

Országlása fontos időszakot csinál Franciaország történeteiben. A' szerencsétlen nép sorsa javul, mert semmiségéből emelkedik 's a' statusban helyet kezd foglalni. Több, nemesség 's papság alá vetett és a' király birtokainak határában esett, városban lázadás töre ki. A' király nem nyomhátá el v. talán nem akará; mert hasznosabbnak találá, bennek magának gyámolokat szerezni. Szakadatlanul csatázzván vazalljaival, kiknek rablásaitól a' polgárokat nem mentheté meg, ezek szabadságát megesmeré 's megengedé nekik, hogy magokat védjék. Szabad vala öszvegyülekezniek, alkotmányt bevinnieik 's tisztviselőket kinevezniek, holott előbb se lakhelyeiket nem hagyhaták el, se meg nem házasodhatának földes uraik megegyezte nélkül. Fegyveres erőt képzének 's váraik falai megett szabadon lélekezhettek béke idején 's üzheték kézi mesterségeiket, mert nem félhetek, hogy fáradságok gyümölcsét előbbi zsarnokaik elveendik. Ezen apró népsta-

tusok a' királytól vett szabadságlevélnél fogva, a' nemességtől függetlenek valának, 's községeknek nevezettek. A' király példáját több feudalis úr követé, 's hogy vagyona roncsolt állapotján segítsen, jobágyait, jó fizetésért, szabadságba helyezé. Sok helyen, a' nemesség ellen felkelvén, erőszakkal képzének a' polgárok szabad községeket. Csak a' szabad városok falai közt vala szabadság, melyet hogy a' községek megnyerjenek, a' királyok védelme alá adák magokat, 's ezen öszveköttetés igen nevelé a' királyi tekintetet 's hatalmat. E' kötél még erősebb leve, midőn a' király a' nemesek által hozott ítéletek feljebbvitelére királyi birákat rendelt, kik a' népet amazok 's a' feudalismus nyomása ellen védték.

Suger apát. Filep Auguszt. 12ik század.

VII Lajos a' korona birtokait Aquitaniával és Poitouval nevelé, nőül vevén ezeknek öröklőjét, Eleonorát 1137. A' champagnei gróffal folyt háborukor egy templomot, mellybe 1300-an huzák meg magokat, leégetvén, e' miatt olly lélekwardosás nyugtalanítá őt, hogy, midőn szent Bernhárd, clairvauxi apát a' második kereszties háborut hirdeté, a' király, királyné, egész kir. udvar és 200,000 ember vett abban részt; de siker nélkül; mert VII Lajosnak 's III Konrád német császárnak, 2 évi táborozások után, hadseregek semmivé tetetvén, vissza kelle jőpiék. Ellenben Franciaország belső kor-

mányoztatására nézve hasznos vala e' táborozás.

Mivel t. i. a' st. denisi klastrom apátjai egyszersmind a' király tanácsnokai is valának, Suger ákkori apátra bizaték az ország-lás Lajos távollétében. Ezen kormányra termett férjfi, a' még Vastag Lajos alatt, kinek ő ministere volt, elkezdett munkát folytatá's a' nép java igazán szíven fekvén, Franciaországot olly virágzó állapotra emelé, mint csak leheté ákkor. Tanácsa ellen tevé a' király, visszajötte után, hogy nőjét, ki őt, mert inkább szerzetes volt, mint király, nem igen szenvedheté's egy ifju Törökkel keleten botránkoztató öszveköttetésben élt, magától elcsapá. A' királyné erre Plantagenet Henrik normandiai herczeghez, ki későbben angol király leve, mene nőül, Franciaország harmadát vivén magával menyasszonyi ajándécul. Itt alapul részint az angol királyok ama nagy hatalma Franciaországban, mellyel erőtlen feudalis uraikat, a' francia királyokat, kiknek Franciaországban feküdt birtokaikért vazalljai voltak, gyakran megreszkettették. Midőn I Henrik angol király fiai atyjok ellen felkeltek, Lajos segíté őket, de hijában. Ajtatoskodó's oktalan éltét 1180 végzé. Fija,

II Filep Auguszt, országlását a' Zsidók, kiknek kezében vala a' kereskedés és gazdagság, kiüzésével kezdé. Bizonyos napon zsinagogáikban mindnyájokat elfogató, drágaságaikat elveteté, ingatlan javaik korona birtokivá tetetének's kölcsön adott pénzek

semmisítették, mindazáltal az adósoknak 100-tól 20-at kelle a' király pénztárába fizetnie. Ezt követé az őket számüző királyi végzet. A' flanderni gróf ellen viselt csatában erős caractert mutata 's kiirtá az országot Brabantiak név alatt háborgató zsiványokat, kik hosszú késekről Cotereaunak is neveztetének. A' pápa legatusának is erősen ellenállá. Az angol királyt, ki Franciaországnak felét bírta, meggyőzé. Később ennek utódjával, oroszlánszivü Richarddal, a' szent földre ment, hogy Jerusálemet Szaladintól visszafoglalja 1189; de a' két király csak a' st. jean-acrei várat veheté meg. Haza jötte után beüte Filep Normandiába, Richard távollétében. Nőjétől elválván, a' pápa egyházi átkot monda rá, 's az országra interdictumot teve 1200. Illyenkor mise nem mondatott, istentisztelet nem tartatott, husétel eltiltatott, házasság nem kötött, 's egymással beszélni nem volt szabad. Filep nem gondola az interdictummal 's elvevé a' püspököktől világi javaikat. A' statusra nézve fontos lépése vala az is, hogy, midőn Földjévesztett János, angol király, vágytársát, Arthurt, meggyilkolá, Filep Jánost, mint vazallját, a' párizsi főtörvényszék által halálra ítelteté, és Normandiát, Anjout, Tourainet 'st. a' francia korona részére behuzá. Így kezdé a' feudalismus által elgyengített királyi hatalom ismét erőre kapni. Filep vala első francia király, ki zsoldos haderőt tartá; mi uj csapást ejte a' vazallok ha-

riak valának, mint éhség. Szakadatlan hadakozás gátlá a' földmivelést, minek élelmi szükség és halálozás levének következései 's a' temetetlen haltak dögöt okozának. Így egyesüle minden a' szerencsétlen emberi nemzet sanyargatására!

VIII és IX Lajos. A' királyi hatalom nevedése igazságszolgáltatás beviteése által, 's a' nemesség kegyetlen önkényének eltöröltetése.

VIII v. Oroszlán Lajos (1223—26) meggyőzé III Henrik angol királyt Franciaországban, elvevé tőle Rochellet és más erős helyeket, úgy, hogy Angolország francia birtokait csak Gascogne és Bordeaux tevék. Mint a' III Incze által bevitt eretneknymozás védője, Raimund toulousei gróf ellen, kit eretnekek pártolásának ürügye alatt birtokától meg akara fosztani, kereszties sereget vezetete; de hajótörést szenvedete feltétele. 12 éves fíja helyett özvegye, castiliali Blanca, vivé az országlást. E' néhány hatalmas vazallt megnyugtattván, folytatá a' toulousei gróf ellen kezdett hadat, ki utóbb neki hűséget esküvék, az Albigenisiek kiirtására kötelezvéen magát. Számtalan égető farakás füstölge; zsinatok eltilták világiaknak a' szent irás olvasását; imádságok latin nyelven tartatának, mellyet a' nép nem érte.

IX Lajos, kit az egyház szentnek nevez, bajnoki vitézséggel 's politicában retenthetlen bátorsággal igaz keresztényi áll.

hatatosságot párosita. Az Angolokat kétszer megveré, kik egy saintongei fellázadt vazallját, Hugo de la Marche grofot, segíték. IV Incze II Fridrik császárt átok alá vetvén, e' kiüzé Romából a' pápát, ki Francziaországban kerese menedéket, de Lajos elég elszántsággal bira azt a' csendháborítótól megtagadni, mire ez a' lyoni püspöknél, ki egyszersmind földes úr vala, huzá meg magát 1245. Lajos nagy betegségbe esék 's azt igéré, hogy ha felgyógyul, keresztes haddal menend a' szent földre. Teljesité is fogadását; hanem bár vitézség csudáit tevé is Egyiptomban, éhség 's nyavalyák elpusztíták hadnépét 's maga is fogságba esék 1249, mellyből 400,000 franknyi, akkori időhez képest temérdek, váltságpénzért szabadult ki. Anyja holta után (1254) egészen az országlás foglalatosságainak szentelé magát. Soha se volt fejedelem békeszeretőbb 's lélekesmeretesebb, mint ő. Hatalmas vazalljai közt fen tudta tartani a' békét. Azon nemeseknek, kik egyszersmind az ő 's az angol király vazalljai voltak, azt javalván, hogy egy bizonyos főurat esmerjenek, ő rá esék a' választás. Az angol vazallok le akarák tenni királyjokat, mivel a' magna chartát megsérté, 's Lajos választaték bíróvá, ki a' szabadság fentartására ítelt. Lajos testvére volt Károly, anjoui gróf, ki a' pápától Sicilia koronájával megajándékoztatván, a' Hohenstaufenek családjának utolsó csemetéjét, Conradint, ki a' tagliacozzo szerencsétlen csatában elfogaté, 29 Oct. 1268 lefejezteté.

E' szomorú időhöz képest elég virágzó vala Francziaország a' király bölcsesége által. Bár a' püspököket megfosztá világi birtokaiktól, mégis Franciscanus lesz, ha nője vissza nem tartja. A' keresztet soha se tevé le ruhájáról, 's vén kora mellett is új kereszties hadról álmodozék. Reménylén, hogy a' tunisi beit megtérítendi, Afrikába eveze, hol a' forró homokon nagyobbára elhult népét maga is követé 1270.

Országlása alatt fontos változások történtek a' Francziák közt. A' capitulariak v. Nagy Károly törvényei régen feledésbe mentek 's mindenik feudalis uradalom a' földes úr szeszélyei vagy szokási törvények szerint igazgattaték. Mindenik földes úrnak saját törvényszéke vala, melly előtt ügyöket ökökkel vivék a' perló felek. Lajos törvényeket készített, mellyek szerint kormányoztassék Francziaországnak ő alatta volt része. Eltiltá a' párviadalt, mint isten ítéletét; bizonyítványokat 's tanukat kívána e' helyett az igazság kivilágítására 's az emberiség ama nemes elvét, mellyet mindenütt, hol ember szabadságáról 's életéről van szó, be kellene vésni, t. i. a' törvény mindég hajlóbb felmenteni, mint kárhóztatni, létesité. A' városoknak just ada, hogy pairek v. esküdtek által ítéltessenek meg. Bevivé az ügyek feljebbvitelét, mellyeknek végre a' király, mint a' feudalis igazságszolgáltatás legfelsőbb lépcsője, elibe kelle terjesztetniek. Megbecsülhetlen nyereség vala ez a' királyi hatalomra 's bátorság a' népre nézve. Egy ne-

mest az anjoui gróf, kivel amannak pere vala, elfogata; a' nemes ügyét a' király elibe terjeszté, ki a' dolgot megvizsgáltatván, a' nemest szabadságba helyezé 's a' király öccse elveszté perét. Illy igazságszolgáltatás akkor hallatlan vala. A' nemesek családhadai, mellyekben a' rokonoknak, örökségek elvesztése alatt, részt kelle venniük, eltiltatának. A' pénzveretési jus, mellyet sok nemes bitangolt, korlátoltaték. Így sok tekintetben IX Lajos az igazságszolgáltatás visszaállítója; kár, hogy vallásbuzgósága gyakran messze ragadá; mert az Isten és szentek nevére esküvők ellen kegyetlen büntetéseket rendelt 's bevivé a' borzasztó eretneknyomozást. Mindazáltal a' pápák telhetlenségének elszántan ellenállá 's a' híres pragmatica sanctioban, melly a' franczia egyház szabadságait megerősíté, egyházi hivatalok árulását, 's a' pápák pénzcsikarásait megtiltá, nyilván kimondván, hogy országa egyedül Istentől függ.

III v. Merész Filep. Szép Filep. Templariusok. Párizsi parlament. 13dik század.

Lajos holta után fija folytatá a' csatázást Tunis ellen, melly a' békét adón vásárlá meg. Az ifju király, III vagy Merész Filep, visszatére Afrikából Franciaországba, hol nagybátyjának, a' poitoui grófnak, messzeterjedt birtokait a' koronával egyesíté. Eléjnté atyjának borbélyától, de la Brosse Pétertől, vezetteté magát, de mi-

dön ez, attól tartván, hogy befolyását, mivel a' király második nőjét felette szereté, elvesztendi, a' királynét egy mostoha-fijának megmérgezésével 's azzal vádolta, hogy a' castiliai királlyal is áruló levelezésbe ereszkedett volna, felkötteté az árulkodót. A' birtokos nemességen nagy csapást ejte, mert leveles nemességet osztogata, 's mindkettőnek egyenlő jusokat ada. Midőn aragóniai Péter, Siciliának elfoglalásáért, IV Márton francia születésű pápától, 's Filep családjának barátjától, egyházi átok alá vették, 's keresztres háboru hirdetteté Péter ellen, Filep vevé fel a' fővezérséget és Spanyolországban iszonyu dúlást teve, az asszonyokat 's templomokat se kímélé meg; de Franciaí csaknem mind nyavalyák áldozati levén, siker nélkül kelle visszatérnie, mire 1286 Perpignanban mh. Követé fija

IV v. Szép Filep. I Edvárd, angol király, mint Guyenne birtokosa, vazalljának esmeré magát 's hódola neki. Nem sokára egy angol és normandiai hajóslegény öszveveszének 's amaz ezt megölé. A' Normannok honfijok halálának megboszulására bekóborlák a' tengert, hanem megveretének az Angoloktól, kik Rochelle környékén a' szárazon is nagy pusztitást tevének. Filep Edvárdtól elégtételt kívánt, de nem nyert, miért Edvárdot, mint guyennei herceget, ésigy vazallját, a' pairek törvényszéke elibe idézé. Edvárd nem jelent meg, 's Guyennet Filep behúzá. Ebből had leve, mellybe Flandern is bekeveredett, mivel a' flanderni gróf sző-

vetségbe lépe Edvárdal. Az Angolok megveretének 's Flandern francia birtok leve. VIII. Bonifác büszke pápával is heves vitája vala Filepnek; mert pénze szűken levén, a' papságra adót, de csekélyet, teve, az ugysis nyomott népet akarván kimélni. Tüstént megjelene a' Clericis laicos czimű bulla, melly minden világiak számára fizetendő adót megtilta a' papoknak, a' romai székek engedelme nélkül. Filep hasonló parancsot küldte a' világiakhoz. A' pápa második bullát is adaki Filep ellen, de utóbb is engednie kelle, sőt IX. Lajost szentek sorába iktatá. De ismét kiüte köztök az ellenségeskedés. A' pápa követe, egy francia püspök, olly szemtelenül viselé magát, hogy a' király elkergeté udvarából. A' pápa, ezen iszonyu haragra gerjedvén, uj átokbullákat szóra, 's a' királytól, interdictum büntetés alatt, kíváná megvallani, hogy a' pápa kegyelméből király. Filep ijedés helyett ezt felelé; *Sciat maxima tua fatuitas, Nos in temporalibus nemini subesse, aliter credentes fatuos et dementes reputamus, 's hogy népében gyámolt találjon, 1302 nemzeti gyűlést hivata öszve, 's ebbe a' községek is, mellyek azolta harmadik rendnek nevezettek, követeket küldének. Mindhárom rend a' király függetlenségének fentartására szavazott. A' papság akart ugyan eleinte nemi lágyítást a' pápára nézve, de a' nemesség ellene szegült. Méltán csudálkozhaték a' harmadik rend azon befolyásán, hogy az ország dolgaiban részt vehete; de pénzre vala szük-*

ség, ezt pedig a' nép fizeti. Innen helyesen mondja egy francia történetíró: Az országgyűlések derék eszközök az országglások kezében adók eszközlésére.

A' pápa is tartá gyűlést, mellyben azt nyilatkoztatá ki, hogy a' hármás korona mindenható. Nogaret Wilhelm, Franciaország fő ügyvédje, ellenben egy nemesektől 's püspököktől tartott gyűlésben a' pápát csalással és eretnekséggel vádolá. Ezt egyházi átok követé 's a' francia koronát Bonifác Albert austriai herczegnek ajánlá. Filep Nogaret Wilhelmét és Sciarra Colonnát, VIII Bonifác megesküdt ellenségeit, Olaszországba küldé, kik Anagniban, hol tartózkodék a' pápa, haderőt gyűjtének 's elfogák Bonifácot. Kiszabadítá ugyan őt a' fellázadt nép három nap mulva, melly idő alatt szünteleni halálfélelemben vala, de megőrüle 's m. h. 11 Oct. 1303. Követője feloldá Filepet az egyházi átok alól. Ez idő tájban a' Flanderniek is fellázadtak, egy vén takács vezérlése alatt 's több Francziát lenyakazának. Az artoisi gróf ellenek mene, de Courtrainál 20,000 Francziát veszte. A' király személyesen támadá meg tehát ellenségét, hanem semmire se mehete 's a' flanderni grófot vissza kelle helyeznie, csak néhány várost tartván meg.

A' Templariusok vitézrende ellen indított per, a' Filep uralkodása alatti legnevezetesebb történetek egyike. A' király éppen annyira nem szenvedheté e' hatalmas és gazdag vitézrendet, melly saját statutust ké-

peze a' status keblében, mint V Kelemen pápa. A' vitézek egész Franciaországban hirtelen elfogatának 1307, 's kinpadra vonatván, mindent magokra vallának, a' mi csak tölök kivántaték. 1312 a' rend eltörölteték 's birtokai Sz. János lovagjainak adatának. A' nagymester Molay Jakab és több főtiszt, a' pápa biztossága által, megégettetésre ítéltének; lángok közt is vitaták ártatlanságokat. Mi vala oka e' borzasztó kegyetlenségnek? A' vitézek iszonyu gonoszságokkal vádoltatának; annyi bizonyos, hogy a' rend gazdag, kevély, erkölcstelen vala és nagy jusokkal birt; de birái se valának egy perczel is jobbak.

Filep a' népet nagy adókkal terhelé, a' közönséges hitelt, rossz pénzt veretvén, alászálitá, 's a' Zsidókat kiüzé, hogy kincseiket elvegye. A' békétlenség nagy vala 's lázadástól kezdé tartani, mi őt sirba dönté 1285. Más részről neki köszönhetők: a' rendek öszvehivatása, Champagnének és Lyonnak a' koronával egyesítettése 's a' parlamentnek Párizsban alapítása. Ez előbb vándorló törvényszék vala, melly a' királyt nyomon követé 's királyoktól választott nemesekből álla. Mivel a' csak fegyverrel bánó nemesek se írni, se olvasni nem tudtak, hát törvénytudó írnokok, többnyire papok, adattak meléjük, kik nekik tanácsnokaik voltak. A' nemesek lassanként visszavonultak 's így ezek maradtak nagyobbára birák. A' pairek, előkelő földbirtokosok v. az udvar fő tisztei, megtarták parlamentbe mehetési jusokat, E'

sajátképen a' király törvényszéke vala; de IX Lajos oltá egész ország ügyei ide vitettek feljebb. Bevivé Filep a' romai törvényt is, bizonyos permenetet határoza meg, a' törvénytannulást köteleességgé tevé 's a' hatalom és befolyás egy részét tudományos és törvénytudó emberek részére huzá.

A' 13 száz. végén már tevének az emberek néhány lépést a' míveltségben. IX Lajos alatt könyvtár kezdé alapittatni; Baco Roger angol szerzetes, korának csudája, annyira ment a' természettudományban, hogy ördögösséggel vádoltatott. A' theologusok és scholasticusok koczódásai még mindég tartottak. A' sorbonne (ifju papokat képző intézet) alapittatott. A' polgárság politicalai hatalomra emelkedett, erőre kapott 's a' királyi hatalom nem sokára érzé, minő hasznos legyen azzal való összeköttetése, melly mindannyiszor megújult, valahányszor országgyűlés hivatott össze.

A' rabszolgai jobbágyság felszabadulása

Szép Filep három fija alatt.
A' királyi hatalom, melly már Szép Filep alatt nagy előmenetet teve, ennek 3 fija alatt észrevettlenül még magasabbra emelkedett. X v. Veszekedő Lajos országlása alatt legnevezetesebb történet a' parasztok szabadokká tetetése. A' király ada példát erre 1315 ősi birtokaiban, így kezdődő parancsával: Mivel természet törvénye szerint minden ember szabad, 'sat. 's a' nemesek követék, mindazáltal pénzért; innen sokan

megmaradásának szolgátságban, részint megszokván a' jármat, részint nem birván a' kívánt pénzt lefizetni. A' Zsidók visszahivatának, de csak hogy ismét kiraboltassanak. Mi Lajost illeti, a' közjó igazán szíven feködött; akadályozá a' nyomásokat 's védé a' parasztokat.

V v. Hosszú Filep (1316—1321) kirekeszté a' püspököket a' parlamentből; a' polgároknak megtiltá a' fegyverhordozást, hogy a' személyes háboruszkodásoknak végét szakassza, v. talám hogy megfosztván a' lázadás eszközeitől, a' községeket utóbb könnyebben elnyomhassa. Ez idő olta kezdék a' királyok a' népet határtalan hatalom elérésének eszközeül használni. A' községekbe Filep kapitányokat nevezé, hogy a' király nevében a' polgárokat vezéreljék. Ezen felfegyverzett polgárok nemi nemzeti őrsereget képeztek, melly az akkori háborukban gyakran előfordul. Belpoklosokon és Zsidókon iszonyu kegyetlenségek követtetének el, azzal vádoltatván (mivel a' belpoklosság főleg Zsidók közt uralkodott), hogy a' kutakat megmérgecsitik 's ama nyavalyát szántsándékosan terjesztik el. Hogy kiraboltathassanak, szazanként égettetének meg. A' Zsidók ezen rabló üldöztetéseinek köszöni a' világ a' váltólevelek feltaláltatását, mellyeknek segítségével tevék által e' szerencsétlenek vagyónjakat egy országból másba. V Filep, mielőtt tervét, hogy egyenlő mértéket 's pénzt viend be egész országba, létesithette volna mh. 1321.

IV (Szép) Károly (1321—1328) sok financz-haszonbérlet 's nemest büntete meg a' nép nyomatásáért. Az Angolokkal Guyenneban csatáztak. 32 évében gyermektelenül halván meg, III Edvárd angol király, mint Károlynak anyai ágon unokaöccse, kezde just vitatni a' francia koronához, hanem a' párierek valoisei Filepnek, ki mellékágon Szent Lajostól származott, adák azt.

Valoisei Filep 's János szerencsétlenségei. Burgundi mellékág.

VI Filep országglása szerencsétlen esetek láncza. Először a' Flandernieket, kik Artevelle nevű paraszt vezérlése alatt grófjok ellen fellázadtak, veté hatalma alá; aztán III Edvárdot kényszeríté hódolásra Guyenneért, ki ezt csak azért tevé, mert nem vala hadra készülve. Hanem sógora, III Robert, artoisi gróf, kit, mivel hamis oklevelekkel igyekezett jusát Artoishoz bebizonyítani, méltán száműzött, az angol királyhoz illanván, dühös had tüzét lobbantá fel Franciaország ellen. III Edvárd öszvebeszélvén a' Flanderniekkal 's a' német birodalommal, fegyvert foga a' francia koronáért. Edvárd pártján több francia nagy is volt. A' Francziák 120 hajója 's 40,000 embere 1341 az Angoloktól Sluisnál megvereték. Bretagneban is pusztító háborut gerjeszte a' montforti gróf, a' király unokaöccse ellen. Más részről Edvárd csapa be Normandiába Harcourt Gottfried áruló tanácsára, megszegvén a' fegyvernyugvást 's Párizs kapui elibe nyomu-

Ja; de mégis Picardiába vonula vissza, hol Cressynél az oktalan hévvel utána nyomult Francziákkal 1346 megütközék 's 30,000-et ejte el közülök. Legtöbbet teve e' nagy győzedelemre a' fekete herczeg, III Edvárd fia, 's az a' körülmény, hogy a' Francziák renden túli nagyravágyásból v. katonai büszkeségből nem akartak kézijjal lőni, mellyet gyávák fegyverének neveztek, hanem idegeket béreltek arra; az Angolok ellenben egész osztályokat állítanak fel kézijjal. Villani írja, hogy ágyuk is használtattak ezen ütközetben, de alaptalanul, mivel akkori francia és angol írók egy szót se emlitenek a' felől, 's így ágyui kétség kívül azon lökő erőművek, mellyekkel az Angolok tüzlaptákat vagy tüzes golyókat hajigáltak a' Francziákra.

E' győzedelem következésében Calaist vivá Edvárd, melly iszonyu éhségre jutván, megadá magát. Calais polgárai királyjok iránti tántorithatlan hűségek megbizonyítására oda hagyák városokat, melly veszteséget a' király nagylelkűleg megtéríte. E' szerencsétlenségeket nagy éhség és dög (fekete halál névvel) követték. Az utolsó egész Európát bekóborlá 's a' nép negyed részét elragadá. Rémulés és békétlenség a' legfelsőbb fokra hágának; senki se akart fegyvert fogni 's adózni. A' köz jövedelem egyedül Olaszok kezében vala, kik hízta, míg a' nép adózás alatt nyöge. Végre kiüzetének e' nádályok. Saját testeket vérig verő rajoskodók jártak faluról falura, vélvén, hogy önsa-

nyargatásokkal az Isten haragját megengesztelik. A' király bűtől terheltetve, 's alattvalóitól gyűlöltetve mh. 1350. Ő vivé be a' sóra vetett adót. Országlása alatt kapcsoltatott a' francia koronához Dauphiné azon feltétel alatt, hogy a' koronaörökös dauphin ezimet viseljen. II Humbert, Dauphinének utolsó birtokosa, t. i. egyetlen fiját, midőn nyílt ablaknál játszadoznék vele, az alatta folyó Rhoneba ejté, min úgy megszorodék, hogy a' világ örömeiről lemondván, birtokát Filepnek engedé, ő maga pedig egy Domonkos-klastromba mene. Ekkor adá el anjoui Johanna is Avignont a' pápáknak.

Filep fija, János (1350—1364) épen olly oktalan és szerencsétlen volt, mint atyja. Országlását connetablejának, Eu grófnak, lefejeztetésével kezdé, gyanuból, hogy Gonosz Károly navarrai királlyal, ki a' francia koronát kezére keríteni kíváná, egyetért. 1355 III Edvárd megtámadá Franciaországot 's János a' rendeket öszvehivá, segedelem-pénzt kérvén tőlök. Figyelmet érdemlő szaka ez a' francia történetírásnak. Szép Filep kivivé a' királyi hatalom függetlenségét; megmenté azt a' pápa hatalmától 's megerősité a' rendek öszvehívása által, kiknek saját jusaikról legkevesebb helyes megfogások se volt. Azt vélék, t. i. azok, hogy csak a' király kívánatinak jegyző könyveikbe leendő beiktatására hívtak öszve. De most más helyzetet vevének, 's ezen elv szerint cselekvének: A' királynak nincs jusa adót tenni a' népre a' nemzet jóváhagyása nélkül,

mellynek nevében ők beszélnek, 's az adó behajtásáról és mi célra fordításáról ők, mint a' nemzet képviselői, fognak gondoskodni. Küldötteket rendelének a' megyékbe, adószedő küldöttség névvel; állandó biztosságot nevezének ki, melly a' király kormányzására ügyeljen; jó rendeleteket tevének a' felesleg célirányos használására 's a' király költségeinek korlátolására; végre katonaszédést végzének a' községekből.

A' valesi herczeg, Edvárd fekete herczeg nevű hős fija, azonközben pusztitá Franciaországot, 8,000 emberrel, nagyobbára Gascogneiakkal, alkalmas helyen besánczolván magát Poitiersnél. János 60,000-rel megtámadá őt, de teljesen megvereték 's elfogták. Károly, a' koronaörökös, öszvehivá a' rendeket, kik most is úgy mutatkoznak, mint népszónoki, 's jusaiknak ügyes védői. A' közönséges békétlenség erősekké tevé őket. A' nép panaszainak megvizsgáltatását kívánák, Lecoq püspöknek 's Marcel kereskedők előljárájának elnöksége alatt. Az udvarnak segédpénz ígérték ugyan, de csak bizonyos feltételek mellett; ministerek és statustanácsnokok helyett az ország három rendéből tisztviselők választatának a' király mellé, min az udvar megütközvén, a' rendek jóváhagyása ellen próbála adót szedni, de a' nép nem engedelmeskedett. A' rendek tehát 1356 ujra öszvehivatának 's az udvar kéntelen vala magát a' kívánt feltételeknek alávetni.

Hogy pénzt kapjon, a' koronaörökös azon eldődei által már használt eszközhez nyult, hogy a' pénzt meghamisítá, mi a' népet igen sujtolta. A' Párizsiak tehát fellázadának Marcel vezérlése alatt. Navarra királya eddigi fogságából kiszabadulván, nevelé a' nyugtalanságot. Most a' dauphin, majd Marcel tartá beszédet a' néphez; az utóbbinak nagyobb pártja volt, mint honfinak 's polgárrendből származottnak. Gonosz Károly nagy-ravágyó csendháborító körülmények szerint használtaték 's Párizsban igazi népuralkodás jöve létre; esmertető jelül a' vezérek veres és kék sipkát viseltek. Már a' városok Párizsszal leendő öszvekötésén dolgozék Marcel, midőn a' dauphin, ki országló nevet veve fel, 1358 Párizsból elillana 's Compiegnben a' rendeket öszvehivá.

Egész Franciaország végetlen zürzavarban volt. A' nemesek használni kívánák a' rendetlenséget 's a' parasztokat előbbi vas jármok alá akarák hajtani; de a' parasztook viláival 's bottal fegyverezve, a' nemesség kastélyaira rohantak, ezeket kirablák 's a' birtokosokat kannibali kegyetlenséggel öldösék; jelesen egy nemest nyárson megsütének 's nőjét és leányát abból enni kényszeríték. A' nemesség maga részéről fegyveres csoportokat huza öszve 's fáradtság nélkül levagdálá ama rendetlen 's roszul fegyverzett népet. Ezen irtó had paraszthat (jacquerie) neven esmeretes és a' fegyveres parasztook becsületes embereknek (Jacques bonshommes) nevezettek.

A' törvénytlenység szörnyüségéről 's a' polgárhad vérengzéseiről csak egy lépés va-
la hátra a' határtalan hatalomra; kimerült-
ségből közönségesen megad az ember min-
dent. Ezt bebizonyíták a' compiegnei ren-
dek. Segédpénz és önkéntes ajándék névvel
megigérek az adókat 's a' mit az előbbi ren-
dek tettek, eltörlék, mint lázadók és honá-
rulók mivét. Több követ fizete éltevel, Pá-
rizs bezáraték 's megadá magát; Marcel meg-
öleték 's az országlo ismét bemene a' fővá-
rosba.

János 1360 visszakapá szabadságát, An-
golországgal egyességet kötve, melly sze-
rint országának feléről lemondá, 's 4 mil-
tallért igére, hanem későbbben a' váltságpénz
3 mil-ra szállították le 's az Angolok megleg-
vének Franciaország harmadával. De János
a' 3 milliomot se szedheté öszve 's visszatére
Londonba, hol végzé éltét. Lélekesmeretes-
ségén kívül Salisbury szép grófnéval volt
öszveköttetése is vala oka visszatértének. Bur-
gundot, melly örökségként szállott reá, ifjabb
fijának adta, Merész Filepnek, feudumul 's
e' kezdete a' híres burgundi háznak.

V. Károly. Duguesclin. A' kir. hatalom
ismét felemelkedik. 14 század.

Midőn V. Károly (1364—1380) a' király-
székre ült, minden javitást kívánt 's ó so-
kat is javított, mert okos és ügyes fejede-
lem volt. Az embereket tudá kiválasztani 's
használni. Gonosz Károly nem szüne meg új

terveket koholni 's Károlyt háborgatni. Duguesclin ellene küldték 's megveré őt. Bretagneban még mindég dühösködék a' had tüze. Montfort az Angoloktól segítették 's meggyőzé és elfogá Duguesclint, mi békét eszközle. Ekkor a' katonák az emberiség ostorai válának. „Ha Isten katona volna, monda Talbot angol vezér, ő is dúlna.“ Ha valamely ezeread szolgálatjából elboocsáttatott, annyi volt, mintha ragadozó állatok tetettek volna szabadságba, háborut kelle ellene indítani 's így a' béke háboru forrása leve. Többek közt egyszer olly hatalmas haramiacsoportot képzének e' korboló katonák, hogy az ellenek küldött 12,000 fegyverest szétvernék 's csak úgy menekvék meg tőlök a' király, hogy részint Spanyol-, részint Olaszországba vonultak hadi szolgálatba. Duguesclin ismét fellépván a' hadi pályára, egy ütközetben a' fekete herczegtől újra elfogták.

V Károly okos takarékosága a' közönséges pénztárt ismét jó állapotba helyezé. Guyenne lakosi zugolódni kezdének az angol uraság ellen. Károly ezen alkalmat használván, hadat izene, melyet Duguesclin 1368 szerencsésen végze. A' pairek törvényszéke az angol herczégeket, mint lázadókat, számüzé 's francia birtokaikat behuzá. Duguesclin, ki connétable-á nevezteték, végre hajtá az ítéletet 's az Angolokat kiüzé honából, Bretagneban, mellýnek herczege Angolország szövetségese vala, megvervén. Navarra királyának uj hitszegései, és a' bretagnei herczeg ellen, kit alattyalói 's az Angolok

nyomosan segítének, oktalanul intézett hossz-
szas háboru, foglalatoskodtaták Károlyt ural-
kodásának utolsó esztendeiben. Országglása
atyai vala 's a' történetírók Bölcs mellékne-
vet adának neki.

A' 14 száz. az emberi lélek néhány lépést
teve. Mig a' Capucinusok a' felett veszeked-
tek, sőt verekedtek is, ha kapuczoknak vagy
fejfedőjöknek hegyesnek v. kereknek kell-e
lenni? felfedezé a' compaszt Flavio Gioja,
mások szerint Giri Nápolyban, és Schwarz
Bertalan, v. igazi nevén Arklizen Konstán-
tin, Franciscanus Schweizban, a' puskaport,
melly a' hadmesterségen igen nagy változást
teve; a' személyes vitézség veszte 's a' lo-
vagság, mint a' bajnokok nehéz fegyverzése
is; megszűnt. V Károly kedvelé a' tudomá-
nyokat 's 900 köt. szerze öszve könyvtárába,
hanem nagyobbára astrologiáról szólókat. Az
egyetemek száma szaporittaték, de csaknem
egyedül theologia és czéltalan dialectica ta-
nítottának benne. Sallustius, J. Caesar 's
néhány más latin írók munkái, mellyek kla-
stromokban megmaradtak, francziára fordít-
tattak. Kétségbe hozhatlan érdeme a' szer-
zeteseknek, hogy könyveket gyűjtögettek és
leírtak.

**Rendek. VI Károly kiskorusága. Órült-
sége. Polgárhad.**

VI Károly országglása (1380—1422) a'
legszerencsétlenebbek egyike. Még gyermek
levén, nagybátyjai, az anjeui, berryi és bur-

gundi herczegek, veszekedtek az országláson 's gyámságon. Az anjoui herczeg leve nyertes, ki az alattvalók vagyonának elrablásával meggazdagodott, sőt mikor a' király ért koruleve, a' közönséges pénztárt is kezére kerité. A' Párizsiak fellázadának 's nem akarának adózni, min a' király megijedvén, öszvehivá a' rendeket. Ezek segedelempénzt ígértek, de az udvar önkéntesen szaporitván azt, a' nép meggyilkolá az adószedőket. Katonaság küldeték tehát, melly Párizs környékét feldúlá 's csak temérdek pénzen válthatá meg magát a' szerencsétlen város. A' király ekkor Flandernben táborozott, hol a' fejedelem (a' burgundi herczeg veje) ellen felkelőket sok vérontás után elnyomá. Visszatérvén, bement Párizsba 1383, 's több gazdag és előkelő polgárt nyakaztata le. A' többieknek nagy váltságpénzért kegyelmeze meg. Lerázván nagybátyjainak jármát 1388, hogy maga uralkodjék, az ország dolgait Clisson connetablera 's kedveltjére bizá. Bourbon herczeg (ki ifjabb ágon IX Lajostól származott) visszajövé az afrikai muzelmannok ellen folyt táborozásából, mellyben több dicsőséget, mint hasznot aratott, elbeszéléteivel annyira felhevité az ifju királyt, hogy jó ideig keresztes táborozáson töré fejét a' Törökök ellen; hanem rábeszéltetvén, haderejét majd a' Franciaországban lakott VII Kelemen pápa gyámolítására szándékozáék küldeni, IX Bonifác romai pápa ellen. Ezen okatlan feltétel is füstbe ment; mert megakarván gyilkolni báró Craon, ama hatal-

mas gonosztevők egyike, kik Franciaországban büntetés nélkül tapodák a' törvényeket, Clisson connetable-ot 's Bretagneba, mellynek hercege őt oltalmába vette, illanván, midőn a' király kiadatását nem eszközölheté, megindula seregével Bretagne felé. A' mansi erdőben utazván, egy fejer öltözetű, de iszonytató tekintetű ember elibe ugrik a' bokorból, megkapja lovának kantárát 's kiált: Megállj király, ne menj tovább, el vagy árulva! Történetesen követőinek egyike éppen ezen pillanatban meg találá ütni láncsájával szomszédjának sisakját, 's e' véletlen csattanás azt hiteté el a' királyal, hogy már ölni akarják az öszveesküvők. Ezen esetek olly borzasztó benyomást tőnek Károly gyenge agyvelejére, hogy egyszerre megőrülven, addig hadazott kardjával, mig ez el nem tört 's kötve Mansba visszaviteték. Ez az eset a' háboru tüzét eloltá. Magához jött ugyan Károly, de következő történet miatt ismét viszaesett. Egy udvari dámájának férjhez mentekor a' királyné álarczos táncmulatságot ada. A' király őt udvarival gyapjuból 's szőrből készített vad ember öltözetet veve fel. Tánczolások közben az orleansi herceg gyertyát tartá a' vadak egyikének arcához, mire ennek öltözetét, a' többiekével együtt, lángok boriták el. Mindnyájan áldozati levének az álarcznak a' királyon kívül, kit Berry hercegné menté meg, köpenyegét rávetvén. Gyógyítása ezentul lehetlen vala 's csak néha jöve magához. A' királynak ezen örült állapotja egész országban veszedelmes

szakadásokat szült. Szerencsére az Angolokkal fegyvernyugvás köttetett. II Richard nőül vevé VI Károly leányát 1395.

Azonközben országkormányozóvá az orleansi herczeg tetették, ki a' szerencsétlen királlyal olly embertelenül bánt, hogy sokszor mind maga, mind gyermekei szükségét szenvedtek. Az új országlónak kineveztetése irigységet gerjeszte Bátor János burgundi herczegben. Ennek engesztelhetlen gyűlölség 's két pártra szakadás leve szüleménye. Az országló új adót terjeszte a' nép elibe. János, ki maga is megjelent a' gyűlésben, hogy a' nép kegyét megnyerje, ellene vala az adónak. Elhagyá Párizst 's véleményének állapítására haderővel tére vissza 1407. A' herczeg és királyné elfutának, hanem a' dauphint János visszatartá. Azonközben a' két ellenséges herczeg megengesztelődni látszék, együtt vacsoráltak 's egy ágyban háltak. De egyszerre az orleansi herczegre gyilkosok rohantak 's megölék. János megvallá tettét 's elhagyá Párizst; de nem sokára visszajött nagy sereggel. A' meggyilkoltat senki se sajnálá, mert közönségesen gyűlöltetett. Sőt Petit János Franciscanus védte a' gyilkosságot, azt állitván, hogy zsarnokot megölni akárkinek szabad, melly elvet a' Jesuiták későbbben megújítottak. János azután megveré a' világi püspököket (mivel e' nem akart papi személy lenni) ellen felkelt Lüttichieket 's diadalmasan jöve vissza Párizsba, hol zsarnok-módon uralkodott 's a' királyt az udvarral együtt hatalma alatt tartotta.

Az orleansi ifju herczeg Armagnac grófjától segítettvén, atyja meggyilkoltatásának megboszulására, felüté a' lázadás zászlóját. Az ország több pontján kiüte a' had tüze, 1411; egyik párt Armagnacoknak, másik Burgundiaknak nevezé magát. Szerencsétlenséggel fenyegetőző fellegek vonulának Franciaország felibe.

A' polgárhad folyása. Angolok Párizsban. Állandó parlament.

Franciaországot ez időben büszke nagyok dúlák. Ezen pártvitákat meg kell különböztetni a' hajdaniaktól. Mert míg a' feudális rendszer tisztaságában megmaradt, a' nagyok, mint független fejedelmek, egymás birtokaira vágytak. De miolta a' király juta legfőbb hatalomra, a' nagyok (többnyire kir. herczegek) nem egymás, hanem a' király ellen 's uralkodói hatalomért küzdének. Semmiben se fajul el annyira a' nép, mint olly szakadásokban, mellyekhez kir. herczegek csatlakoznak; elfelejti az ekkor saját hasznát 's mások szenvedélyeihez ragaszkodik. Illy zavarokban csak roszak nyernek, a' többiek megcsalattak, v. áldozati a' lármának; a' lomha sokaság, elől tűz, hátul víz közt levén, most egyik, majd másik győzedelmesnek zsákmánya; sőt nem ritkán idegen ellenség is használja a' jó alkalmat 's foglalmányokat teszen a' belső ellenségeskedéstől rongált országban.

Igy tett Franciaországban V Henrik, angol király, ki 1415 seregével kiszállta 's a Somme-on áltmene. A' Francziák száma nagyobb vala, de rossz helyen támadván meg az ellenséget, Azincourtnál megveretének. A' győzedelem ez úttal nem huza nagy következt maga után, mert további vállalatokra az Angolok gyengék voltak, 's a' csatornán visszavonultak. A' Francziák közt azonnal megújula a' pártvita. Az armagnaci gróf V Henrikkel alkudozék 's megesmeré francia királynak. A' királyné János részére állá, mivel őt fogságból, mellybe kicsapongó életéért a' királytól záraték, kiszabadítá. János visszajöve Párizsba 's iszonytató vérontást teve ellenségei közt; 3 nap alatt 3500 ember gyilkoltaték meg tömlöczökben; utczákon folyt a' vér 's a' kir. palota udvarán. A' hóhér János barátinak számába tartozott, kinek kezét gyakran meghitten szoritgatá. Azonközben V Henrik Normandiát elvevé.

A' dauphin 1419 a' montereauj hidon öszvejött Jánossal, hol e' meggyilkoltaték. A' királyné kezét foga János fíjával a' dauphin ellen. V Henrik mindkettővel beszélt Troyesben 's országlóvá nevezteték, mire nagy pompával Párizsba ment 's nőül vevé VI Károly leányát. Egy francia tábornokot, mivel a' tisztelet ellen vétett, a' királyra mérőn találván tekinteni, a' Bastilleba zárata. Henrik kevés idő múlva meghalt 's VI Károly 1422 maga is utána ment. Kártya azolta van köz használatban. Eleinte az elmenyavalyás király mulattatására szolgált, azután

a' főbb társaságoknál is divatba jött; innen kapták francia alakjokat.

A' parlament, melly előbb csak egy esztendőre vala kinevezve, most állandó lett, sőt a' tanácsnokoknak arra is volt jusok, hogy a' királynak új tagokat terjeszsenek elő. E' nagy hatalommal azért bírtak, mert erényeikért 's egyenességekért igen tiszteltettek; későbben visszaéltek azzal.

Ezen rendetlenségek közt az egyetem is különös hatalom volt, melly sok ezer ifjú karját teheté mozgásba. Szabadságainak egyikénél fogva tagjait, ha valamelly gonosz tettet követének el, kihuzá a' polgári törvényhatóság ítéletmondása alól, miből gyakran büntetlenség származott. Egyébiránt ez is az előjusok akkori szellemének szüleménye volt.

Az orleansi szüz. VII Károly. Franciaország visszafoglaltatása.

A' koronaörökös, VII Károly, a' királynétól 's V Henriktől száműzetvén, mint országgló, a' párizsi parlamentet Poitiersbe tevé által. Lafayette tábornok meggyőzé Baugénál az Angolokat. A' francia 's angol király halála után az országgló pártja ismét felemelkedék. Mégis a' bedfordi herczeg országglónak hirdetteté ki magát Párizsban, a' csecsszopó VI Henrik nevében. Franciaországnak felénél több vala még Angolok kezében, kik a' burgundi hatalmas herczegtől 's a' bretagneitól is segítették. VII Károly

vitéz, de gyenge 's gyönyörűségeknek hódoló volt, játszótársai 's ágyasai uralkodának rajta. Elveve ugyan 1424 néhány erőseget az Angoloktól, hanem elveszté a' verneuili ütközetet. Dunois, Lahire, La Tremouille, vitéz lovagok, de rosz hadvezérek voltak. Már minden elveszve lenni látszék, Orleans ingadozék, midőn egy dom-remii (Lotharingiában) pásztorleány, d' Arc Johanna, lépe fel csatamezőre 1429, azzal bátoritván az elcsüggedteket, hogy ő Istentől Franciaország szabadítására küldetett. Eleinte kinevettetek, de majd csudáltaték. Aczél bajnoköltözetben, kezében zászlót tartva, ment a' sereg előtt 's felmenté Orleanst vivatás alól. Mint mondá, Istentől küldetésének főczélja, a' királynak Rheimsban leendő megkoronáztatása vala, kit ellenség kezében volt földön keresztül 40 mf-re vive, 's csudavállalatját végrehajtá. De a' szerencse majd elhagyja a' hős leányt. Compiègneből, hol menedéket keresé, kiűtvén, midőn visszatért, a' kapukat bezárva találá, köz vélemény szerint a' várparancsnok, Flavy, rendelésére, irigyelvén ez, hogy a' várnak védetése egyedül Johannának tulajdonított. Az Angoloktól elfogatván, törvényszék elibe állittaték, melly a' Sorbonne 9 tagjából 's 35 apátból és szerzetesből állott, az eretneknyomozás vicariusának, Martinnak és Cauchon beauvoisi püspöknek előlülése alatt. A' nemzet gyalázatjára ezen csupa született Francziából állott törvényszék boszorkánysággal vádolván, Rouenben megégetteté, 30

Maj. 1431, Johannát, kinek egyetlen vétke hazájának megmentése vala.

Azönközben VI Henrik Párizsban megkoronáztaték, míg Károly csekély pénztárát mulatkozásokra tékozlá; innen Lahire azt mondá neki egyszer „Vígabban nem lehet országot elveszteni, mint Felséged.“ De majd felébreszté őt szép kedvese, Sorel Agnes, munkátlanságából. A' burgundi herczeg is, nem szenvedhetvén Bedford büszkeségét, szégyenelni kezdé, hogy rokona ellen idegen fejedelemmel állá szövetségbe 's VII Károlyal megbékült. Párizs erre 1435 megnyitá kapuit, az Angolok kitakarodának a' városból 's a' király diadalomban mene be. Férjfiasan csatáza erre Károly Montereaunál; Normandia ismét övé leve; Talbot levereték 's az Angolok rémülve futának honokba 1451. A' francia nemzet most ismét erőre kapa, mellynek alapját az egyetértés tevé. A' király uralkodásának utolsó éveit a' rend vissza helyezésére forditá, melly nemes foglalatosságában csak a' rossz indulatú dauphinnak, XI Lajosnak, felkelése zavará meg őt. Ez atyjának több jó barátit felülteté, Dauphinéba 's innen a' burgundi herczeghez szalada. Más felől János alençoni herczeg kezdé az Angolokkal alkudozni. Az ebből származott nyugtalanságok 's bú sirba dönték a' királyt 1461. Gyalázatos anyja, Izabella, még az Angolok Párizsban léte alatt, nyomorultan veszett el.

Ez országglás alatt a' nép erkölceire és politicájára nézve fontos változások történ-

tek. A' nagyok, korlátolni akarván a' király hatalmát, nevelék azt. Rendőr (gensdarmerie), azaz, állandó lovasság állították fel, mint gyalogság is, szabadlövész névvel. Nem lévén honnan fizetni, néhány község mutatatták ki nekik lakul, hol a' nép költségén éltek. A' katonaság tartására adó vettetek a' népre, a' rendek, kik feledékenységbe mentek, megegyezte nélkül. Mindenik tartomány szokási törvényei írásba kezdenek tetetni. A' baseli zsinat 1431 megkeskenyíté a' pápák hatalmát 's ugyanezen szellemben készíté a' papság bourgesi gyűlése ama híres pragmática sanctiot, melly a' franczia egyház szabadságainak alaptörvénye. Ez által a' juskikötések és annaták (azaz, egyházi birtokok első évi jövedelmei, mellyek a' pápának engedettek) eltöröltetének, a' püspökök választatása ismét beviteték 's a' romai székhöz való ügyfeljebbvitel eltiltaték. A' parlament jegyzőkönyvébe iktatá e' törvényt. A' következett országlás alatt ismét semmisítették ugyan, mint a' pápa előtt gyűlöletes törvény, de mégis mindég követék azt részint.

XI Lajos. A' nép elnyomatása 's a' nagyok megaláztatása.

XI Lajos, fortélyos és hitszegő fejedelem, olly tökéletes despota vala, hogy veszedelmes példaadása a' zsarnokságnak boldogtalan oskolájául szolgált. Több fejede-

lem, mint III Richard és Borgia, tartá ötet mustrául.

A' nemesség függetlensége, feudumok által megerősítette, még mindég fenállott; annak kiirtása vala tehát a' király első gondja, melly a' népet is nem csekély haszonnal biztató. A' nagyok öszveszövetkezének ellene, „Köz jólét szövetsége“ névvel. Merész Károly, Burgund öröklője 's Bourbon és Berry hercegek megütkezének Montlherinél a' királlyal 1465, de egyik rész se nyert. Lajos egyeztetekkel végzé be a' háborut, engedni látszék, csak hogy uj készületekre időt nyerjen 's Normandiát, mellyet öccsének adott feudumul, későbbben visszavévé. Hanem kevéssel ezután saját hálójával fogaték meg. Merész Károlyal öszvejövén, midőn ezt hízeltedésekkel halmozá, alattomban pedig a' Lüttichiek ellene fellázítani szándékozá, Károly ötet tüstént elfogatá, 's kényszeríté a' Lüttichiek elleni táborozásban részt venni. Károlyal akart Lajos megbékülni, de alacsony lelkü ministere, Ballün, minden erre tett lépést sikeretlenite. Lajos testvére méreggel kivégezteté, 's nem alaptalanul Lajosjöve gyanuba, mi Károlynak ürügyül szolgált, hogy 1472 Lajosnak hadat izenjen. Sokdúlás után Beauvaisnál, hol a' hős Hachette Johanna által neki bátorított asszonyok is segíték az ellenséget visszaverni, elhagyá a' szerencse Károlyt.

Angolországot régolta rongálák meghasonlások, mégis használá királya a' nyugodalomnak egy pillanatját, hogy hajdani jus-

tartását Franciaországhoz megújítsa. Lajos adót ígért 's békében maradt. Hogy nagybátyjának anjoui Renát provencai grófnak és sicíliai királynak, birtokait kezére kerithesse, mivel Renát a' burgundi herczeggel értekezésben volt, azzal fenyegeté, hogy parlament elibe állítja, mire Renát lemondta Anjouról, melly a' koronához kapcsoltaték. Ugyanazt tevék Renát örökösei Provence-al. Így tuda Lajos tollal és csalással is hódítani. Mégis kijátszaték ravaszsága, Burgund örökös herczegnéjének austriai Maximiliánnal, a' császár fijával, lett öszvekelése által, melly házasság hatalmas ellenséget tevé Franciaország szomszédjává, 's hosszas háborukat szüle Franciaország és az austriai ház közt. Megmenekedett ellenben Merész Károlytól, nagyravágyó 's nyugtalan ellenségétől, ki hadvágyból megtámadá a' Schweiziakat, bár e' szegény népnél nem volt mit rabolni; hanem a' büszke hódító egész seregével együtt temetőjét találá Schweiz földén a' murteni ütközetben. Nevezetese' had a' szabadság és honszeretet történeteiben.

Gonosz tettek 's kegyetlenkedések tölték XI Lajos országlásának utolsó éveit. Egy erős várba zárkozva, felt alattvalóitól, inasaitól, fijától, sőt orvosától is. Még babonás hitében is kitünt csalárdsága. Mindég ereklyéket hordott mocskos ruháin. Gyakran fogadá jobbulását, de első alkalommalismét elfelejté azt, 's így még a' szenteket is meg akará csalni. Aggódva kíváná életét nyujtani, bár a' szünteleni rettegés kinossá tevé

azt, míg 1483 a' halál el nem szakasztá annak fonalát.

Lajos nem érdemel leereszkedő fejedelem nevet, bár polgárokkal meghittien társalkodott 's hercegeket és nagyokat lefejeztetett v. vas kalitkába záratott is, mert nagyokhoz kegyetlen, alsókhoz kemény volt. A' mesterségeket előmozdítá, de telhetlenségből, 's azért kíváná a' nép jólétét, hogy annál több adót vethessen arra. Ó vivé be a' postát is, hogy vas kezét annál messzebb kinyujthassa. A' törvényeknek mindent egyenlően alávette, mert korlátlan királynak nincs mit félnie rabszolgáinak egyenlőségétől. Az igazgatásba rendet hozá be, mert despotismusban szükséges a' rend. Alattvalói közül 4000 végeztete ki, 's gyakran megfecskendé a' gyermekeket atyjok vérével 's mégis ő kezdé először a' „Legkeresztényebb király“ czimet viselni. Főelve e' vala: Tettetés nélkül nem lehet uralkodni (qui ne sait dissimuler, ne sait régner). Igen csalatkozék, mivel népeknél is nyíltság szül bizodalmat.

VIII Károly. Rendek. Olaszországi hódítások és bal esetek. 15 század.

VIII Károly atyja halálakor 13 éves volt, 's az országlás nénjére, Beaujeui Annára, bízott. Az orleansi herczeg, V Károlytól származván, kezére akará azt keríteni, de sikertelenül. A' rendek Toursba hivattak 1484, 's a' herczeg részére nem kedvező ítéletet mondtak. Kétségbe hozaték: ha van-e jusok

a' rendeknek ezen kérdést eldönteni? „'S ki dönthetné el más, felszólala Pot, a' nemeség követe, mint az a' nép, melly szabadon választá először királyait, melly adá nekik mostani hatalmokat 's melly tartja sajátképen kezeiben a' legfőbb hatalmat? 'S mikor azt mondom, nép, értem minden polgárok öszveségét, akármelly rangnak legyenek.“ Illy beszéd uj vala 's mély benyomást kelle csinálnia. Ezután a' rendek a' nép nyomoruságával foglalatoskodának, 's meghatározottatott, hogy az adók kétharmad részszel kevesittessenek, mellyekkel XI Lajos terhelé a' népet.

Az orleansi herczeg azonközben Bretagnebau pártosokat gyűjte, de a' királyétól Saint-Aubinnál megvereték 's három évi fogsággal büntettették, mellyből csak ugy szabadult ki, hogy, midőn Bretagne öröklője, Anna, austriai Maximiliántól (meghalván első nője, a' burgundi herczegné) eljegyeztek, ő, ki maga is szerette Annát 's ettől viszont szerettetett, befolyásánál fogva a' gazdag herczegnét arra bírta, hogy kezét VIII Károlynak nyujtaná, mi által Bretagne a' koronához kapcsoltatott 1491.

Az ifju király azon gondolatra jöve, hogy hódító lesz, 's az udvariak előre szerencsét kívántak neki győzedelmeihez. Az anjoui háznak Nápolyhoz való jusa szolgált ürügyül háborura. Károly elindula seregével, hogy előbb Nápolyt, azután Konstantinápolyt foglalja el. Eljuta Florenczbe és Romába, de VI Sándor pápától, most gyámolittatott, majd elárultatott. Nápoly hevenyében francia

kézre került, 's innepek és harcziátékok mulattaták a' győzőket. Azonban Lombardiában erős szövetség jöve létre a' Francziák ellen, kiknek hadnépe az Apennineken visszavonula; Fornuovánál megütköztek, hol a' 8000-ból állott francia sereg, egy óra lefolyta előtt, 30,000 Olaszt, kik sarkokban voltak, visszavert 1498. Nápolyt azonban elveszték a' Francziák. Ferdinánd, áruló characterü spanyol király, ki magát VIII Károly szövetségesének nevezé, a' francziasereg maradványát is kikergetteté cordovai Gonsalvo által. A' Francziák nyereség helyett utálatos bujakórságot vittek honokba. VIII Károlyt szél üté meg. Comines azt írja róla, hogy szivjósággal akaratosság párosodott benne.

A' 15 század végén felfedezé Colombo Amerikát 's Vasco de Gama a' jó remény fokát körülevezé; a' compasz útát nyitá az új világ felé, a' kereskedésnek és nagyra-vágásnak. Kereskedői nyerekedés és pénzhalászás, mellyek eddig korlátolva valának, terjedének el a' földgolyóbis mindkét felén. E' végre tengeri utazások tetettek, mellyek az embereket oktatók 's az előítéletek korlátját széttörék. Guttenberg a' könyvnyomtatás feltalálásával megbecsülhetlen szolgálatot teve az emberi nemzetnek; mert a' tudományok szövétneke elolthatlan fényel tündökle a' világon 's könyvek sokasodása által a' tudatlanság és fanatismus kiszorittának.

XII Lajos. Külföldi háborúk. Atyai országlás.

Lajos (1489—1515) uralkodása, idegen politica nélkül, legszerencsésebb volt volna Franciaországban, mert ő talán minden francia királyok közt legjobb. A' népet, melly őt atyjának nevezé, igazán szerette, 's a' nagyokat erőszak nélkül korlátolta. Szerencsétlenségre hódítás dühe foglalá el a' nemzet szivét 's Lajos engede a' köz bódultságának. Nőjétől, kit atya erővel vetetett el vele 's Lajos testi és lelki kellemetlenségei miatt gyűlölt, elvált, hogy VIII Károly özvegyét vegye el 's Bretagnet megtarthassa. Elei után just tartván Mailandhoz, útnak inditá seregét. 20 nap alatt övé leve Mailand, mint Nápoly is 1501. De itt győzének Ferdinand fortélyai; a' Francziák Cerisollesnél megverének 's Nápolyt elveszték.

Azután II Julius pápával kelle küzdenie, ki személyesen vezérlé seregét 's rohanás alkalmával maga is kapaszkodék a' falakra. Ekkor csaknem egész Europa öszveszövetkezett a' hatalmas venécziai köztársaság ellen. Lajos támadá meg először a' Venécziaiakat 's megveré. De a' pápa és Ferdinand spanyol király elárulák, 's a' Schweiziak, kik nem a' murteni hősök valának, hanem a' legtöbbet ígérőnek adák el magokat, elhagyák őt. Erre öszvegyűjté Lajos a' papságot, melly a' pápa ellen háborut végze és pénzt ada. Gaston de Foix megveré a' Spanyolokat Ravennánál 1512, de elesék. Pénz nem vala,

's a' Francziák visszavonulának Mailandba, a' hires Bayard vitézi tettei mellett is. La Tremouille ismét előnyomult, de Novaronál a' Schweiziaktól megveretett. Picardiában is szorongaták az egyesült Angolok és császáriak a' Francziákat, 's a' Schweiziak Dijonig előmentek. Végre egyezet kötöttek XII Lajos és VIII Henrik angol király közt, ki nek huga amannak második nője vala; de utóléré a' halál 1515, 's nem tehete annyi jót Franciaországna, mennyit kívánt. Gazdálkodó fejedelem vala 's az adókat kevesbité; az érdemet rejtekében is fel tudá keresni; kedveze a' földmivelőnek 's kézmivešnek; az igazság kiszolgáltatására szemesen vigyáza; 's a' törvénynek tulajdonitá a' legfőbb hatalmat.

A' rendek Lajos országglása alatt csak mulékony jelenet valának. Egyetlen hatalom, melly a' nemzetért küzdeni látszott, a' parlament vala, de alkottatása szerint ez is csak peres tárgyakra korlátoltatott. Mindazáltal mint főtörvényszék is hasznos volt, mert a' törvényesség szoros fentartása által az önkény rendes határ közé szorittatott.

I Ferencz. V Károlyal folyt csatázása. Luther és Zwingli. Reformatio.

XII Lajos polgárok, I Ferencz nemesek királyának nevezteték. Mellékágon ez is V Károly királytól származott. Megnyerő külsővel birt, vitéz, bőkezű, szép nemnek hódoló, becsületszerető, lovag, de rosz politicus volt.

„Hijában dolgozunk, monda egyszer XII Lajos, ez a' nagy ifju mindent elront.“ Igaza volt. Az Olaszországban folyt háboru vivésére Ferencz minden biróhivatalt pénzért ada el. Marignonál, két napi véres küzdés után meggyőzé 1516 a' Schweiziakat, kik most a' császár mellett harczoltak. Azután X Leoval concordatumot köte, melly a' pragmatica sanctiot semmisité, a' püspökök választatását eltörlé 's a' franczia egyház jusait a' pápának és királynak adá által. Duprat kancellár köté e' káros egyeztetet, mivel cardinalis kívánt lenni.

A' német császárszék megürült. Ferencz is vágyott arra, hanem a' császár és spanyol király fija üle fel arra V Károly névvel. Ferencz 1519 kezét foga VIII Henrikkel Károly ellen, de ez el tudá őket szakasztani egymástól. X Leo pápa is segíté a' császárt, csak hogy a' Francziáktól elvegye Mailandot, hol azok igen meggyűlöltették magokat. Egész Europa öszveszövetkezett Franciaország ellen, mellynek egyetlen kítetsző vezére, Bourbon connetable, elégedetlenségből az ellenséghez ment által. Ferencz nem veszté el bátorságát 's Olaszországba ment, miután a' császárnak Provencera ütését szerencsésen meggátlá. Legidősebb tábornokinak tanácsa ellen megütközött Paviánál Károlyal 1525, de oroszlányi személyes vitézsége mellett is elfogatók 's Madritba vitették. Ő harmadik franczia király, ki csatamezőn fogóságba esett (IX Lajos Egyiptomban 1249, 's János a' poitiersi ütközetben 1356). Ferencz

szabadságát Burgundon vásárlá meg, 's két fiját kezesül adá Károlynak; de ez egyeztetből semmi se leve, mert a' burgundi rendek nem akartak más fejedelmet esmerni. Ferencz ismét szövetséget köte Károly ellen az uj pápával, VIII Henrikkel 's a' Venécziakkal, sereget küldé az Alpeseken által, Nápolyt vivatá, de ki kelle takarodnia Olaszországból, mert a' döghalál hadnépében nagy kárt teve. A' béke Cambraiban iraték alá 's 2 mil. tall. ígért Ferencz váltságul fiaiért.

Ez időben álla elő a' reformatio, melly szabad gondolkodást 's a' politicában világosabb nézeteket szült. X Leo, hogy szent Péter templomára elég pénzt szerezzen, bünbocsánatot árultata pénzért. Ezt az utálatos kereskedést Németországban Tezel Domokos szerzetbeli barát üzte, kit Luther megtámadván, elszakada számos követőivel a' kath. egyháztól 's alapítá a' Protestansokat. Károly eleinte üldözé őket, de utóbb eszességből megkimélte. Ferencz öszveszövetkezett velek Németországban, de csak azért, hogy Károlynak árthasson; honában pedig lassú tüzzel végeztette ki a' szerencsétleneket, a' parlament jóváhagyása mellett.

Sforza mailandi herczeg azonközben, hogy a' császárnak kedves dolgot tegyen, Maraviglia mailandi nemest, ki udvaránál francia követ személyét viselte, álnokul más mailandi nemessel öszveveszette. A' per vége az utolsónak megöletése volt, miért Sforza a' francia követet elfogatá 's lefejezteté. Ferencz elégtételt kívánt 's 1535 megújítá

justartását Mailandhoz. De Sforza a' hadi készületek alatt. mh. 's Károly elfoglalá Mailandot, Igy ismét háboruba keveredék Ferencz Károlyal, ki szerencséjével büszke levén, most már Franciaország meghódításáról kezdé álmodozni. Be is üte, legjobb tábornokinak tanácsára nem ügyelvén, de sikeretlenül; mert seregét éhség 's betegségek ugy megrongálták, hogy meg se ütközhetett a' Francziákkal 's szaladva kelle visszavonulnia, 's fájdalommal néznie, miként agyalák le a' provencai parasztok haderejének egy részét. Ezenfelyül azzal is vádolták, hogy a' dauphint méreggel végezte ki, ámbár ártatlanul, mert mit nyert volna e' czéltalan tettevel Károly, Ferencznek több fiai levén? Inkább terhelheti gyánu Medicis Katalint, Ferencz második fjának nőjét, férjének akarván ezáltal a' gonosz asszony a' királyszékre útat nyitni. Károlyt mindazáltal a' parlament törvényszék elibe idézte, 's mivel nem jelent meg, Artois és Flandern, mint francia feudumok behuzattak. Erre Ferencz Szoliman szultánnal foga kezét. De e' mesterséges terv hajótörést szenvedé, mert Ferencz elkésett, 's nem egyesülhete a' Tarantonál kiszállott Törökökkel, kik e' miatt visszavonultak. 1538 III Pál pápa 10 évi fegyvernyugvást eszközle a' két fejedelem közt 's Károly Ferencztől bátorságos áltutazást nyere Franciaországon keresztül Gentbe, melly ellene felkelt. Más talán használta volna ez alkalmat a' tőle kicsikart váltságpénznek visszafizetésére, de Ferencz nem tette;

's hogy a' császár annyiszor megcsalt ellenségének lovagi characterébe bízott, Ferencznek nagy becsületére válik.

A' két fejedelem ismét meghasonla 's 1542 uj háboru tört ki. A' francia hajók egyesülének Barbarossa török parancsnokéival. Az enghieni gróf nyertes lón ugyan Olaszországban Cerisollesnél, de e' győzelem semmi hasznot se hozott Franciaországra. Károly, VIII Henrikkel kezét fogva, Soissonsig nyomult, 's aláíratá a' crespji békekötést. Erre vallás miatti lármák zavarák meg Francia ország nyugalalmát. Cabrieres és Merindol provencei kerületek lakói, kiknél az Albigensisek szó hagyományai fenmaradtak, bevévék Luther tanítását. A' provencei parlament tüzre ítélé őket. Az Olaszországból visszatért hadsereg végrehajtá az ítéletet 's a' hit dicsőségére 3000 ember vagdaltaték le rablók által, kik magok is nebezen valának jó keresztények. Mh. Ferencz bujakórságban 1547.

I Ferencz Franciaország legkorlátlanabb királyainak egyike. Minden jóváhagyás nélkül terhelé adóval a' népet; rendek helyett az udvariakat (notables) hívá öszve, kik mindenben megegyeztek; a' galliai egyháznak fejévé magát tevé, könyvvizsgálatot vive be; a' birói hivatalokat eladá; 's rossz példaadásával megvesztegeté a' nép erkölcsét. Dicséretére válik, hogy századját érté, a' miveltséget és tudományokat elősegélé 's a' párizsi egyetem javításában különös serénységgel fáradozott. Ő alapítá a' párizsi főoskolát

(collége de France) 's a' törvényszékeknél
francia nyelvet vive be.

II Henrik. I Ferencz háborujának folytatása.

II Henrik caractere sokban hasonlita atyjáéhoz és így országlása is. A' háboru V Károlyal Farnese Octavio miatt, kit a' császár Pármától meg akart fosztani, Henrik pedig segített, megujult; Metz, Toul és Verdun francia felsőség alá jövének. V Károly az elsőt 100,000 emberrel hijában vivá, mert Guise herczeg a' lothringeni ház, melly utóbb Franciaországban igen hatalmas leve, első hires tagja, elüze onnan a' császáriakat 1553. Károly két város lerontásával álla boszut 's Europa csudálkozására letevé az uralkodást, hogy éltét klastromban végezze be. Császár öccse Ferdinand, spanyol király fija II Filep leve 1555. Ez idejének XI Lajosa 's Európában leghatalmasabb fejedelem vala, mire őt két hathatós eszköz segíté: Peru és Mexico aranyja, 's a' vallás. Mig a' Francziák folytatók a' háborut Olaszországban, azalatt Filep vezére a' savoieni herczeg 1557 nagy győzedelmet nyert rajtok Saint-Quentinnél. Nagy ijedtség lépé meg a' meggyőzötteket; Párizs megerősítették; a' Spanyolok mégis akadálytalanul bemehettek volna, ha Filepet természeti fontolgatása vagy talán azon félelem, hogy serege a' fővárosnál elszánt ellenállást találánd, vissza nem tartotta volna. Guise herczeg, ki az ország hely-

tartózává neveztetett, majd helyre hozá e' csapást, elvevén az Angoloktól Calais 1558, melly 212 esztendeig volt ellenség kezében. Ezt békekötés követé Chateau-Cambresisben. Calais visszaadását, 8 év mulva, megigérék ugyan a' Francziák, de soha se teljesítették; Metz, Toul és Verdun is francia uraság alatt maradtak. II Henrik, hugának a' savoieni herczeggel 's leányának II Filep spanyol királyal tartott menyegzőjékkor, harczjátékban, gróf Montgomery testőrök kapitányától megöleték 1559. Az ő és atyja uralkodások alatt kezdődik az asszonyok Franciaország-ra nézve veszedelmes befolyása. II Henrik Poitiers Diana által vezeteté magát, ki már atyján is uralkodott. Rabelais elmésen írja le 's a' nyiltszívü Brantôme olly híven rajzolja a' két király uralkodását 's az erkölcsi romlottságot, hogy az illendőséget is megsérti.

Vallásfelekezetek II Ferencz alatt.

A' XI Lajostól elnyomott nagyok a' királyi háznak hiv pártosai lettek. Az udvar fényüzése a' királyhoz lánczoló azokat 's így engedelmességhez szoktak. Most külső háboruk nem foglalatoskodtaták őket többé, 's pártviták kelekedének, mellyekre okul vallás szolgált. Condé herczeg 's öccse, a' navarrai király, mindketten a' Bourbon házból, valának a' protestans párt fejei. Guise, Stuart Mária nagybátyja, vezérlé a' Katholikusokat. Montmorenci connetablenak hasonlóul rala pártja 's a' király álnok és uralko-

dásra vágyó anyja, Medicis Katalin, körülményekhez képest pártolá v. árulá el azokat, sulyegyent igyekeztvén fentartani köztök. Elve e' vala: Szakadások által uralkodj. Olly elv, melly szerint királyszékek népek nyomoruságán alapulnak.

Bizonyos tisztviselő felakasztaték, mert protestans vala; hitsorsosi ennek megboszlására 1560 Amboiseban öszveesküvének, de Guise semmisité szándékjokat 's az öszveesküdtek fegyveres kézzel estek el. A' Reformatusok kivégeztetései naponként gyakoribbak lettek 's hijában kívántak vallásszabadságot a' fontainebleau gyűlésben. Ez Orleansba teteték által, hova a' Bourbonok is meghivattak. Condé itt elfogaték 's a' haláltól csak a' király véletlen halála (1560) menté meg. II Ferencz jó indulatu ifju volt, ki mindazáltal munkátlanul töltvén el éltét, csak nevét hagyá maga után a' történetirónak. Követé 10 éves öccse, IX Károly.

IX Károly. Polgárhad. Sz. Bertalan éje.

A' rendek az elmék megnyugtására semmit se tettek. Hospital nemeslelkü kanczellár hijában próbálá azokat inérséklettség-re 's egyetértésre birni. Csak a' practica sanctio visszaállittatását viheté ki, a' püspökök választatására nézve. Most Katalin a' Protestansok részére lépe, kik itt Hugentáknak nevezettek. A' perlekedések eltávoztatására Poissyban 1561 vallásbeszélgetést tartata, melly az elkeseredést még inkább

nevelé. Ekkor telepedtek le a' Jesuiták Franciaországban 's a' királyné még is gondolkozás-szabadságot hirdetett.

Guise herczeg embereinek vassyi (Champagneban) erőszakoskodásai nagy vérontást okoztak a' Hugennották közt. A' herczeg t. i. számos kísérettel áltúta az a' mondott városokán. Az itteni Protestansok éppen akkor gyülekeztek öszve egy a' városon kívül fekvő csürbe istentiszteletre. A' herczeg emberei közül néhányan oda mentek 's gúnyszavakkal és kőhajigálással háborgaták az öszvegyülteket, kik azt visszonozák. Ebből verekedés lett; a' herczeg oda siette, a' lármat lecsilapítani, de egy kő arcon találá. Most valóságos csatázás kelekedék, mellyben mintegy 60 Hugennotta, férjfi és asszony, esék el 's 200-nál több sebesítették meg. E' vala, a' következett polgárhadak 's az ezekből folyt számtalan rozszak jelszava. A' Protestansok 1563 Dreuxnél a' királyiaktól megverettek, 's mindkét sereg vezérei, Montmorenci és Condé, fogságba estek. Erre Guise herczeg Orleanst kezdé vivni, de megöletett Poltrot angoumoisi nemestől. Rövid béke következett. A' Katholikusok büntetlen nyomásai ujra elkezdődének 's a' Hugennották ismét fegyvert ragadtak. Condé el akará a' királyt ragadni, hogy az országlást kezére kerítse, de célja nem valósult. 1567 Saint-Denisnél ütközet történt, mellyben egyik fél se nyert 's Montmorenci elesék. Az ezt követett egyeztet csak rövid szünetet szült. Angol és német Protestansoktól so-

gitség jövén, Jarnacnál új ütközetre jöve a' dolog a' Katholikusok és Hugenották közt, kik az anjoui hercegtől, a' király öccsétől, megverettek. Itt végzé hadi pályáját Condé 1569, Montesquioutól, az anjoui herceg testőrkapitányjától, hiteszögőleg hátulról főbe lövetvén, midőn már megadta magát. Coligny, okos vezér, új haderőt gyűjtte és sikeretlenné tudá tenni a' herceg győzedelmét. Ő Navarra ifjú királyát, Henriket, kit katonai pályára nevelt, tevé a' Protestansok vezérévé; mindazáltal az anjoui herceg új győzedelmet vőn Montcontournál.

Kétszeri veszteségek után is hasznos békekötést nyérének a' Protestansok, de csak elaltató békekötés vala ez. Katalin 4 helyet (Rochellet, la Charitét, Montaubant és Cognacot) mutata ki bátorságokra, polgári és vallás-szabadságot ada nekik 's fejeiket az udvarhoz édesgeté, hol csalóka szivességével elaltatá ezeket. Navarrai Henrik Margitot, a' király hugát, jegyzé el nőül. Alig vala végek az innepélyességeknek, midőn a' királyiak, éjel, lármaharanggal jel adatván, a' Hugenották házaira rohantak, 's nem és korkülömbőség nélkül levagdálák azokat 1572. A' Louvre vérben feredt, a' vérszopó király ablakából lövöldözte alattvalóit. Hasonló kegyetlenségek történtek az ország egyes részeiben 's csudálni lehet a' gyilkolásvágy ezen szédelgésében a' királynak két tisztviselőjét, Orthezt és Curzayt, kik a' királynak, mint hóhérnak, nem akartak szolgálni. A' nemes szivü öreg Coligny hasonlóul megöleték 's

teste akasztófára függesztették. Midőn a' király udvarával a' haltat, ki már rothadni kezdte, meglátogató 's egy udvari orrát büdösség miatt eltakará, ezen utálatos szavakra fakada Károly: „Megölt ellenség szaga mindég kellemes.“ Henriknek 's az ifju Condénak le kelle mondaniok hitvallásokról. „Mise, halál v. Bastille,“ dörge Károly a' reszkető hercegekhez, midőn elibe vitettek. A' király nyilván kihirdetteté, hogy minden az ő parancsolatára történt; a' parlament tetszését kinyilatkoztató 's évenkénti innepet és búcsújárást rendelete, 100,000 Francziának meggyilkoltatásáért! Már a' csupa „Sz. Bertalan éje“ név borzadást okoz az újabb időben, 's mégis találkoztak védői.

Üldözéseknek 's kegyetlenkedéseknek mindég ugyanazon következtések van; a' mártírhálál követeket szül 's a' Protestansok vére is szaporitá azok számát. A' háboru tüze ujra fellobbant 's az anjoui herczeg 24,000-et veszte el Rochelle vivásában 1573. Az asszonyok is elszántsággal küzdének. Következett évben a' Békétlenek pártja jöve létre, mellyel a' Hugennották egyesültek 's csatázásokat folytaták. E' történetek közt mh. a' király 1574. Bámulni lehet, hogy ezen vérben gyönyörködő fejedelem költészettel 's tudományokkal foglalatoskodott.

Liga. Tizenhatosak. III Henrik.

Az anjoui herczeg, ki lengyel királyá választatott, haza jöve Lengyelországból III

Henrik névvel. Mint hadvezér vitéz és szerencsés volt, ellenben királyá léte után kislelkű, tunya, ajtatoskodó leve 's utálatos feslettségnek adá magát. Többek tanácsát megvetvén, nyilván a' Protestansok ellenségének vallá magát. Öccse az alençoni herczeg 's navarrai Henrik, öszveszövetkeztek ellene. Egy béke-edictumban a' Hugennották polgári jusokat nyertek 1576. Ez a' szent ligát (vakbuzgó Katholikusok egyesületét) szülé, melly a' vallás és király védését tévé kötelességévé, Guise Henrik vezérlése alatt, kinek a' liga vak engedelmességet esküdt. A' rendek Bloisba öszvehivattak 1576, hol a' ligaisták vívék a' szót 's a' király megesmeré a' ligát. Fegyver fogatott 's mindkét fél szemmel tartá egymást. A' ligaisták későbbben a' királlyal is keveset gondoltak 's azt kérdék a' pápától: Lehet-e a' vallás javára a' király eránti engedelmességről lemondani? mire a' pápa igennel felelt. Guise ekkor az öreg Bourbon cardinalist tévé a' liga fejévé, ki minden europai kath. fejedelem nevében nyilatkozványt bocsáta közre. Az udvar ezen megrettenvén, a' ligaistáknak sok just ada. V Sixtus navarrai Henrikre 's Condéra átkot monda, hanem ezek fel se vevék azt. A' három Henrik (Guise Henrik, III Henrik 's navarrai Henrik) háboruja kitört és Stuart Mária kivégeztetése (1587) nevelé a' Katholikusok dühét. Contrasnál megveré navarrai Henrik a' királyiakat, kiket Joyeuse és más kedveltek vezéreltek, de Guise Henrik is győzedelmet vón

ez idő tájban a' német Protestansokon, kik báró Dohna alatt a' Seineig előnyomultak, francia hitsorsósaiknak segítséget akarván hozni.

Azonközben Párizsban lázadás üte ki; Tizenhatosak névvel, így neveztetvén a' községek 16 fertályairól. A' Sorbonne, melly őket pártolá, azt itélé, hogy ügyetlen fejedelmeket az országlástól meg lehet fosztani. A' Nanciba gyült ligaisták a' király elibe törvényeket szabtak; e' most tekintetével akart élni és Schweizereit Párizsba hívá. Tüstént fegyvert fogának a' polgárok, az utszákat a' Louvreig elrekeszték 's a' schweizi hadnépet bezárák. A' király elillant, a' fővárost a' ligának 's Guisenek hagyván. 'S ez az elrekesztés napja (journée des barricades). A' liga új szövötkezésre kényszeríté a' királyt az eretnekek ellen.

Ujra egybegyültek a' rendek Bloisba 1588, hol ismét a' liga tagjai birtak elsőszéggel. A' trienti concilium végzeteivel vesztetvén a' drága időt, megfélejtkezének a' rendek a' belső csendesség helyreállításáról. A' Guisek hatalmuk legfelsőbb polczán állának, 's könnyen játszhaták Pipin és Capet szerepét. Erzé ezt III Henrik, 's mivel nyilván nem támadhatá meg őket, alattomban gyilkoltatá meg. Guise Henrik egy asztalkendője alá rejtett levelkében vigyázóságra intetett, e' szavakkal: „A' király meg akarja herczegségedet öletni“; de nem ügyelt rá 's plajbászszal ezt írta alá: „Nem szabad neki“ 's a' papirost az asztal alá veté, miért éltevel adózott. A' liga vezérének elvesztén iszonyu

dühbe jöve; egyházi szónokszékekből átkok dörgének a' király fejére 's az, ki a' parlamentben ellenmondott, a' Bastilleba záraték 's hivatalától megfosztaték. Most a' mayennei herczeg, Guise Henrik testvére, vevé által a' liga vezérlését, melly olly hatalmas vala, hogy a' király kezei közt csak néhány város marada. Most látá Henrik, melly szükséges navarrai Henrikkel megbékülnie; e' nyílt karokkal fogadá őt, 's minden méltatlanságot elfelejtett. A' pápa ellenben átkot monda III Henrikre, ki most szövetségesével Párizs felé vonult. Már St. Cloudba érkeztek, midőn Clement Jakab, ifju Domonkos szerzetebeli, a' királyt késsel szívében találá 1589. A' Párizsiak meginneplék e' gonosz tettet 's a' gyilkos szentnek tekinteték. A' fortélyos Katalin is ugyanezen évben mh. minden párt átkaitól kísértetve.

A' liga vége. IV Henrik Párizsba menetele. 16dik század.

A' Valois ház kihalt, 's navarrai Henrik, a' Bourbon házból, üle a' francia királyszékre, mint IX Lajos utódja 's nagy tulajdonságainál fogva érdemes is vala arra. Hegyek 's pásztorok közt nevedekve, semmit se tudá ő arról, a' mi királyokat elront. Fegyverrel kényszerítettén jusait kivívni, szerencsétlenségek által megpróbáltatva 's bajtársainak sanyaruságaiban osztozva, mint tökéletes fejedelem, ugy lépe fel atyjai székébe. Franciaországnak csak néhány tarto-

mányi esmerék meg őt királynak; mindenre nézve szükölködék 's mi több, a' mayennei herczeggel kelle küzdenie, kinek seregében spanyol gyalogság (ekkor egész Európában legjobb) szolgált. Már Angolországba akart menni segítségért, midőn Mayenne-al Arquesnál találkozik 's 5000 emberrel győzedelmet veve ellenségén 1589. Most egyenesen Párizsnak tartá 's csaknem elfoglalá a' fővárost, hol nagybátyja, az éltes Bourbon cardinalis, X Károly névvel királyá kiáltatott. Henrik még egyszer meggyőzé Maynnet Ivrinél 1590, hol az ellenséget üldöző katonáihoz ezt kiáltá: Kiméljétek a' Francziákat. Ekkor megszállá Párizst. A' liga dühösen védé magát, fanatismustól lelkesítettvén, 's papokból és szerzetesekből ezereket állita. Kegyetlen éhség dühösködék a' városban; embercsontból örlének lisztet. Ezt megtudván Henrik, élelmet engede bevitetni a' szükölködőknek. Majd megjelene Farnese Sándor, II Filep vezére, seregével, 's kényszeríté Henriket a' vivás félbenszakasztására.

Azonközben a' savoieni herczeg elboritá Dauphinét és Provence-ot; az új pápa XIV Gergely Henrikre átkot monda 's II Filep, délnek sátánja, a' Tizenhatosak segítségével azon dolgozék alattomban, hogy magát franczia királyá választassa. Henrik Rouent vitta, hanem ezt is hasonlóul felmenté Farnese 1591. A' háboru csaknem egész Franciaországot ellepé. Párizsban új párt lépe fel Politicusok név alatt, kik a' békétlenekhez csatlakozának. Ezek mérséklett Katholiku-

sok voltak, kik a' király megesmerése által békét kívántak. A' pártfelek, hosszas vérontás által elgyengítette, közledni kezdének egymáshoz. A' király eltökélé hitvallása megváltoztatását. Megér, monda, Párizs egy misét. Mayenne aláírta a' fegyvernyugvást, a' liga nevetség tárgya lón 's szétoszlott. Utolsó próbatétele vala a' királyt alattomban meggyilkoltatni Barriere Péter, előbb hajós, most katona által, hanem a' feltétel kitudatott 's Barriere nagy kinok közt adá ki lelkét. 22 Mart. 1594 mene be királyi pompával Párizsba IV Henrik.

A' 16 század, a' reformatio által az emberi lélekre nézve a' legdicsőségesebbek egyike, most lefolyt. Megmérhetlenek a' műveltségben 's világosodottságban tett lépések. Copernikus, Gallilei és Toricelli, 's mások az eretnek-nyomozás daczára, a' philosophiát az okosságra és tapasztalásra alapíták, míg a' párizsi egyetem a' felett versengett, hogy a' q betűt k-nak, 's így a' quisquis-t quisquis-nek v. kiskis-nek kelle-e kimondani? Baco kanczellár rendet vive be az emberi esmeretek körébe; Montagne megmutatá az emberi lélek szabadságát, az emberről irt vizsgálódásaiban; hanem a' politicában nagy féltékenységgel tettek nyomozásokat. Morus, Bodin és Grotius a' polgári társaság törvényeit inkább a' régieknél v. a' bibliában keresék, mint a' természetben. A' reformatio nemi köztársasági szellemet szült 's a' protestans politicusok 1575 alkotmányos statuskormányzásra tervet készítének, hanem illven

ideák elfogadására ezen időkor még nem volt alkalmas; mert, mint minden időben, mikor az emberi lélek bilincseit lerázza, úgy most is a' vallási és politicalai szabadság ellenségei egyesültek, hogy azt ismét hitczikkek és határtalan hatalom járma alá hajtásák. Legmunkásabb volt ebben az ekkor létre jött Jesuiták rendje.

IV Henrik országlása.

Henrik először is a' parlamentet állítá vissza, azután a' Protestansokat és ligát akará együvé-olvasztani. Az utolsó drágán adá el megbékülését; Brissac marsall Párizst 1,675,400 livreért engedé által; Rouenért 3,477,800 liv. kelle fizetni 's i. t. A' király éltét több izben fenyegeté veszély, mert a' Jesuitáktól gyűlöltetett, 1595 a' parlament tanácsára kitiltatának az egyetemből 's templomokból; de a' pápa nem oldá fel egyházi átok alól előbb a' királyt, mig ismét vissza nem helyezé a' rendet hivatalaiba. Mayenne még nem vala megalázva; Henrik ezen ellenségét is meggyőzé Fontenai-Françoisnál 's megbocsáta neki. Bátorságára Chalons, Sevres és Soissons városokat kapá 6 évre, sőt 350,000 koronás tallerra ment hadköltéseit is kifizeté Henrik. Az epernoni herczeg fellázada, de lenyomaték. II Filep, kinek Henrik hadat izent, elvevé Amienst; hanem 1597 a' Spanyolok visszaverettek. Mercoeur, bretagnei helytartó, 's a' liga pártolója, is engedelmességre kényszerítettett 's II Fileppel, ki nem sokára mh. 1598 egyezet köttetett.

A' Protestansok nyilván kikelének saumuri gyűlésekben sorsok javításának elmellőzése miatt. Henrik a' nantesi edictummal akart a' dolgon segíteni, de bár ebben a' protestans vallás szabad gyakorlása kevély türelem korlátolásai alá vala vetve, buzgó Katholikusok mégis igazságtalan kedvezésnek tekinték azt.

Polgárhadak a' magok közt egyenetlen nagyokat elgyengíték, innen könnyű vala Henriknek őket korlátok közt tartani. Ellenben a' tartományi helytartók, ama zürzavaros időben, határtalan hatalmat keritettek kezekre, 's most arra törekvének, hogy azt, mint a' Kopasz Károly alatti grófok, állandóul megtartsák 's feudalis uraságot vigyennek be. Mayenne, Mercoeur, Nemours, örökös uradalmakat akarának szerezni; Biron, ugyanezen célra, alkudozni kezde a' savoieni herczeggel. A' terv e' vala, hogy Franciaország urakból 's választó fejedelmekből álló szövetséges statussá tetessék, mint Németország volt. A' dolog felfedeztetett 's a' parlament végzete szerint Biron, bár a' királynak régi bajnoktársa volt, lefejeztetett 1602.

Henrik országlásának utolsó történetei közé tartozik: a' pápának tett ígérete, hogy a' Jesuitákat visszahívja; Entragues Henriette öszveesküvése, kinek Henrik házasságot ígért, de az erről szóló irományt Sully nevű miniszterének mutatván, ez a' papirost királyának szeme láttára szétszakasztá, 's midőn Henrik így szólana hozzá: Megőrült kegyed? ezt

felelé Sully hidegen: „Adná Isten, hogy egész országban egyedül én örültem volna meg“, mire a' király elállta feltételétől; továbbá a' pápa, Venéczia, Spanyolország és Holland közti békeeszközlés. Henrik felfegyverkezék Austria ellen, 's örök békéről és minden európai fejedelmek öszveköttetéséről álmodozék, midőn egy Ravailac nevű rajoskodótól, a' la Feronnerie utczában meggyilkoltaték 1610.

Barátjának 's ministerének, Sullynak, segítségével a' kormányzást és az ország jövedelmeit rendbe hozta. Előbb az adónak csak ötödrésze ment a' kir. pénztárba; Sully rendelkezése a' közjövedelem alhaszonbérloinek közvetlenül a' kir. pénztárba kelle a' pénzt befizetniek, 's nem a' főhaszonbérlokébe, mi előbb igen sok csalásra szolgáltatott alkalmat. A' temérdek kegyelempénzek kevesebbre szállítottak 's a' finansztiztek nagy száma csak a' szükségesre szorítottatott. Henriknek jó szive volt 's tudta magát szerettetni; hanem korlátlanul uralkodott. Mindennek meg kelle előtte hajolnia, még a' parlamentnek is. Alig lehet egyébiránt öszveegyezettetni, hogy irhatta alá az a' fejedelem, ki azt akarta, hogy minden parasztnak tyúk legyen fazekában, ama kegyetlen parancsolatot, melly egy vad tengeri nyulat megölő parasztot kikorbácsolásra és gályára ítelt? Az is méltán hányatik szemére, hogy a' játékot és aszszonyokat igen szerette, 's alattvalóinak nőit elcsábította. Különben leereszkedő volt, 's most is él a' nép emlékezetében; olly di-

csőség, mellyel mind ekkoráig, a' francia királyok közt, egyedül ő bir.

Richelieu. XIII Lajos. Despotismus.

XIII Lajos csak 9 éves levén, anyjának, Medicis Máriának, adá a' parlament az országlást, 's így olly just tulajdonita magának, melly a' rendeket illette volna. Az előbbi uralkodás jó rendeletei eltűntek; Sully hivatalából elbocsáttaték 's az általa megtöltetett pénztár kiürítették. Concini florenzi fi (utóbb Ancre marsall) 's nője Galigai, dúlák Franciaországot, az országlónéra nagy befolyással birván. Az előkelők 's pártfelek ismét felemelék sárkány-fejeiket. A' rendek 1614 öszvehivatának, de az időt hasztalan czivódással vesztegették. Ez utolsó gyűlések vala a' revolutioig. A' parlament hijában panaszkodott a' rossz kormányzás miatt; Condé herczeg, a' békétlenek 's Protestansok feje, elfogaték. A' király egész bizodalját egy Luynes nevű apródjába helyezé, ki ezt leginkább azzal nyerte meg, hogy neki néhány kitanított csókát ajándékozott, mellyek mint solymok, úgy mentek apróbb madarakra. Luynes rábeszélé a' királyt, hogy a' ministert távoztassa el 's az országlóné jármát vesse le, 's a' gyengeségből kegyetlen király Concinit megöleté, mi a' Louvrehoz vivő hidon történt. Concini nője búbajossággal vádoltatván, megégetteték. Temérdek vagyionokat az új kedvelt kapá ajándékol. Anyját Lajos számüzé 's keményen bánt vele, mimiatt a' királyné kétizbeli nyugtalanúságot

gerjeszte, néhány nagytól segítettve. A' Protestansok több ízben felkelének 's hasznos békekötéseket vivtak ki.

Most (1624) Richelieu cardinalis vevé kezébe a' status evezőjét, ki mint Concini teremtménye, eddig félrevonulva élt. Hajthatlan vas akarattal birt 'ségett keble uralkodás vágyjától. Mint despota mindent letiport. XI Lajos példáját követvén, először jött azon gondolatra, hogy a' nagyokat megrettentse 's biztosságokat nevezvén ki, többeket halálra íteltete. Testőrrel veteté magát körül, az admiráli 's connetablei fő hivatalokat eltörlé, mivel ezekkel nagy hatalom vala öszvekötvé. Bár eleinte a' Protestansoknak kedvezni látszott, mégis eltökélé elnyomatásokat. Esztendeig vivá személyesen La Rochellet, vallásszabadságok egyetlen menedékét; a' város hősen védé magát rettenetes éhség pusztításai közt is; egy angol hajóserég segítségül jöve ugyan, de mégis végre meg kelle a' városnak magát adnia 1627. A' cardinalis a' reformata hitvallás e' védfalait földig lerontatá, 's a' protestans sereg vezérét, Rohant, megadásra kényszerité. A' Protestansok szövetséges köztársaságot akartak alapítani, mint Holland. Ha czélt érnek, melly egészen más most Europa történetirata!

XIII Lajos országlásáról tulajdonképen szó se lehet, mert szorosán véve Richelieu uralkodott, ki előtt hajolt meg minden térd, a' király pedig csak árnyék volt. Roussillon megveteték 1628, az austriai ház a' 30 éves német háboru által, mellyben a' francia ud-

var nyomosan segíté a' Svédeket Austria el-
 len, megaláztaték, Spanyolországgal több
 had 's különféle szerencsével viteték, Ca-
 talonia Franciaországhoz kapcsolaték. Ri-
 chelieu lelke a' politicának minden rugóit
 mozgásba tudá helyezni 's Franciaországot
 magas hatalom-pontra emelé Európában. E-
 gyébiránt ezen országlás bélyege szomorú 's
 egyhangu, mint mindenütt, hol önkény ül
 kormányon. Időről időre mutatkozik ugyan
 ellenállás, de tüstént lenyomaték 's kegyet-
 len büntetés mondaték a' vakmerőkre. Így
 végezteték ki Morillac marsall 1630 's Mont-
 morency herczeg, ki fegyveres kézzel fogat-
 ték el, a' toulousei parlamenttől 1632 halál-
 ra ítelteték, bár a' király megkegyelmezett
 neki. Saint Maur, Ecouen és Chantilly bir-
 tokok a' Condé házra szálltak, mint nemzeti
 jószágok, mellyeket előbb Montmorency her-
 czeg birt. Cinq-Mars és de Thou 1642 lefe-
 jeztetének, mivel a' cardinalis ellen öszve-
 esküdtek, bár a' király tudtával, ki a' min-
 denható minister büszkeségét már nem örö-
 mest szemlélé. Végre meghala a' zsarnok pap.
 XIII Lajos szabadabban lélekezett, de nem
 sokára ő is utána ment 1643, mintha Riche-
 lieu megparancsolta volna, hogy a' sirba is
 kövesse őt. VII Károly és IV Henrik korlát-
 lan uralkodások legalább fentartá a' francia
 character mozgékonytát; de XI Lajos és
 Richelieu lenyomák 's lealacsonyíták azt. Di-
 eséretére válik Richelieunek a' francia aca-
 demia alapítása.

Mazarin. XIV Lajos kiskorusága. A' Fronde.

XIV Lajos 5 éves korában tetették királyszékre. A' parlament ismét magának vevé az országglás áltadásának jusát, a' király anyjára, austriai Máriára, bizván azt. Mazarin Olasz, az országglóné kedveltje, kit Richelieu emelt fel, uralkodott helyette. Ez ügyes és önkényü férjfiu vala, ki az országglás legfőbb eszközének az álnokságot tartotta. Az Austria ellen indított német 30 éves háboru folytatának, mellyben az ifju Enghien (későbbi nagy Condé) igen kitünteté magát. Rocroynál és Freiburgnál győze. Turenne megnyeré 1644 a' nördlingeni ütközetet 's elvevé Dünkirchent. Condé győztes leve Landaunál. A' Svéddek igen hasznos szövetségesek valának e' háboruban. A' westphaleni békekötés végét szakasztá az ellenségeskedésnek, a' német birodalmat alapitá, de a' császári hatalmat igen korlátolá. Felső- 's Alsóelsasz Franciaország részeivé tetették 1648.

A' békekötés után kitöre a' nagyok békétlensége Mazarin cardinális ellen, 's egyesülvén a' parlamentel, képzék az ugynevezett Fronde-ot. Oka ennek a' nép felettbii nyomatása vala, mit a' nagyok nem akarván engedni, többen elfogattak közülök. Ezek közt volt Conde, ki visszakapván szabadságát, midön uj szélvésztl kelle tartania, a' spanyol udvar szolgálatjába állott, melly a' Frondenak szövetségese volt. Visszatért ugyan Conde 1652 7000-ed magával 's a' Saint-

Antoine külvárosig, hol Turenne vezérlé a' francia haderőt, benyomult; mégis sikertelen volt a' Fronde egyesülése; mert fejének haszonkeresése nem csak meggátlá e' pártot, hogy az egész javára valamit tegyen, hanem sietteté szétszlatását is, mi a' királyi hatalomnak 's a' fortélyos minister önkényének erősebb alapra állását nyomosan segíté. Tarta 1654ig. Condé ismét Németalföldre ment a' Spanyolokhoz. A' háboru még sokáig tarta közte 's Turenne közt, míg a' pyrenaei békekötés el nem altatá azt 1659; Franciaország megtartá Artoist, Roussillont 's Elsaszt. XIV Lajos nőül vevé 1661 M. Therézia spanyol herczegnét. Mazarin mh. az általa gyakorlott despotismust igen jó kézben hagyván maga után. A' 14éves Lajos kinyilatkoztatá, hogy most maga fog uralkodni 's a' parlament gyűlésébe vadászöltözetben és csizmában, lovagló korbácssal mene, megparancsolván annak, hogy a' status dolgaiba azontul ne avatkozzék.

XIV Lajos. Rend és nagyság a' korlátlan hatalom mellett.

Lajos leghatalmasabb europai fejedelem törekvék lenni 's el is érte czélját azon legkitetszőbb férjfiak közmunkásságával, kiket feltalálni szerencsés vala. Colbert javitá a' status jövedelmeit, segíté a' kereskedést és kézi mesterségeket, gyámolítá a' tudósokat 's rendbe hozá a' status kormányzásának ágait. Riquet kitetsző szellemű férjfiu vagyonát

's éltét feláldozá, a' languedoci csatorna ásásában. Tengeri erő állá elő, melly az angol-lal és hollandival megmérkőzhetett; mert 2 évvel Colbert holta előtt (1681) 198 felfegyverzett hajóból állott 's a' matróczok száma 60,000-re ment. IV Filep holta után Spanyolországnak háborut izene Lajos azon ürügy alatt, hogy M. Theréziának, ki nője volt, mint Filep leányának, jusa van a' spanyol koronához. Flandern rövid idő mulva, Franche-comté 3 hét alatt meghódították; de Holland, Angol- és Svédországok, öszveszövetkezvén ellene, az aacheni békekötésben Franche-comté visszaadá, Flandern ellenben Franciaországnál maradt, mellyet Vauban sok várral megerősített.

Az említett szövetség által hódításában meggátoltatván, először is Hollanddal akará éreztetni Lajos boszuállását 's 200,000 embert küldött 1672 e' virágzó köztársaság ellen, Angolországgal kezét fogva 's Condé (ki azonközben visszajött honába), Turenne és Luxemburg vezérlése alatt áltmene a' roppant haderó a' Rajnán, kísértetve Lajostól, ki udvari fényjétől 's gyönyöröitől körülvetve kocsin követé azt; mégis Julius Caesarhoz hasonlították. Hollandot elborítván, kemény feltételeket teve a' köztársaság elibe. A' kétségbeesés különös lelkesedést önte a' Hollandiakba. Ruyter admiral többszer győzedelmeskedék az angol 's francia hajósergen; a' lakók áltvágák a' töltéseket 's vizet boríták el földjeket, csak hogy szabadságokat fentartsák 's Lajosnak ki keile ta-

karodnia onnan 1673. A' büszke király szomszédai most felfegyverkezének kevélységének megalázására. De ő ismét elfoglalá Franchecomtét 's Pfalzot Turenne által tüzzel vassal dúlatá. Condé megütközött 1678 Holland helytartójával Senefnél, hol 25,000 ember vágaték le haszon nélkül. Duquesne a' francia hajósereget félemlítővé tevé 3 győzedelmével a' földközi tengeren, 's a' nijmegeni békekötés megerősíté a' francia fegyverek foglalmányait.

Azonközben a' hollandi helytartó Franciaországba beütni próbát tevé, de Luxemburgtól meggátoltaték. 1681 elveteték a' Francziák által Straszburg. Lajos Algirt is ágyuztatá, hogy a' tengeri rablókba tiszteletet öntsén a' francia hajólobogók eránt; Geäua hasonló sorsot tapasztala, mert Algirt segítette. Most a' király hatalmának legmagasabb pontján álla; soha se temjénezték annyit fejedelemnek, mint neki, még személye is csudáltaték, mint nagynak és szépnek remeke. Versailles fénye, melly, mint örvény, nyelé el az ország pénzét, szakadatlan bődultságban tartá őt. Az eretnekek kiirtására is eltántoriták figyelmét hadminister Louvois, kanczellár le Tellier, la Chaise szerzetes és Maintenon asszony, ki a' királyon határtalanul uralkodott. Jesuiták, asszonyok, költők 's szónokok tetszéssel tapsoltak a' nemtelen feltételnek. A' Sevennek közé hit-szónokok küldetének dragonosakkal, kik a' Reformatusokat lemészárlák térítés végett. Ezt követék: a' nantési edictum visszahuzatása

1685, több protestans templom lerontatása 's gyermekeknek szüléiktől elraboltatása, hogy kath. hitvallásban neveltessenek. 800,000 békés polgár vándorla ki e' miatt honából idegen tartományokba, mellyek azokat nyilt karokkal fogadák; vagyonaikkal a' nemesség jutalmaztaték. Europa özszeszövetkezék Augsburgban illy despotismus nyomása ellen. A' szövetség lelke Holland helytartója, az orániai herczeg volt, ki III Wilhelm névvel az angol királyszékre hivaték, a' Stuartok megfosztatván attól. Lajos a' korona-vesztett II Jakabot pártfogásába vette. Iszonyító háboru lobbant fel. Louvois minister parancsolatára Pfalz ismét tüzzel vassal dúlaték. Luxemburg meggyőzé Wilhelmet Flerusnál, Steinkirchennél és Nerwindennél; Wilhelm érté a' hadmesterséget, de nem volt szerencséje. Catinat, közkatonából lett tábornok, megveré Savoient. Ellenben Tourville, bár az angol-hollandi hajóseregnél előbb erősebb volt, 14 hajót vesztett el Hoguenál. Mindenütt sóhajtának a' népek czéltalan vérontás alatt. Gyengültségből Ryswickben béke kötötek 1697, mellyet Lajos most nem mint parancsoló irt alá; mert Franciaország elszegényedett 's meg vala alázva.

Szerencsétlen esetek XIV Lajos alatt.
17dik század.

A' spanyol királynak nem vala közvetlen örököse; miután Franciaország 's Austria közt sokáig ingadozott, végre XIV Lajos, unokája számára, kedvező végrendeletet

esikara ki, noha tudható, hogy súlyos háboruba fog miatta bonyolódni. Angolországot is magára haragítja, II Jakab fiját pártolván. Unokáját, V Filepet, Spanyolországba küldé, e' szavakkal: Nincsenek többé Pyrenék. Eugenius herczeg, kit Lajos büszkén útasita el magától, midőn szolgálatát ajánlotta, mert alacsony termetű volt 's keveset mutatott külseje, vezérlé a' császári haderőt 's Savoiyenben több győzedelmet nyere az idős Villeroi. A' savoieni herczeg, Victor Amade, elhagyá Lajost; Marlborough, a' Leopold császárral szövetséges Angolország vezére, győze Németalfölden, de Villars is megveré a' császáriakat Hochstettnél 1703, hol mindazáltal egy év mulva a' Francziáknak, Eugenius és Marlborough előtt, vissza kelle vonulniok. Az Angolok elvevék Gibraltart és Barcelonát. Vendome, IV Henrik méltó unokája, megveré Eugeniust Olaszországban 1706, mig Marlborough Ramilliesnél végválasztó győzedelmet veve Villeroi. Most megváltozék a' szerencse délen; a' francia hadsereg Turinnál megvereték 's Toulon vivaték; az austriai főherczeg Madridban királyá koronáztatá magát 's V Filep elveszti Spanyolországot, ha Berwick marsall, II Jakab természetes fija, az almanzai ütközetet meg nem nyeri 1707. Eugenius éjszakról délre vonult, 's délről éjszakra, hol Lillet Marlboroughal elfoglalá. Lajos békét kért, 1709; de kemény feltételek adattak elibe, t. i. hogy unokája a' spanyol koronáról mondjon le. Népének, melly már a' terhes adókat nem

birta, nyomoruságát nem tekintve, eltökélé tehát a' háboru folytatását. Hósi ellenállás után a' franczia sereg Villars alatt, Malplaquetnál, megvereték 1710, mi az ellenségnek nagy veszteségébe kerüle. A' király még egyszer megalázá magát; de ajánlatai nem fogadtatának el. Most Vendome Spanyolországban ismét félemlítőkké tevé a' franczia fegyvereket; Marlborough elveszté az udvar kegyelmét 's eltünt a' csatamezőről, mire Angolországgal fegyvernyugvás kötteték. Villars Denainnél rácsapván Eugeniusra, 's teljes győzedelmet vevén rajta 1713, Utrechtben béke kötteték, melly több statust mente meg végpusztulástól. Erre Villars áltvonula a' Rajnán, visszaveré a' császáriakat 's aláírá Eugeniussal a' rastadti békekötést 1714. E' dühös háboru vége jobb vala, mint Franciaország várható. A' dünkircheni kikötőnek lerontatása legalázóbb feltétel. A' koronaörökös ekkor tájban történt halála, mint a' burgundi herczegé (az előbbinek fíjái) is csordultik tölték Lajos keserőségének poharát. Mh. 1715, 77 évében. 2600 mil. livr. adósságot hagyta maga után, 's 1 mil. embernél több áldoztatott fel általa. Élétében imádtatott, holta után még porát is átkozá a' nép.

A' 17 század XIV Lajosának nevezte-tik, mert fényűzésével, 's bizonyos nagyságeránti izlésével annak fényére sokat tett. De mi jót mutathat Lajos? Ó Franciaországot hatalmassá tevé Európában, de belől rabszolgaság nyomá a' népet; az ő hibája, hogy a' Francziáknak sokáig nem volt nemzeti cha-

racterek; mivel a' dicsőséget és szereucse javait maga egyedül osztogatá, elvevé a' nemzetől önállását, ez elfelejté magát, csak hogy királyáról gondolkozzék 's midőn ez azt mondá: En vagyok a' status! elhivé. Hiu fénye a' népnek, melly ugysis elég hajlandó csudálkozásával, bálványozásával és saját boldogságának feláldozásával a' pillanat kedveltjének temjénezní, ideáit tévelygő útra tántoritá. Lajos országlása alatt csinositák a' francia nyelvet Racine, Boileau és Moliere, remekmiveikkel; de Lajos nélkül is nagy hirt szereztek volna Franciaországnak Corneille, Pascal, Lafontaine, Fenelon, La Bruyere; az okosság szabadabban munkálódhatott 's a' nagy királyt nem csudálva, a' lélek nemesebb 's hasznosabb elmélkedésekre emelkedett volna. A' függetlenség szelleme, melyet a' Fronde elleni küzdés ébreszte fel, nem nyomatott volna el; a' közönséges emberi jó vizsgálatása nem halasztatott, 's a' 17 század talám az okosság és teremő erő századjának neveztetett volna.

Hogy a' gondolkozás szabadságát könnyebben elnyomhassa, hit fegyverével éle a' despotismus. Bossuet vala XIV Lajos monarchiájának apostola, ki annak csalhatlanságát predikálá. A' Jansenisták *) üldöztettek, nem

*) Jansen Cornél (mh. 1638), yperni püspök (Németalfölden) azt tanította, sz. Agoston véleménye szerint, hogy az ember, természeti romoltsága miatt, csupán isteni kegyelem belső munkálódása által tehet jót; továbbá, hogy következetes legyen, azon józan okosságot felháztító gondolatra jött, hogy Isten némelly em.

annyira tudományjokért, mint azért, mert saját gondolkozásmódjok vala 's az egységet megzavarák. Egész Franciaországnak ugy kelle gondolkozni, mint a' király; innen jöve a' képmutatás utálatos máza, melly a' romlott erkölcsöket takargatá. Egyébiránt Lajos, ki olly korlátlan vala, hogy még ágyasainak se engede befolyást, végre gyontatójától, La Chaise Jesuitától 's egy éltes asszonytól, Maintenontól, Scarron özvegyétől, engede magát vezetetni.

XV Lajos országlása. 18-dik század.

XV Lajos hasonlól 5 éves korában ült királyszékre. A' parlament félretevé a' meghalt király végrendeletét 's unokaöccsét, az orleansi herceget, nevezte ki korlátlan országlóvá, ki eszes ember volt ugyan, de az uralkodás foglalatosságaival keveset gondolt. Az utolsó országlás önkényüése és szerencsétlenségei kifáraszták a' Francziákat; a' nyomás jármától, melly az udvar szertartásaitól 's türelmetlenségétől a' társaságos életbe is áltment, megmenekedvén, kicsapongó 's zabolátlan örömmek adák magokat, mint gyermekek, kik zsémbes tanítójok felvigyá-

---

bert, önkénye szerint, boldogságra, másokat változhatlanul örök kárhozatra rendelt, de kik legyenek választattak? kik elkárhoztak? e' földön tudni nem lehet, hanem mindenkinek az Isten kinyomozhatlan ítéletére kell magát bizonia. A' Jesuitáknak lágyabb nézeteik voltak e' tárgy felől, mimiatt engesztelhetlenül üldözték a' Jansenistákat.

zása alól kiszabadultak. A' spanyol háborúval, melyet Alberoni cardinalis és spanyol minister lobbanta fel, 's melly egész Európát zürzavarral fenyegeté, akarák XIV Lajos adósságait lefizetni. Law, scotti, ki bajtársát párviadalban elejtván honából elillant, új finanzia-rendszert hozta magával, melly kíváncsian fogadtaték. Minden megcsaltak kész pénzével fizetteté, kik e' helyett papirosokkal 's óriási reményekkel vakítottak; az egész nemzetet megzavará az actiakereskedés. A' papirospénz a' vert pénzt 6000 mil. livrevel haladta; a' beváltás lehetlen volt 's a' zügöndő nép kegyetlen boszuáltásától nehezen tudá Lawot az országló megmenteni. Végre a' papirospénz értékének felére szállítottatott le, a' mi nehányat meggazdagított, ellenben számtalanokat koldusbotra juttatott. Az országló herczeg 's társai dorbézolása és fajtalan élete az udvartól a' városra is kihatott 's a' gyalázatos életmód számtalan követőket talált.

Az országló elhunytakor (1723) a' király ért korát elére. Bourbon herczeg leve minister, kinek hivatalviselése csak a' Protestansok üldöztetéséről esmeretes. Fleury apát, ki jöve utána, nemes gondolkozásu 's éles ítéletü férjfiu vala; a' már 73 éves öreg teljes mértékben birt nyugtató 's engesztelő tehetséggel. ÓFranciaországot hosszú békével boldogitá; de ezt XV Lajos ipának, Lesczinski Stanislaus lengyel királynak, országából kiüzetése megzavarta. Szövetségek köttetének 's a' Nagy Péterrel egyesült Austriának

had izenteték. Az 1734ki olasz táborozás végválasztó vala; Bécsben béke kötöttek, melly Lothringent Franciaországnak adá, de ugy, hogy Stanislaus birja haltáig.

Az austriai örökség felett 1740 kiütött háború, melly M. Theréziát atyjáról rászált tartományinak elvetetésével fenyegeté, kevésbé vala szerencsés. Több francia sereg törölteték el, egyetlen csatázás nélkül. Poroszország híres királya, II Fridrik, nagy statusférji és tábornok, elfoglalá Schlesiát. E' háboruban Franciaország Poroszországnak és a' bajor választónak, ki a' német császárkoronára vágyott, szövetségese vala, 's Angolországgal, Hollanddal 's Piemonttal küzdé. A' szász marsall 1745 meggyőzé a' fontenayi ütközetben a' két elsőbb hatalmasságot, hol XV Lajos maga is jelen vala. Olaszországban ellenben változó szerencsével folyt a' háboru 's az aacheni béke 1748 kedvezőleg szakasztá annak végét M. Theréziára nézve. Tengeren dühösködék a' háboru. Francia kereskedők elfoglalák Madrast 's a' francia kereskedés Keletindiában tekintetet nyere. Stuart Edyard a' Francziák segítségével kiszála Scotországba, de siker nélkül.

A' háboru ismét kiüte 1749, 's az ellenségeskedések még a' gyarmatokban is dühösködtek, mellyeket egy angol hajóserég háboruizenet nélkül támadá meg. Eleinte szerencsések valának a' francia fegyverek Canadában 's Európában 1755. Richelieu elvevé Mahont 's egy tengeri csatát megnyerének a' Francziák 1756. Estrées marsall megveré

az Angolokat Hastenbecknél 's elfoglalá Hannover. Europa régi politicája e' háboruban egészen felforgattaték; legkülönösebb szövetségek köttetének. Franciaország Austriával egyesüle Poroszország ellen. II Fridrik elveszni látszék; de a' Soubise alatt ellene menő számos birodalmi sereget Roszbachnál teljesen meggyőző 1757. A' vérontást végre megszünteté a' párizsi béke 1763, melly Franciaországgal amerikai birtokait elveszteté Ujorleanson kívül.

Boldogtalan vallásversengések 's political fortélyok, mellyek a' pápa csalhatlanságát alapító Unigenitus bullából eredtek, zavarák Lajos országlását. A' Jesuiták megújíták üldözéseiket a' Jansenisták ellen, sőt a' parlament is kezdé Loyola tanítványinak hatalmát érezni. Az udvar tékozlása 's a' király, ki népét nem szerette, botránkoztató élete, nevelék a' közönséges rosztat. Lajos fiatalan személyek karjai közt henyeséggel tölté napjait 's az ország dolgait hitvány emberekre bizta, fel se vevén a' kenyérért kiáltó nép nyomoruságát. Az elfogató parancsok szabadon üzék játékokat 's Maupeon kancellár nem szégyenlé nemtelen teremtményeit bírósékekbe ültetni, kik az ez időben szükségtelen jó lelkü embereket kiszoríták onnan. Egy felől minden erkölcsi 's polgári törvény illy nyilvános kigunyolása 's esztelen tékozlás, más részről az ebből következő emberi erőt felyülhaladó nyomás, gyors lépésekkel sietteték ama rettentő időszakot,

midőn a' sokszorosan megsértett emberi jusok borzasztó lázadásban véres boszút állának.

Choiseul minister mindazáltal nemi tekintetet szerze honának külfölden, elfoglalván Corsikát. A' Jesuiták, mivel a' portugali király éltét el akarák oltani 's gyanuba jövének, hogy Damiens Ferenczet is ők készítették Lajos meggyilkolására, kiüzetének Franciaországból. Avignon, mellyet a' Francziák elfoglaltak, a' pápának, XIV Gergelynek, a' Jesuiták eltöröltetéséért, köszönetül visszaadték 1773. A' bretagnei parlamentben La Chalotais, honszeretetből, panaszt teve a' kormányzók pénzzsarolásai miatt, miért tömlöczbe záraték. Ki a' zabolátlanság ellen kikelt, áldozatja leve annak.

Fussuk által a' 18 századot, mellyet a' tudatlanság, fanatizmus és szolgáló lélek pártolói annyira kárhoztatnak. Bár melly igazságos gyaláztatást érdemel is az ekkori országolás romlottsága, mégis e' vala amaz időszak, mellyben az emberi lélek Franciaországban szabadabb irányt veve. Tudományos tekintetben Lamotte különös állitmányai önállásra 's uj pályát nyitni törekvésre mutatnak; Fontanelle a' tudományokat népiekké tevő; Montesquieu a' népek erkölceinek, hitének 's törvényeinek merész felvilágosítását tűzé ki magának; Voltaire philosophiai szellemet vive a' literaturába; Massillon az egyházi szónokszerkebe ülteté által ugyanazt 's rövid időre a' keresztény ékes szólást a' józan okosság tolmácsává tevő. Kivándorlott Protestansok, főleg Bayle, igen terjeszték a'

gondolkozás szabadságát. Az Angolok vallási kérdések vitatásában nagy merészséget mutatának, mellyet Voltaire, kivel II Fridrik tudós levelezésben vala, hévvel követte. Francziaországban philosophusi elmék egyesülének encyclopaedia kidolgozására, azaz, Baco nagy ideájának abc rendben létesítésére. Más kevésbé híres egyesület, az Oeconomistaké, még többet mivele a' köz jóra; mert ezek a' nemzet figyelmét a' közönséges boldogság nyomozására vezérlék; vizsgálgatni kezdék a' népek nyomoruságainak okait 's a' köz lélek kifejlék.

Mig a' nyugtalan Voltaire, d' Alembert, Diderot, Duclos, Mably, Condillac, Marmontel, Helvetius a' bal itéleteknek, mellyek az emberi lélek előmenetelét hátráltatták, vermet ástak, egy ember remete pályáján, saját kebléből 's természettel társalkodásából meritett philosophiájával, az erkölcs tudományt a' hitet elnyomó számos megtámadások ellen védni lépe fel. Rousseau vala ez, ki látta, hogy a' philosophusok csak rontanak, de nem építenek. Amazok oskolája nincs többé, az övé most is fenáll. Hiuságától eltántorittatva, komorságától megvakítottatva, Rousseau gyakran különös véleményeket veve tollára, de gyakrabban igazságot. Ujra teremté a' Francziák erkölcsseit; családéletre 's egyenlőségre visszavivén azokat; az udvar és a' despotismus alatt lételhez szokás megbénítá a' nemzetet, de ő megmutatá ennek a' természetet; a' szüléiktől csak egy pillanatra is alig méltatott gyerme-

keket anyjok ölébe tévé 's atyjok karjai közé visszavezeté; az asszonyi méltóságot feljebb emelé, megtanítván a' szép nemet amaz erényekre, mellyek által a' hazának derék polgárokat nevelhet. Még többet is tett Rousseau, előre megmondá t. i. ő a' lázadást, mellyre igen sokat tett Contrat social című munkájával, az elméket köztársasági ideákkal tele töltvén 's felhevítvén.

Előjelei a' lázadásnak XVI Lajos ország-lása alatt.

Midőn XVI Lajos a' királyszékbe ült, már el vala kezdődve a' lázadás az elmékben. Nyilvános kitörésének meggátlására két út állott nyilva a' király előtt; t. i. v. országgyűlés volt hirdetendő, melly az ország sérelmeit megorvosolja, v. neki magának kellett a' nemzet kívánatait teljesíteni 's a' felhevült főket megnyugtadni. Lajos előbb az utolsó eszközhez nyula, de majd felhagyta azzal, nem birván illy nagy cél kivívéséhez szükséges elszántsággal, 's lélekerővel. Turgot és Malesherbes ministerekké tetetének, kikben nagy észtehetségekkel nagy erények is párosodának. Turgot, ki az Oeconomisták elveivel tartott, 's egy tartomány bölcs kormányzása által magának köz tiszteletet szerzett, elfoglalá helyét, azon nagy feltétellel, hogy mind ama változást kivigye, mellyeket a' köz vélemény kívánt 's a' király is szükségeseknek megեսmert. Turgot a' robotot, a' feudalismus utolsó nyomát, 's

a' klastromokat eltörölni, a' Protestansokat visszahívni, lélekesmereti szabadságot adni, polgári törvénykönyvet készíteni, röviden az Oeconomisták elveit létesíteni akarta. Illy ujító az udvarnak és kiváltságosoknak kétségen kívül nem tetszett, mert a' visszaélés minden javításnak 's ujításnak természeti ellensége. Maurepas, ki megőszült az udvarnál, a' kiváltságosakat öszveszövetkezteté az időközben ujonnan visszahelyezett parlamenttel; rettentő szélvész tört ki a' hazája holdogságáért fáradhatlanul munkálódó minister ellen, 's az ifju király elég gyenge volt ezt romlott udvara, melly a' rendet gyűlölte 's takarékoságról hallani se akart, kiabálásának feláldozni. Az udvar öröminpet tartott, a' nép gyászolt; a' közönséges nyomoruság daczára az udvari fényezés magasabb pontra hágott, mint valaha. Maurepas a' közjövedelem kormányzását Necker Genfire és Protestansra bizá. Tanúja, hogy a' kor-szellemnek mégis valamiben engedtek.

Azonközben az Angolok 's éjszakamerikai gyarmataik közt, mellyek az anyaországtól elszakadtak, háboru tört ki. Függetlenség vala igazi, 's teára tett vám szinlett oka a' vérontásnak. Az Amerikaiak felkelése a' 18 századi Francziákban szükségképen nagy lelkesedést szült. „Segítség nyomás ellen, szabad status alapítása,“ ezen szózat hevité a' franczia ifjuság keblét. A' nemesség is, mellyet a' philosophia és szabadság elvei lelkesítének, osztozott ezen érzetben. Az ifju Lafayette utazék el legelőször saját költ-

ségén 's a' nemzetnek jelt ada 1778. Ó vala az uj szabadság első önként vállalkozott bajnoka. Franklin, hona függetlenségének atyja, a' versaillesi cabinetet is megnyerte, mert Angolországnak megkelle aláztatnia. A' háboru vége megfelelt e' kívánatnak, a' franczia hadi hajók minden tengeren becsülettel jelentek meg és a' franczia szárazzi haderő nyomosan segíté a' polgártábornokat, Washington. A' párizsi békében 1783 az egyesült statusok szabadsága megesmertetek 's a' Francziák olly történeteket beszéltek el honokban, mellyek méltán fontos tárgyul szolgáltak elméledésre, — mert szabad és okos néppel esmerkedtek meg.

De e' háborura kölcsönözések voltak szükségesegek, mellyek a' köz pénztárt még nagyobb zavarba hozták. Necker erről irt munkájában eszközt mutata, mikép lehessen a' dolgon segíteni? E' szerint mindennek adózni kellett volna, miért a' nemesség és papság, melly attól ment akart maradni, megbuktatá Neckert. Most Calonne lépe fel, erősen feltevé, hogy mindent rendbe hoz. Vig hangon szóla a' takarékoságról, melly a' pazérlást nem rendité meg; minden esetre vala eszköze, minden körülményre rendszere készen; szóval az udvar embere volt, mert olly változtatásokkal kecsegtette azt, mellyek a' rendetlenség kéjelmességeivel meg fognak férni. A' nemzet majd látá, hogy Calonne csak szédelő volt. Ez először is kölcsönözéshez nyult, olly adóhoz, melly a' jövendőre utasittatik, hogy a' jelen baj orvosoltassék. Calonne javala.

tinak közönséges jóváhagyatást akarván eszközölni, a' jelesbeket (notables), azaz, az udvar elsőbbségeit 's a' főbb tiszteket öszvehivatá a' királlyal 1787; 140 mil. pénztárhijányt jelentett be, 's pénzt kívánt. De igen megcsalatkozott; a' kiváltságosak heves lármát indítottak 's Calonne-ot megbuktaták. Sokat tett erre későbbi XVIII Lajos, a' notablek kancelláriájának elnöke. Ezen gyűlésnek lehet mindazáltal köszönni, hogy a' robotlás eltörölteték és tartományi választottságok vitetének be, mellyeket már Turgot kívánt.

Brienne érsek, udvari kedvelt, leve most minister, bár általában nem volt alkalmas arra. Földadó és bélyegtaxa, a' király személyes jelenléte mellett is visszavettetének a' parlamenttől. Az udvar még nagyobb ijedtségére a' parlament a' rendek öszvehivatását sürgeté; ezzel a' nép kegyét megnyeré, a' királytól ellenben Troyesbe száműzeték, honnan azon feltétellel, hogy a' ministereknek kölcsönözendő 420 mil-ban meg egyezend, visszatért Párizsba; de nem teljesíté ígéretét, mert a' kölcsön belajstromoztatását a' király lármásan sürgeté, 's csak erőszak hozzájárultával viheté ki az udvar a' mondott kölcsön beiktattatását az ország adósságkönyvébe. Itt kezdé az orleansi herczeg ellenpártot mutatni, miért az udvartól eltiltatott 's Villers-Cotteretsbe száműzetett.

A' parlament elnémitására a' ministerek azon tervet késziték, hogy a' kormányzás megyékre v. törvényszéki kerületekre osztassék, 's egy főtanács állittassék fel, mellynek

tagjai a' királyi ház hercegei, a' pairek, a' legfőbb polgári, hadi 's egyházi tisztek legyenek 's a' statuslajstromaiba való beiktatást vigye. Epremesnil parlamenti tanácsnok 1788 nyomába akadt a' titoknak 's közlé tiszttársaival. A' parlament tüstént ellenmonda minden rendszernek, melly önkényen alapul. A' nép magasztalá 's védé a' parlament tagjait a' benyomult haderő ellen. Epremesnil és Goislard mindazáltal megadák magokat a' király testőrének, csak hogy erőszak ne történjen. A' parlament még egyszer meghivaték rendkívüli gyűlésre Versaillesba, minek a' parlament újra ellenmonda. Azonközben a' közjövedelem szorultsága mindég feljebb hágott, a' király ismét meghivá Necker, kit a' nép igen tisztelt 's egyszersmind a' rendek 1789 leendő öszvehivatását kihirdeté. Brienne bukta Párizsban egy báb-
nak, kinek fejére püspöksüveg tetetett, IV Henrik szobra előtti megégettetésével innepelteték. Már folyt itt amott vér. Az ország részeiben a' forrás épen olly nagy volt. A' parlament Bretagneban a' lázadás fellobantásán dolgozni látszék; Dauphinében a' három rendet egy érzet lelkesité minden önkény ellen.

Necker Brienne botlásit és erőszakait ismét jóvá tévé. A' parlamentek visszaállittatak, a' párizsi már engedékenyebbnek mutatkozék a' rendek eránt. A' törvényhozó tanácskozások régi módját újra behozá, 's így a' szavazás rendek szerínt mene, mint 1614. Ezáltal a' két első rendnek; a' nemes-

ségnek és papságnak, több szava volt, mint a' harmadik rendnek. De a' hajdani formák nem illének többé az új időkhez 's a' honfjak azt kívánák, hogy a' harmadik rend annyi számú szóval birjon, mint a' két első. Minden újságíró tolla mozgásba jöve e' kérdés felett, mellytől függ az egész political rendszer. Sieyes munkájában e' kérdésre: „Mi a' harmadik rend“, e' vala felelet: „A' nemzet.“ Ezolta két párt képződék, a) az aristocratáké, kik kiváltságaikat iparkodának megtartani 's minden változtatást ellenzének, de gyengék valának 's csak az udvar, főpapság és nemesség többsége tartá velek; b) a' honfjaké, melly a' parasztokból, mesterségüzőkből, polgárságból, alpapságból, 's a' nemesség egy részéből álla. XVIII Lajos és sok Amerikából visszajött ifjú katonatiszt az udvarnál honfinak mutatkozáék. Még nagyobb leve a' zavar, midőn a' parlament, féltvén befolyását, ha az ország rendei összehivatnak, e' közönséges gyűlést gátolni iparkodék 's nem lévén más fegyvere ellendolgozni, a' követek miképen választatásának 's szavazásának vitatásával hinte konkolyt. Hosszas és heves véleményküzdés után végre a' 30 Dec. 1788 költ statustanácsi végzet eképen dönté el a' kérdéseket: Az ország rendjeinek gyűlése legalább 1000 követből álljon 's a' harmadik v. polgárrend képviselőinek száma egyenlő legyen a' nemesség és papság küldötteivel. Ezt a' választások követek 's Franciaország készüle a' lázadáshoz.

Szerkeztető nemzeti gyűlés. Julius 14.

A' választó gyűlésekkel political clubok is képződének, Angolország példája szerint, csak hogy Franciaországban szelvezesebben ütének ki. Eleinte mindazáltal békések voltak 's a' szónokok a' népet bámulásba hozák ugyan, midőn értésére adák, hogy jusokkal bir; de nem szólíták fel, hogy jusait gyilkolással szerezzé vissza. Nehány választás lármás vala; a' bretagnei nemeség nem akart követeket küldeni; a' provencei, Mirabeaut, ki szenvedélyes és ellenállhatlan ékes szólása mellett messzeható és gyors belátással birt a' politicába, ügyes és munkás férjfi, de nagyravágyó, fonák neveltetése 's atyjának keménysége miatt kicsapongó erkölcsű, 's az önkénynek engesztelhetlen ellensége volt, mert sokáig sanyarga fogságban, gróf Mirabeaut, kiben Marius, Sylla és Catilina együtt lappangának, elmellőzvé, ezáltal a' harmadik rendnek ada követet; mert Mirabeau a' gazdag nemesi földbirtokosoktól kiszorítatván, posztóboltot nyitá fel, midőn a' polgárrend által megválasztatott, 's most iparkodásának egyetlen céljává azt tevé, hogy az őt visszataszító nemességgel mennél mélyebben éreztesse, kit bántott meg és kit idegenite el magától? A' választók irva adák által kívánataikat 's kérelmeiket követeiknek. Mindhárom rend annyiban összeegyezett, hogy közönségesen célirányos változásokat sürgete. Az udvar Versaillesba hívá össze a' rendeket, hogy könnyebben vezérelhesse ta-

nácskozásaikat. A' gyűlés innepélyes felnyitattásakor a' harmadik rendnek nemi megszomorittatást kelle tapasztalnia az udvari szertartások miatt. Követeinek p. o. egészen fekete ruhába kelle öltözködniük, a' nemesség ellenben tollakkal 's ékességekkel jelene meg; ez előtt bemenésekor a' gyűlésterem ajtajának mindkét szárnya kinyitatték, a' harmadik rend pedig kénytelenített csak a' félig nyílt ajtón betolakodni. Az öszvegyűlt sokság észrevevé ezt, 's kiálta: Eljen a' harmadik rend! E' halgata 's kezde gondolkozni, miként emelhesse fel fejét?

Az ülések közös teremében se a' papság, se a' nemesség nem jelent meg, 's mivel azok a' harmadik rend javalatára, hogy a' veszedelmes meghasonlást kerüljék, nem ügyeltek, nemzeti gyűlés nevet vevének fel a' polgárság követői, azon hozzáadással, hogy minden más gyűlés törvénytelen. Ezen erőszakos lépés felébreszté az udvar figyelmét. Megengedé gyűlést tarthatni a' király előtt, de e' katonákat parancsola a' terembe. Ettől nem messze vála egy tánczterem; a' harmadik rend minden követői ide sietének 's megesküvének, hogy nem oszlanak szét addig, mig Franciaország polgári szerkezetet nem kap. A' király parancsola a' rendeknek, hogy három kamarára oszoljanak, de a' harmadik rend mozdulatlanul maradt, azt nyilatkoztatván ki, hogy a' képviselők megsérthetlenek. Mirabeau így kiálta fel: „Csak a' puskatörök hatalmának engedünk“ 's így a' nép főhatalma már ekkor valóban fenállott. A' nemesség egy 's a'

papság nagyobb része önként, a többi pedig részint a király nyilvános parancsára, részint mivel a körülményektől kényszerítettett, egyesüle a nemzeti gyűléssel. A nép diadalmas-kodék, az aristokraták pedig alattomban terveken dolgoznak. A békétlenség naponként nevedett; főleg midőn 20,000 katona keríté be Párizst, Necker azon parancsolattal bocsáttaték el, hogy nem csak az udvarból, hanem Franciaországból is takarodjék ki, 's a nemzeti gyűlés hijában sürgeté a haderő eltávoztatását. Most a forrás legmagasabb pontra hága; a francia testőrkézet foga a néppel az idegenek (Schweiziek) ellen; minden fegyverhez nyult; hadeszközök tárai feltöretének 's fegyvermivesek műhelyei kirabolatának. A hajdani zsarnokság védfalá, a Bastille felé vonula a fergeteg, ide sieté a dühös csoport 14 Jul. V. Károly idejében 1369 teték le ezen épület talpköve, hogy ellenség v. nyugtalan Párizsiak ellen oltalombhelyül szolgáljon; de majd statustömlöcznek használtatott, mellynek borzasztó falai közt az önkény és fortély sok ártatlant áldozá fel vad indulatának. A Párizsiak egyszerre ezeredekre oszták fel magokat, a Bastillera rohanának, megvevék azt 's földig leronták; de csak öt statusfogylyot találának benne, mi tanuja XVI Lajos szelid ország-lásának.

Az udvar megrettent, a haderőt eltávoztatá 's Neckert visszahívá. Párizs Baillyt, ki vivé a tánczteremben az elnökséget, nevezé mairré 's Lafayettet a nemzeti őrpá-

rancsnokává. A' király Párizsba jöve, 's háromszinü cocarde-ot, mellyet Camille-Desmoulins, ifju ügyvédő, tett fel legelőször a' nép öszveszövetkezésének jeléül, kapa Bailly-tól, a' néppel való öszveköttetésének jeléül. Bailly Lajost a' vámrudnál diszes beszéddel fogadá el, a' nép örömkialtása közt. Talán vége lett volna itt a' lázadásnak, de elkezdődének a' kivándorlások 's a' mozgás tovább s tartott. Mig a' nemzeti gyűlés az emberi jusokat, mint a' polgári alkotmány alapját, vitatá, dühös gyilkolók kóborlának a' városban szerteszét, mind azokat levagdálák, kik nép ellenségeinek mondatának, 's gyujtó szereket hajigáltak a' nemesek kastélyaiba. E' törvénytelenégeket rablások követték. A' papság 's nemesség 4 Aug. lemondá jusairól a' közönséges csendességért. Egy éjela' feudalismusnak minden maradványát semmisítették a' nemesség és papság követei; de küldőik nem egyezének meg e' lépésben, mellyet félelem v. lelkesedés tetete általok. A' kiváltságosak békétlensége 's a' külföld fenyegetőző mozgásai még inkább ingerlék a' népet, melly mindenütt azon ponton állott, hogy fegyvert ragadjon. Ehez jöve a' nagy kenyérszűkség. Temérdek csoport nyomula 5 és 6 Oct. Versailles felé, (mert a' király ismét elhagyá a' lármás Párizst) legborzasztóbb kicsapongásokkal, sőt a' királyné élte is veszedelemben forog, ha Lafayette nemzeti testőrserege azon pillanatban, midőn néhány gyilkos a' kastélyba rohanván, megakará ölni, segítségére nem jő. A' nép tele torokkal kíváná, hogy a' király Párizsba men-

jen; e' teljesíté azt, népcsoportoktól 's a' nemzeti gyűléstől, melly kevéssel azelőtt Versaillesban nyitá meg üléseit, de sok nemes elszakada tőle, kísértetve.

Ekkor képződék Párizsban a' Jacobinusok (igy nevezteték gyűléshelyéről, melly egy eltörölt Jacobinus-klastrom volt), törvényelleni, dühös egyesülete, melly a' nemzeti gyűlés mellett ennek megbuktatására emelkedett fel. Eleinte a' clubb jó gondolkozású követekből 's honfijakból állott, de minden tőle reménylett jó füstbe ment, mihelyt a' nép akaratjának vezetését tűzék ki magoknak czélul tagjai. Mint tűzhely, ugy táplálá e' keblében a' fők lelkesedésének parázsát, mert csak ez által vala egyedül lehető az uj rendszer védetése külső 's belső megmegtámadók ellen. A' zabolátlanság áltmene az erkölcsökre is, melly ellen a' nemzeti gyűlés kemény törvényeket ada ki. A' dolgok régi rendje felforgattaték, 's ujnak behozására törekvének. Sajtó- 's vallásszabadság viteték be; az ország megyékre osztaték, a' nemesség czimei megszünének; a' papság birtokai nemzeti jószágokká tetetének. A' haderő hasonloul megtele szabad ideákkal. A' parlamentek ellenmondása 's ellenállása, mint a' kivándorlások is, nevedének, innen 1790 nagy nemzeti innep rendelteték, mellynek czélja közönséges engesztelődés vala. Jul. 14-ke, a' Bastille lerontatásának napja, választaték erre. A' népnek, hadseregnek 's nemzeti testőrseregnek sok ezer követe gyülekezék a' Mársmezőre 's hűséget esküvék

a' nemzetnek, törvénynek és királynak, ki jelen vala. Soha se tartaték innep fényes ebben és több lelkesültséggel; öröm és remény tölte minden szívet. A' hon oltára körül az egész gyülekezet egyetlen család lenni látzott. Ellenben az aristocraták, kik nem osztóznak a' köz lelkesültségben, neveltségessé tevék ez innepet, a' kivándorlottak száma, hirdetmények ellenére is nőttön nőtt, s a' nemzetet mindég szelveszesebb jövődjé fenyegeté.

A' nemzet ajándékai mellett is naponként nagyobb zavarba jöve a' közönséges pénztár. Necker leköszönt. Aristocratiai clubok állának elő, mint lázadás ellenségei. Nagy hiba vala a' nemzeti gyűléstől, hogy a' kath. papságot polgári szerkezet aláveté 's esküt kívána tőle. Ezen új szakadás szaporitá a' békétlenek számát. A' nép, had-erő 's tengeri katonák közt nyugtalanságot törének ki. Mirabeau mh. 1791 's vele ki-dült a' szerkezetes monarchia főoszlopa. Mint Rousseau és Voltaire, a' Pantheonba temetteték. Egyszer az a' hir kezdé szárnyalni, hogy a' király, udvara sugalataira halgatván, elszökött, 's Varennesban, a' Németországba vivő úton, megfogatott. Világos vala, hogy ki akart vándorolni, Párizsba visszavitetvén, a' néptől komor halgatással fogadtaték. A' nemzeti gyűlés elvevé tőle a' kormányt, bevégzé az ország polgári szerkezetét 's elébe tévé, hogy írja alá azt. De e' már csak üres szokás volt; e' szavak „Meggiszüntek az előjusok, köztársaság“ ki voltak mondva 's ezerszeresen hangzának vissza a'

felzúdult néptől. A' nemzeti gyűlésben t. i. igengyenge vala az ellenmondás, Maury, Cazales és Epemesnil hijában fénylettek szóno-ki tehetségekkel. Mounier és Lalley-Tollendal, kik az angol parlament két kamaráját kívánák, alig kaptak pártolókat, mint Petion, Buzot és Robespierre köztársaságvitatók is. A' többség, mellyhez Rabaut-Saint-Etienne, Chapelier, Clermont-Tonnerre, Noailles, Volney, a' tervekben kimerithetlen Sieyes, az alapos Duport, a' jansenisticus Camus, az éles látású 's ékesen szóló Barnave, a' törvénytudományban jártas Thouret, az ügyes Lameth 's más kitetsző férjfiak, tartoztak, a' többség mondom győze, 's democratia által korlátoztatott monarchia alapittatott. E' nem kevés lármát csinált. A' köztársaságiak a' monarchia miatt felkeltek az új polgári szerkezet ellen a' Mársmezőn 's csak fegyvererővel nyomtának el Lafayette és Bailly által. A' nemzeti gyűlésben a' jobb oldal is, azaz, a' kiváltságosak, ellene szegült olly szerkezetnek, melly minden Francziát egyenlővé tevén, az előjusokat eltörlé. A' polgári alkotmány mindazáltal elfogadtaték 's elfogadtatását innep fenyesité; de az elméket különbféle gondolatok foglalatoskodtaták.

Üléseit 30 Sept. 1791 bevégezvén, a' nemzeti gyűlés új népképviselőket választata, midőn azon nagy hibát követé el, hogy saját tagjait kik munkáját talán fentarhatták volna, kirekeszté a' most létre hozatott törvényhozó gyűlésből, mellyben bár köztársasági szellem uralkodott, mégis vala szó benne

szervezetes monarchiáról. Hanem a' tökéletesítés csalóka ideái, ujtásvágy 's theoriákban való merész bizakodás, mellyeket nehéz vala alkalmazni, természetesen nagy akadályokat gördítének a' munkálódás útjába. Hiuság, haszonkeresés v. tévelygés, sok nemest tul üzének a' határon; a' királyi ház hercegei Koblenzben várakozának a' visszatérhetés pillanatára, hogy a' régi állapotot visszahelyezzék; a' velek szövetséges fejedelmek korlátlan hatalom felállításáról gondolkoznak 's Leopold császár és a' porosz király Pillnitzben öszveszövetkezének Franciaország ellen.

Ha egy pillanatot vetünk a' nemzeti gyűlés miveletére, meg kell vallanunk, hogy botlásai 's képzelgő szédelgése mellett is, némelly hasznos rendelet jöve ki tőle. Nemzeti őrsereg állittaték fel 's a' haderő új szervezetet kapott, melly szabadság elvein alapult; minden hivatal, maire, bírák, kormányozók, tisztviselők, az illető törvényhatóságok választásától függének; a' különféle hatalmak különválasztatának; esküdtek 's békebírák, városi és büntető törvények vitetének be; a' mesterségüzést 's nemzeti szorgalmat nem gátlák többé czéhek; sok ezer szerzetes tére vissza a' polgári társaság munkás keblébe; monopólok 's több súlyos adó tűnének el; végre czélirányosabb oskolai tanításmód hozaték életre.

Törvényhozó gyűlés 1 Oct, 1791 olt.

Az említett törvényhozó gyűlés három pártra oszla: ugy mint a) a' mérséklett köztársaságvitató, mellyben Vergniaux, Con-

dorcet, Brissot és Gaudet 's Gensonné tündöklének, 's Girondistáknak nevezteték, mivel Gironde megye legjelesebb követeiből állott; b) a' Cordeliers párt (igy nevezteték gyűléshelyéről), mellynek clubbjában Danton, Camille, Desmoulins és Fabre d'Eglantine vivék a' szót; c) a' szerkezetes királyságot kívánóké, melly kevésre mehető ellenkezőivel, kik a' nép szavától gyámolittattak.

Bár különböző szempontból indultak ki e' pártok, a' királyi hatalom elleni gyűlöletben mindazáltal nagyobbára megegyeztek. A' király próbált ugyan ellenállani, némelly jóváhagyás végett elibe terjesztett végzeteknél vetojával élvén, mellyet a' szerkezet adott neki; de ez a' jus csak árnyékkép vala, nem lévén vele sikeresítő erő és hatalom öszvekötvé. Petion girondista választaték párizsi maire-é, ki a' Feuillansok (mérséklett royalisták) clubbját bezáratá. A' kivándorlók vagyona'ra zár teteték 's a' papoknak új esküt kelle tenniük. Nem szeretett ministerek botlásai még inkább nevelék a' királyi hatalom elleni bizodalmatlanságot. Az assignatok becse feletté aláment. Egyszersmind az a' hír jöve, hogy a' st. domingói nyugtalanságok, a' fejérek és színesek közt fenyegetőzőbbek lettek, miolta a' feketék is beavatkoztak azokba. Az ország több városaiból öldöklésekről szóló hírek szárnyaltak Párizsban, főleg Avignonból, hol egy párt Franciaországhoz kíváná a' várost kapcsolatni, a' nemzeti gyűlés végzete szerint, más ellenben pápai felsőség alatt kívánt maradni. Iszony-

tató vérontással lakola az utóbbi ellenkező véleményéért 1792, de az öldöklők büntetlen maradtak. A' kivándorlott királyi hercegek ellen panasz teteték; a' háboru az ajtó előtt állt. Mit tevő vala a' király, további segítség nélkül, ezen mozgások közt? A' girondistákhoz kezde hajlani, kiknek inye szerint veve fel ministereket. Ezek közt valának Roland, kinék nője köztársasági érzeteiről, irományairól, bátorságáról 's haláláról olly hires leve, és Dumouriez. Ez a' királyt rá bírá, hogy a' gyűlésbejőjön 's Austriának hadat izenjen. Az első ellenségeskedések kevés dicsőségekre váltak a' Franciaáknak; ujonczok valának még ezek egészen idegen pályájokon; Lillenél ugy elrémültek, hogy saját vezéreket megölték.

Azonközben a' gyűlés folytató a' király ellen dolgozását, ki alattomban ministereinek rendeleteit akadályozá, 's a' kivándorlott hercegekkel levelezé. Először is a' véadás és támadás eszköztől fosztá meg a' királyt a' nemzeti gyűlés, elbocsátván a' kir. testőrsereget, ellenben 20,000 főből álló tábort rendelvén Párizs falai alá. Nyilván lehet látni, hogy a' király megbuktatása v. lemondásra kényszerítése vala czél. A' szerencsétlen fejedelem, ki habzás és hirtelenkedő 's éretlen rendeletek közt ingadozék és mindég helytelen időben mutatá elhatározottságot, elbocsátá ministereit. Azonnal öszveseregleg 20 Jun. egy csudálatos, lázadó csoport, kalandos jelképekkel felczifrázva, keresztülvonula a' gyűlés teremén, a' Tuile-

riákba mene, a' királynak fejére tevé a' veres sipkát 's ezen illetlen és lármás jelenet után szétoszla. A' Girondisták és Petion tartatának e' lárma okainak, legalább elnézték azt. Az utolsót leteyé hivatalából a' király, de a' gyűlés visszahelyezé; a' szerkezetes királyi méltóság e' szerént már el vala töröltetve.

Hirtelen oda hagyá Lafayette a' haderőt, mellyet vezérelt, megjelent a' sorompó előtt 's a' bűnösök megbüntetését és a' jacobinus-clubb bezáratását kíváná. Meglepő vala e' lépés, de következés nélkül maradt, nem levén sikeresítő erő. A' megijedt udvar nem gyámolítá a' merészt. A' király meggyőzhetlen idegenséget mutata a' polgári szerkezet iránt, 's kívülről várt segítséget és szabadittatást. Luckner tábornok három akkor tájban elfoglalt helyet veszte el. A' király elleni gyűlölség kétszeres leve 's a' Jacobinusok a' királyi méltóság eltöröltetését sürgeték. A' kifejlés rettentő pillanata közelgete 's e' kinyilatkoztatás: „A' haza veszélyben forog“ sietteté azt. 14 Jul. újra inepelteték. Petion v. halál! ordíták a' pártosok; mert a' sokság mindég azt követi, kit a' köz vélemény bálványoz. Marseilleből, 600 dühös öszveszövetkezett jöve Párizsba, a' még most is minden Francia keblét lángra lobbantó marseillei tábori dall zengése közt, 's nagyobbítá a' fellázadt csoport számát. Az udvar, idegen segítségre számolván, most is megveté a' Girondisták pártját. A' jacobinus-clubb fejei megtámadást határoznak el; 's

a' nemzeti gyűlés, nem akarván őket Lafayette elleni fenekedésekben segíteni, még inkább elkéséríté a' dühöseket. Az ellenség tulmene a' határokon 's a' braunschweigi herczeg fenyegetőző hadi nyilatkozványa a' népet iszonytató dühbe hozá. Petion a' sectiókban (a' városfertályok egyesületei egyenként véve) a' király letetetését tevé tanácskozás tárgyává. 9 Aug. a' nemzeti gyűlés, a' notable-októl (kik közt volt a' nemes lelkű 's emberszerető Laroche-foucault-Liancourt) tudósíttaték a' minden pillanatban kirohanandó lázadás felől. Ezt borzasztó zúgás követé a' gyűlés teremében; török csillogának, de semmi se történt. Az éj belépe; a' lárma-harang megkondul 's a' Schweiziak, a' nemzeti őrsereg 's az elbocsátott testőrsereg önként-vállalkozottai, és a' hajdani nemesek a' Tuileriákba rohannak, hogy a' királyt védjék. A' király elfogadja Röderer, megyei ügyvédő, javalatát, hogy a' nemzeti gyűlésben keressen menedéket. Azonban a' lázadás tart. A' jacobinus-clubb a' község tanácsába csupán Danton pártosait emelé hivatalra. A' Tuileriákban legnagyobb zürzavar uralkodik; a' fegyveresek tüzelni kezdenek 's a' marseillei csoport, melly az előcsapatot képezé, eleinte visszanyomatik a' vitéz Schweiziaktól. De ismét megújittatik a' támadás, a' Schweiziak ellen, kik már minden töltéseket kilövdözék, ágyuk állíttatnak ki, más sietőleg felfegyverzett csoportok csatlakoznak a' lázadókhöz 's a' francia királyok ősi széke lerontaték.

Szélveszesen 's minden rend nélkül mondá ki most a' nemzeti gyűlés a' király letetését 's családjával együtt a' Templebe záratá. A' királyok szobrai, még IV Henriké is, mint királyság jelei, széttöretének. Egy rendkívül felállított törvényszék patakka lonta vért. Danton vala igazságminister; Sept. első napjait 1000-nél több polgár vére teszi emlékezetesekké.

Mig a' Francziák saját kezeikkel így dühösködének magok ellen, a' porosz király Champagne térségéig előnyomult; de előbb Dumouriez, utóbb Valmynál Kellermann győzedelmet vőnek a' Poroszokon, 's Franciaországot megtisztíták külső ellenségeitől. Egy erre tett felszólítás kövekezésében 300,000 ember sieté a' határhoz, olly lelkesültséggel, millyent csak illy időszak szülhet. Szabadság és hon valának jelszavak 's csupán ezek tölték minden Francia keblét.

Nemzeti convent. Robespierre. Retten- tés szaka. 9dik Thermidor.

Olly borzasztó jelenetek következnek most, mellyeket az ækkori világ rémulve szemlélt 's a' maradék borzadva fog olvasni. Zabolátlan szenvedélyek dühöngő vulkánná egyesülének, melly halált és pusztitást forralt keblében, 's iszonytató dúlást tevé ki-rohanása. Senki se mene nyugalmasan útján, mert az idő örvénye magával ragadá. Szabadság neve alatt despotismus emelé fel fejét 's patakként folyt a' vér, állítólag a' haza ja-

vára. Szomoru törvénye a' szükségességnek, melly szerint röszből kell jónak származni! A' törvényhozó gyűlés conventet hiva öszve, melly 21 Sept. a' királméltóságot eltörle 's köztársaság nevet ruháza Franciaországra. Tüstént elfoglala minden hatalmat, még a' biróit is; mert XVI Lajosra ítéletet kelle hozni, ki ellen a' convent tagjainak egy része, mint vádló, lépe fel. „Ellenség áll kapuink előtt, törvénytelenég és árulás dühösködnek keblünkben, despotismus kell tehát, hogy célhoz jussunk,“ kiáltának ezek, 's valóban fel is emelkedék az önkény szörnyetege ezer fejjével. Három testezetgyakorlá e' kegyetlen despotismust: a' convent, jacobinus-clubb 's párizsi község. A' két utolsó legerősebb volt 's nem ügyelt törvényre. A' nemzeti conventben két ellenpárt küzde egymással: a' Girondistáké és Jacobinusoké; az elsőek fejei kitetsző észtehetségű férjfiak voltak, az utolsók erejeket a' clubból és községből meríték. A' gyalázatos Marat, a' rettentő Hebert gyámolíták őket, lázító írómányaikkal 's egyenlőség ideájival tűzbe hozván a' népet. A' marseillei csoport is egyesüle velek. Most uj ember lépe fel a' történetek mezejére, ki nyugodtság, honszeretet 's mérséklettség álarcza alatt hideg, kegyetlen lelket rejtegete 's kinek vérszomjuhozását irigysége és kevélysége kielégíthetlenné tevék. Robespierre vala ezen szörnyeteg, kinek képmutató fekete lelke, a' polgár-erények leplébe takarózva, borzasztó boszut for-

rala, melly egész Franciaországot köny- és vérözönnel borítá.

A' Hegy (másként Montanisták, a' la montagne, hegy, francia szótól; így neveztetnek a' Jacobinusok, mivel a' convent teremének legmagasabb helyén, mint hegyen, ültek) ugy vélekedék, hogy XVI Lajosnak mulhatlanul fel kell áldoztatnia a' köztársaság alapulására. Foganat nélkül hangza el Malesherbes nyomos szava a' király mellett, ki most, későn báná meg, hogy ezen éretnyes férjfiu jóra célzó tanácsaira nem halgatott. Vergniaux is munkás volt a' király ügyében; de a' dühöngők csoportja fenyegetni kezdé a' birákat 's a' Hegy halált ordita Lajosra. A' „Bünös“ egy szájjal mondaték ki az ártatlan fejedelemre. A' gyülekezet harmada arra szavaza, hogy az ügy eldöntetés végett a' néphez vitessék felebb; 387 szófelteletlen halált sürgete; 334 a' királyt fogságba tetetni, v. száműzetni, vagy megöletni kíváná, de haladékkal. A' Girondisták hijában iparkodának, haladékot sürgetvén, a' halálitéletet semmisíteni, melly olly csekély szótöbbséggel mondaték ki, 's végrehajtaték az 21 Jan. 1793. Lajosnak a' tulajdonítaték vétkül, hogy a' királyi méltóságról olly képzetek voltak, mellyekben minden király neveltetik 's öröklött hatalmát meg akarta tartani. Ha azonban meggondolta volna, hogy a' királyoknak együtt kell haladniok a' kor szellemével, ha nyiltabb 's bizakodóbb volt volna a' jobb honfiak eránt, kik vele kívántak tartani, nehezen lett volna Fran-

cziaország annyi undok jelenet piacza. Igaz, hogy a' természet folyamata szerint a' király vére is csak emberi vér, de political tekintetben másként van a' dolog; mert a' nagy fők sorsának mély befolyása van a' népek történeteibe 's elestek kiolthatlanul hat az elmékre. Lajos és nem sokára a' királyné fejének elüttetése is több szörnyüséget huza maga után, mint a' septemberi öldöklések 's a' rettentés szaka.

Vendée felkele, egész Europa fegyvert ragada, a' convent csak merészségben látván szabadulását, hadat izent. 14 hadsereg állították ki, hadtapasztalás nélkül 's értéktelen assignatokkal. Custine megvevé Mainzot, Montesquiou beüle Savoienbe, Lille ágyuztaték, de mégis ellenállá az Austriaiaknak, Dumouriez Belgiumot, melly már 1789 oltá mozgásban volt 's azon ponton álla, hogy Austria jármát levesse, elboritá, miután a' jemappéi sánczokat puskatörrel, melly fegyvernem éppen megegyező volt a' francia dühös elszántsággal 's kipótolta a' hadmesterségben való járatlanságot, megvette volna. A' tábornokok a' marseillei tábori éneket zengedezteték 's a' bajnokok énekelve repültek a' győzedelemre. A' küzdő francia polgár köztársaságában olly jövendőt látott, mellyben béke 's boldogság fognak honolni, bár a' szabadságfa gyökereit vérrel itaták ültetői. Turenne egy maradéka nagy becsületnek tartá, hogy Franciaország első gránátosának neveztetett; egy Biron a' royalisták ellen mene Vendéebe 's az ifju Orleans a'

nép szabadságáért küzde, míg atyja a' Hegyről, hol Egalité név alatt ült, vérpadra hurcoltatték.

Azonközben a' Montanisták boszút forralának a' Girondisták ellen, kik amazok mészárlásainak ellenállani iparkodtak, Marat ellen, ki még 60,000 főt akara leüttetni, nyilván kikeltek 's Herbert-t elfogták. Sikertlenül próbálván a' Girondistákat meggyilkolni, lázadást támasztának ellenek. 31 Maj. megkondult a' lármaharang, egy kibérlett fegyveres csoport jelene meg a' gyűlésben, 's 22 Girondista száműzetését 's lefejeztetését sürgetve kéré. Ezek a' változhatlan Lanjuinais-n kívül mind is kivégeztettek. A' nép képviselői sérthetlenségének ezen első megtámadtatása veszedelmes példát ada. Corday Sarolta, kinek kedvesét, egy fiatal katonatisztet, Marat megöleté, hogy a' Girondistákért boszút álljon, keresztüldöfé a' vérszopó szivét. E' szörnyeteg a' Pantheonba temetteték. 73 követ ellen adaték ki elfogató parancsolat. Szerkezet készítették, de már csirájában elfojtatték 's ama rettentő kormányzék vevé kezébe az igazgatást, mellynek tagjai hóhérok 's ítéletmondata guillotine voltak.

Nehéz volna ezen maga nemében egyetlen időszakot kevés vonallal előadni. A' convent olly political ritkaság, melly talán soha se tűnik föl többé. A' legmerészebb erő abban gyakran félelem következése, az egész iszonytató óriás, a' Hegy egész Európára lángot szóró 's lánvával Francziaországot elborító vulkán 's a' clubb amaz üreg

vala, hol kovácsoltatának a' menykövek. Gyorsaság 's erő bélyegzik ezen ritka despotismusnak minden tettét. Ezer kar emelkedék fel mindenütt, hőséretet, bódultságot, kegyetlenséget, engedelmisséget és halált terjesztve. Az ellenállást kikerülhetlen megöletés követé. Hagymázos szabadság együgyü v. gonosz lelkü apostolai a' törvényeket despotismusnak hirdeté, míg a' convent vak önkénye a' határon túl mene 's természettel ellenkező végzeteket hozott. Sohase hágott magasabba a' politicalai szédelgés és soha se nemzett óriásiabb 's borzasztóbb szörnyeteket. A' francia fegyverek szerencsések voltak. Minden fő tébolyodottnak látszék és sohase uralkodék örültség korlátlanabbúl, mint akkor, midőn az okosság innepét ülék a' Franciaiak. Némellyek feláldozák magokat, hogy egy szerencsétlent megmentsenek; mások ellenben legjobb barátikat vérpadra vivék; szóval minden feláldoztaték az elfacsart, philosophiai rendszerekből öszveszedett nézeteknek, mellyeket az emberegyenlőség eszelősége vezérle.

De majd próbák tetetének ezen rettentő járom lerázására. A' Girondisták 's constitutionalisták v. polgári szerkezetet vitatók, kik mint a' köztársasági egyetértés háborítói üldöztettek, Caenben 's Lyonban felkeltek. A' convent Lyon lerontatását elvégzé. Kartácszapporral boszulá meg Collot, hogy a' játékszinben kifütyöltetett. Marseillebe hasonlóul véres törvényszék küldeté 's neve a' városok sorából kitörölteték. Toulon megnyitá

kikötőjét az Angoloknak, Nantes pedig visszazavéré a' Vendéieket. A' Hegy mindenféle küldé fegyverzeteket, hatalmának visszaállítására, kik vérrel bélyegzék útjokat. Még St. Domingoban is szárnyalának halálparancsai. Carriernek hosszasan látszván a' guillotinozás, ezenként fulasztatá vízbe szerencsétlen polgártársait. A' gyanusokra nézve törvény hozatván, egész Franciaországban borzasztó munkásságban valának a' vértörvényszékek. A' tábor se vala bátorságos menedékhely. Houchard, Angolon nyert győzedelme után, követé elődjét, Custinet, a' vérpadra. A' szükség legfelsőbb ponton állott, mert kereskedés és mesterségek megcsökentek. Gabonaszállításra és élelemre tett taxák még inkább nevelék azt. Nyugot tűzben állott. 'S ugyan azon emberek, kik gyujtogatásokat 's gyilkolásokat parancsolának, szavazának béke idején a' halálos büntetés eltöröltetésére, alapíták a' conservatoriumot 's polytechnica oskolát! Nagy eszű férjfiak mutatkoznak a' közönséges jólét biztosságában, a' Montanisták jelesbeiben. Carnot czélirányos intézményeivel utat nyitá a' haderőnek győzedelmekre, bár árulkodókkal kelle küzdenie. Dumouriez tábornok ellenség kezébe adá a' convent biztosait, kik útastványokat hozának neki. Guillottinetól fenyegettetvén kivándorla, miután hijában iparkodék a' Francziákat az ellenséggel egyesíteni, hogy kezet fogva üssenek Párizsra. A' weissenburgi sáncsorok hasonlóul árulással áltadatának. Más oldalon ezalatt egy ifju

pattantyustiszt, Bonaparte, sokat tevé Touloni megvetetésére, hol az Angolok, kitakarodások előtt, a' francziahajósereget szétrontották.

Robespierre szüntelen rettegett; még voltak olyanok, kik v. eszekkel v. elfajultságokkal felyülmúlták őt. Először Hebert-t 's pártosait tevé el láb alól; azután a' rettenetes Dantonra, régi gyilkos-pajtására, jöve sor, ki a' lázadásban gazdagodás eszközét tekintvén, a' szigorú Jacobinusok előtt hitelét elveszté. Esmeretek, nagy hir 's észtehetségek számüzettek lajstromába iktatták a' Francziákat. A' kit csak meg leheté kaparitni, kitetsző honfajak, 's a' polgári szerkezet nagyobb tekintetű baráti közül, mint Bailly, Thouret, Chapelier, André-Chenier, mind megölettek. Lavoisier éppen egy természeti titok felfedezésének pontján vala; de e' se mentheté meg őt a' halálos csapástól; hóhér pallosa alatt ira Condorcet az ember tökéletesedési tehetségéről. Robespierre, halottaktól körülvetetve, hirdeté a' legfőbb lényt 's innepet szentele annak, kit csupán nevé-ről esmert.

Megtekintve ezen borzasztó jeleneteket, mellyek gyakran alap nélkül látszanak előállani, hogy tábornokok győzedelmeikért megbüntettettek, Vendéekben egy csatavesztést más követe, mintha szántszándékosan történt volna, végre hogy a' lázadás támasztói magok lettek ennek első áldozati, azt lehet gondolni, hogy mind ez talán külső fortély mivelete volt. Nagybritannia ministereinek t. i. 3 mil. font vala kivetve éyenként szabad

használatra, minden számadás nélkül; 's a szövethozott fejedelmek, mint közönségesen véleik, elhatározzák Franciaországot felosztani. A' bizonyos, hogy ha e' saját dúlásaira hagyatják, annyira elgyengítik honokat a' Francziák, hogy igen érezhető csapás jöhet rájuk kívülről.

De ideje bevégezni olly országlás rajzolatát, melly fárasztó volna, ha egyszersmind hősi tettek nem találtatnának benne, mellyek az emberiséget jusaiba visszahelyezék. Robespierre nem bírja többé félelemben tartani a' Montanistákat. Billaud rázá le először a' jármat. Azok a' Jacobinusok, kik Danton pártosai voltak, veszedelemben láták magokat 's egyesülének a' dühösebb Girondistákkal. Thermidor 4kén nyilván fellépe Tallien a' gonosztevő ellen 's levoná undok képeről az álarczot. Saint-Just hijában védé a' szörnyeteget. „Le a' zsarnokkal,“ hangzék mindenünnen. Robespierre most pártosaival együtt elfogatték. A' lármaharang kongására felkele ugyan mellette a' pór nép; de Barras a' nemzeti őrsereggel a' convent nevében, fáradtság nélkül elfoglalá a' tanácsházat. Hanem a' zsarnok már elesett, halálos sebet kapván pisztolylövéstől, mellyet maga, mások szerint egy rendörző sütött rá. 28. Jul. 1794 végzé el az ő és 22 társának gyalázatos életét ugyanazon guillotine, melly alá annyi nemes férjfit és asszonyt vitetett. De kegyetlen boszúkiadás mocskolá ez igazságos törvényszéket is. A' Thermidoristák számüzék a' Montanistákat. Déli Franciaország royalistái felkelének,

gyilkoló csoportokat képzének 's kik parancsoltak előbb a' guillotinena, most magok veszték el fejeket alatta. Így hoszabbítá a' boszükivánás a' rettentés szakát, mellynek undokságát az is neveli, hogy a' gyalázatos Marat emlékezete meg innepeltetett. E' szörnyüségek közepette egy puskaportár is levegőbe repült 's iszonytató dülást teve.

1795 még tevének néhány próbát a' Jacobinusok, kik ellen a' Thermidoristák fegyverzett erőt állítának ki, fiatal emberekből, kik a' rettentés szakában feláldoztakért boszut szomjuztak. Egy kenyér-szükség miatt támadt néplázadás lenyomaték 's 17 Montanista fogaték el. Billaud és Collot Cayenneba deportáltatának. Még egyszer felemlék fejeket a' Montanisták, 20 Maj. elfoglalván a' convent teremét, hol Feraud követ megöleték. Már kezében tartá St. Antoine és St. Marceau külvárosok Jacobinusokkal tartó 's 30,000 főből álló pórnépe a' győzedelmet, midőn Legendre a' convent segítségére megjelent polgárokkal ott terme, megtisztítá a' teremét e' szemét néptől, 's a' Jacobinusok kegyetlen országlásának és a' pór nép uralkodásának végét szakasztá. 6 Montanista önkényes halállal előzé meg kivégztetését. Vendéével is béke kötteték e' tájban, melly a' dolgok régi rendszerét visszatérni reménylé. E' tévelygésekből mindazáltal felriasztá Vendée lakóit Hoche vezér táborozása, mellyet azután Tallien végze be Quiberonon, hol az Angolok a' francia partokra kivándorlottakat rakának ki.

Vége a' convent áltlátá, melly szükséges legyen a' belső zenebona súlyja alatt nyögő hont megnyugtadni 's jó szerkezet által a' háborgó pártokkal vértől gőzölgő gyilkaikat letetetni. 23 Jun. 1795 nyujtá be a' conventnek a' 11 tagból állott biztosság nevében, Boissy D'Anglas a' köztársasági szerkezet tervét, mellyet a' convent elfogada 's egyszersmind azt végzé, hogy akkori valóságos tagjainak $\frac{2}{3}$ része választassék az uj törvényhozó gyűlés tanácsnokaivá. Ezen végzet politicalai tekintetben igen szükséges volt; mert uj tagok választatásának esetére a' köztársaság további fenállását a' royalisták fondorlataitól lehetett félteni. Párizs királyságot óhajtó sectionnak tehát mind e' nem tetszett. Nem a' Jacobinusok, nem St. Antoine 's St. Marceau külvárosok kelének most fel pórhadaikkal a' convent ellen, nem, hanem St. Germain külváros, a' gazdagabb 's legtekintetesebb polgárok lakhelye, 's nem régiben visszatért kivándorlottak, aristocraták, és royalisták fészke, lázada fel és izene hadat a' conventnek, 40000-et állítván ki. A' convent hasonlólul haderőt parancsola elő 's Bonaparte Napoleonra bizá a' fővezérséget, ki Toulonnál kitüntetett vitézségéért az olaszországi seregnek tábornokává neveztetett ki, de a' Jacobinusok uralkodásának elenyészése oltá, mint gyanus, hivatalától megfosztatva élt. 5 Oct. 1795 volt a' végválasztó csata napja. Bonaparte golyóbisokkal 's kartácsokkal szétszórá a' polgárokat 's egy óra alatt 2000 halott fedé a' harcmezőt. Elfoga-

tások 's kivégzések megerősíték a' győzedelmet. Kin is győztes vala a' convent. Porosz- és Spanyolországok megbékülének; Hoche a' weisenburgi sánczsorokat visszavévé; a' wattigniesi és fterusi ütközetekben Jourdan tábornok meghódítá Belgiumot, mellyet egy végzet Francziaországhoz kapcsola. Holland, mellyet Pichegru foglalt el hires téli táborozásában, midőn seregével jegen mene által és huszárai hajókat fogdosának el, batáviai köztársasággá alkotá magát. Csak Pitt és Angolország, 's Austria maradának Francziaország ellenségei.

III polgári szerkezet 23 Sept. 1795. Directorium. 18-ik Brumaire (9 Nov. 1799).

A' nemzeti convent legmélyebb látásu törvénytudói, kik közt vala a' tudós és egyenes lelkü Daunon, az éjszakamerikai egyesült statusokéhoz hasonló alkotmányt készítették; a' törvényhozást két gyülekezet gyakorlá, egyik az ötszázaké, másik a' véneké, mellynek $\frac{1}{3}$ évenként ujonnan választandó vala. A' végrehajtó hatalom öt directornak (La Reveillére-Lepaux, leghevesebb republicanus, Si-eyes helyett, ki a' hivatalt nem fogadta el, Carnot romai lelkü nagy hadmester, Revbel heves, hajthatlan, haszonleső, de tapasztalt 's munkás férjfi, Letourneur, ki magát a' convent utolsó csatáiban igen kitüntette és Barras, kevély, fortélyos 's magát a' köztársaságnál inkább szerető ember, kire bizatték a' hadi dolgokra ügyelés) adaték, kik

közül egy évenként ujjonnan választatott. A' directorium örökségül törvénytelen despotismust, 3000 mil. becsetlen assignatot, még mindég egymással küzdő pártokat, közönséges bizodalmatlanságot 's külső és belső háborut veve által. A' Luxemburg palotában a' végrehajtó hatalom gyakorlói öt szalmaszéket 's egy szüette asztalt találtak. 'S a' dolgok e' helyzetében feltevék, egész világgal szembeszálni. A' közönséges pénztárak üresek valának, az országot szükség nyomá, a' kereskedés megszűnt. A' nép nagy részét, mellynek, az eddigi kormánytól gazdagon fizettetvén, lázadás leve főfoglatatossága, 's a' guillotine véres jelenetei mulattató látvány vala, ismét munkássághoz kelle szoktatni. Hogy lehete e' nehézségeken győzedelmeskedni? A' directorium azokra támaszkodék, kik nyugodalmat óhajtának 's középútat választá, melly Francziaországban olly sikamló; ezért olly ingadozók rendeletei. Sikerek mindazáltal volt; mert az assignatok sülyedéséből származott mozgásokat lecsilapíták; a' royalisták öldöklései déli Francziaországban lassanként megszünének; Vendéet, annyi ezer Franczia temetőjét, Hocheifju hős mérséklettsége 's munkássága, ki győzedelmet 's egyeztetést egyenlőképen érte, megnyugtató. A' kormányzás szabadság elveire alapittaték 's a' köztársaság nem vala többé üres hang. A' mértékek új rendszere hasznos egyenlőséget szüle egész országban; középponti oskolák bevitetése igen szélirányos vala a' népoktatásra. Külföldi

dolgokra nézve a' directorium a' nemzeti convent politicáját követé; meggyőzetteknek szabadság hirdettetek 's egész Europa korlátlan hatalomtól és feudalismus alól leendő felmentetéssel ámittaték. Moreau visszavonulása Németországból 1796 annyi dicsőséget szerze neki, mint fényes győzedelem. Az Angoloktól Corsica elvetették 's Humbert vezérlése alatt Irlandba is kiszálának a' Francziák, de kevés számmal, 's így kivánt következés nélkül. A' 28 éves Bonaparte, dicsőséges olaszországi táborozásában elvevé Austriától Mailandot 's Velence hajdani büszke aristocratáinak hatalmát eltörlé. Bécsi merész útja által eszközlé a' campo-formioi békekötést 27 Oct. 1797 's Olaszországban két uj köztársaságot, a' póninnenit és pón-túlit, teremte.

E' szerencsés táborozások mellett is Franciaország fájdalommal tapasztalá saját keblében az igazi polgári boldogság nagy hiányát. A' szenvedett despotismusra emlékezés bizodalmatlanságot támaszta a' végrehajtó hatalom ellen 's korlátoltatá azt. Így erőtlen leve a' directorium 's hatalmával együtt tekintete is mélyen sülyedt. A' királyság fénye, mellyhez a' Francziák annyira ragaszkodtak, nem ragyoga többé; a' directorium kevés költséggel tartá fen magát 's foglalatosságait fény nélkül teljesité; számos hadseregek tartására csekély adó is elég vala. A' sajtószabadság zabolátlanabbul terjeszté a' véleményeket, mint előbb; a' pártfelek, szárnyaló lapjai kények szerint kelének ki az országlás

ellen, gyalázást, gunytfélelem's büntetés nélkül okádván annak minden léptére ; mert Franciaországban kedves a' fényel büszkélkedő országlás, a' mostanit pedig igen polgárinak találá a' köztársaság. A' royalisták pártja, mellyet a' Bourbonok számos ügyvivői hoztak életre, munkás vala Clichyben. A' könnyenhivő Vendéiek helyébe, kik papjaik's a' nemesek szavainak mindég hiv követői voltak's a' királyszék és oltár ügyében fegyvert fogtak, Chouanok, éji lázadók, lépének fel, kik az országútakat bátorságtalanokká tevék. Grenelle piaczon a' Jacobinusok megpróbálák a' Montanistákat visszaállitni. Csak erőszakkal leheté ellenállani egy Babeuf, Poli's mások fondorkodásainak. A' tanácestagok uj választatásakor 1797 royalisták tevék a' többséget, kik a' directorium megbuktatására törekvéseket nem igen titkolák. A' directorok ketteje (egyik Carnot) ezen szövetséggel tartá. A' többi háromnak választania kellett, hogy v. megsértsék az alkotmányt v. megbukni engedjék. 'S ők az utolsót választák, annak védésére. 12000 katonát vezérle, ennek következésében, Augereau, Bonaparte tudósításának megvivője, Párizsba's elfoglalá a' törvényhozó testteremeit, mellynek 51 tagja, mindkét elnöke és időszakai iratok több kiadói deportatióra íteltetének. E' Fructidor 18kán (4 Sept. 1797) történt.

Azonközben Bonaparte tábornok, győzedelmeiért most a' nép kedveltje, a' campo formioi békekötés után Párizsba jöve, hol

nagy tisztelettel fogadtatott, melly nagyra-
vágyásának természetesen szikrát adott. Le-
hetett is látni, hogy kedve volt Julius Cae-
sar szerepét játszani. Rábirá a' directoriu-
mot ama táborozásra, melly olly kalandos
vala, mint a' keresztes hadak 's 40000 bajnok
20 Maj. 1798 Toulonban hajóra ült, hogy Egyip-
tomba evezzen, melly jeles, becses természet-
ményekkel gazdag, fekvésénél fogva felet-
te fontos tartomány teljesen kipótolta volna
az elvesztett nyugotindiai gyarmatokat, az
anyaországot a' keleti kereskedés urává tet-
te 's így a' Francziáknak gyűlölt ellensége-
ik, az Angolok, megalázására útat nyitott
volna. 'S épen ez okból titkoltatott el a'
legmunkásabb hadra készülés igazi célja,
mellynek Angolország tartaték és senki se
vevé észre, hogy a' directorium Egyiptomra
függeszté szemeit. A' köztársaság meghatal-
mazattjainak büszke hangja újra öszvevesze-
té azt Európával is. Angolország aranyja
öszveszövetkezteté Oroszországot és Austriát
's Suwaroff Olaszországba mene 1798. A' di-
rectorium Massenát Schweizba küldé, a' ber-
ni aristocraták önkényes uraságának megalá-
zására 's a' waadtlandi népuralkodás védé-
sére. Az egyiptomi győzedelmeket trombi-
táló tudósításokkal együtt érkezék meg a'
francia hajósereg, mellyet az Angolok ad-
miralja, Nelson, semmisített, abukiri sze-
rencsétlenségének hire. Nelson diadalmasán
eveze az angol hajókkal Nápolyba, 's meg-
nyeré itt az udvart nézeteinek. Egy fran-
czia sereg megfenyité ezért Nápolyt 's Romát,

hol Bonaparte József egy békétlen népcsoportot fellázította 's az ezen szavakra „Eljen a köztársaság“ támadt lárma alkalmával Duphot francia tábornok megöleték, Berthier fővezér a' directorium parancsolatára romai köztársasággá tévé, a' pápát világi hatalmától megfosztván. De majd ismét elveszték a' Francziák Olaszországot; Moreau és Joubert seregei maroknyira olvadának. Már úton vala az orosz-austriai tábor, a' felfegyverzett kivándorlottakkal, Franciaország ellen, midőn Massena megveré azt. Most ismét mosolyga a' szerencse a' Francziáknak. Olaszország újra meghódították; Egyiptomból, hol a' tudósak fontos vizsgálatokat tettek, a' katonák nekik a' pyramisokhoz útat nyitván, kedvező hírek jövének; Hollandban Brune meggyőzé az Oroszokat 's Angolokat és a' bataviai köztársaságot ismét életre hozá.

Franciaország győztes vala, de nyugtalan fejek új fergeteget koholának, a' nemzet 's kormányzás közé zavart hintegetvén. Mindkét tanács gátlá v. semmisíté a' directorok rendeleteit, kik hatalmokkal visszaélvén, közönségesen gyűlöltettek. A' papok üldöztetése és deportáltatása nyugtalanságot szült, mint a' statusadóság kétharmaddal kevesbítettése. A' nyerekedők, kik pénzváltással meggazdagodtak, a' royalisták, kik a' hajdan visszatérését 's monarchiát kívántak, az élelemszalitók, kik a' szegény katonák rovására zabolátlanság és romlottság magvát hintegeték, a' tábornokok 's hadbiztosok, kik idegen tartományokat tervszeresen

rablának ki, mindnyájan erővel teljesebb országlásért kiáltozának, v., olyanért, melly nemesleveleket 's rendjeleket adhatna. A' közönséges elégedetlenséghez jöven Angol-, Orosz- és Törökországok 's Austria és Nápoly új öszveszövetkezése Franciaország ellen, megijede a' directorium. Revbell, a' directorok legelszántabbika, Moulin és La Reveillére letevék hivatalokat. Az első helyét a' számolgató Sieyes foglalá el, ki látván a' szerkezet ingadozását, új 's köz egyezetből, nem egy párt fondorkodásából, származó, erővel teljes országlást szándékozáék alapítani. Tervének kivivésére eszközül tábornokot vélt szükségesnek, kinek erő legyen kezében azt létesíteni, 's Joubert olaszországi új fővezérre vala célzása; de ez a' novii csatában elesett. Azonban a' rendetlenség naponként hatalmazék. Bonaparte a' dolgok helyzetéről tudósittatván, oda hagyá az egyiptomi sereget, Kleberre bizván ennek vezérlését, de igen kellemetlen állapotban. Az alkalom igen csalogató vala. Almélkoldva láták őtet Franciaország szárazára kiszálni, hol nagy tisztelettel fogadtaték. Sieyes most Bonapartéra függeszté szemeit 's az öszveszküvés tervét közlé vele. E' szerint a' lármás és népes Párizsból St. Cloudba végzé álttetetni a' vének tanácsa, bár nem volt júsa rá, a' törvényhozó testet 's a' határozat végrehajtását és Párizsban 's környékén a' katonai főparancsnokságot Bonapartéra bizá. E' 6. Nov. 1799 történt, mellyen Bonaparte több gyalog és lovas ezeredet parancsola Pá-

rizsba, katonavizsgálat ürügye alatt, 's hűségre esketék azokat, mire ő is hűséget esküdött a' vének tanácsának mellyet azon ígéretével, hogy senatorokká teendi őket megnyert ugyan de az ötszázak tanácsában, mellynek elnöke bátyja, Lucian, volt, e' szavakkal fogadtaték „Le a' dictatorral!“ Megrémülve, visszavonul most Bonaparte, gránátosai által védetve 's csak Lucian menté meg őt e' veszélyes helyzetben, ki odahagyván elnöki székét 's a' teremtet, lóra kapa és a' katonaság előtt gyilkoló szándékkal vádolá a' tanácsot, melly a' jó honfíjakat ki akarja irtani. Bonaparte ekkor neki bátradván, parancsolá a' gyűlés szétüzetését. Tüstént berohana Leclerc a' gránátosokkal a' terembe, puskatörök villogának, dobok riasztó hangja elnyomá az erőszak miatt panaszkodó törvényhozók kiáltását 's néhány percz alatt megürült a' terem, a' követek részint ablakokon ugorván ki, részint elfogadván. E' Brumaire 18-kán (9 Nov.) történt, mellyen Bonaparte mint zsarnok, 's Sieyes, mint tökfő jelent meg.

Consulság. Császárság. Napoleon szerencséje és hódítmányai.

Bonaparte szerkezetet készített, melly a' legfőbb hatalmat egy consulnak, ki ő maga vala, adá, mert vakításul, csak tanácsló szóval, még két más consul (Cambacéres és Lebrun) állá mellette. A' törvényadó hatalmat a' 100 tagu tribunatus és a' háromszáz törvényhozó

tanácsnok gyakorlá; amaz a' consulok által javalt törvényeket bírálgatá, ezek pedig igent v. nemet mondtak azokra, de vitató jusok nem volt. Törvényt egyik se javalhatott. Egy szervezetre ügyelő tanács (sénat conservateur, fentartó tanács) állittaték fel, 80 taggal, mellynek, jó fizetéséért, csak a' vala kötelessége, hogy mindent jóvá hagyjon. A' köztársaság nevezet, bár csak árnyék volt már, megtartaték. Bonaparte merészségével, kitünő észtehetségeivel, 's mindent felfogó lelkével, megvakítá ugyan a' nemzetet, de a' hadseregnél nem csekély ellenállást talált, mellyet köztársasági szellem lelkesite. Az egyiptomi haderőt tehát Törököknek 's Angoloknak hagyá és csak csekély maradványa térhete annak vissza honába. A' szabadságok kivivására felkelt st. domingoi Négerek megzabolázására is 40,000 vén katonát küldé, kiket a' térítő körök égető hévsége nagyobbára learata. Egyetlen győzedelmi jele e' veszedelmes táborozásnak Toussaint-Louverture, a' Szerecsenek vezére volt, kit Bonaparte egy várban nyomorultul elveszni engedé. Az első consul ellenben rendkívül sokat nyert azáltal, mert a' köztársasághoz szító vén katonáktól megmenekedett, az ujabbak pedig mind az ő teremtményei voltak.

Béke vala a' nemzet- és Europa kívánsága. Tett is erre lépést Bonaparte, saját kezével irván III György angol királynak, de ajánlata se itt, se a' bécsi udvartól nem fogadtaték el. Az ezáltal megbántatott Franciaák hallatlan lelkesültséggel ragadának

most fegyvert 's 60,000 dicsőségszomjúzó bajnok jöve által az Alpeseken, nevezetesen a' nagy sz. Bernáton, Bonaparte vezérlése alatt, Olaszországba, hol' Melas austriai vezér Genuán kívül mindent elfoglalt 's az Angolokkal egyetértve már Provenceba akart beütni. De mennyire megrémült, midőn Bonaparte gyakorlott seregével Piemontot és Lombárdiát elboritá 's az austriai haderő előtt minden öszveköttetést elzára. Gyors lépésekkel halada Bonaparte diadalmas pályáján 's a' marengoi híres ütközetben (14 Jun. 1800) Austriát minden előbbi győzedelmeinek gyümölcsétől megfosztván, ismét ura leve Olaszországnak. Hasonló szerencse koszoruzá a' francia fegyvereket Németországban Hohenlindennél Moreau alatt, ki most Bécset fenyegeté. A' lunevillei békekötés 9 Febr. 1801 t. k. Belgiummal 's a' Rajna bal partjával nagyobbítá Franciaországot 's a' lombárdi tartományokat az alpesineni köztársaság részeivé tevé. Olaszország és Schweiz oltalma alá adák magokat; Piemont Franciaország-hoz kapcsoltaték. Spanyol- 's Angolországok is megbékéltek a' köztársasággal Amiensban 1802. Ezen 18 hónapnyi béke Franciaországnak 's egész Európának óhajtott csendességet szerze. Az elsőbb éldelé egy pillanatig azon jólétet, mellynek virágzására e' boldog honnak csak nyugalom szükséges!

Erre több republicanus fogaték el, azzal vádoltatván, hogy Brutus törét akarák az első consul ellen használni. A' royalisták az esmeretes pokolmachinával akarák életét el-

oltani. Bonaparte e' veszélyt használá, szaporítá testőré't 's hatalmát erősíté. Fouché, a' rettentő politíának gyalázatos miní'stere, tudósítá ő't Franciaország cselekedeteiről 's gondolatiról. Még hatalmasabb politíát szerzettete magának heves magasztalói által a' nép közt, kiket azzal nyere meg, hogy a' pápának, a' kath. papság szerkezetes visszahelyezésére, concordatumot javalt. Más, igazságosságához és politicához illőbb, lépés új ragaszkodókat huza hozá, t. i. a' kivándorlattakra hozott számüzést megszüneté 's ismét felnyitá azoknak honokat. Ezért neve mindenütt magasztaltaték 's a' senatus Bonaparte consulságát 10 évre nyujtá. Hogy törvényesség eránti tiszteletét megmutassa, 1803 a' Bourbonokat felszólittatá, a' koronáról való lemondásra; de ezektől tagadó feleletet kapott. Ezt 1804 Bourbon-Condé, enghieni herczeg, agyon lövetésével boszulá meg. Pichegru és Cadoudal, kik a' Bourbonokat vissza akarák vinni 's Moreau, ki magához hasonlónak jármát nem viselé szívesen, a' Bonaparte ellen koholt öszveesküvésbe bebonyolódának. A' két első büntetése kevés részvételt gerjeszte; de az utolsó elfogatása, kit, mint győzedelmes hadvezért, mind a' katonaság, mind a' nép becsült, nagy figyelmet ébreszte; innen megelégedett a' törvényszék azzal, hogy a' vádolt halálos büntetés helyett Éjszakamerikába számüzessék, mert már észrevehető vala a' forrás. A' boulognei tábor 's Angolországot fenyegető kiszálás hamar lecsilapíták a'

lármat, 's Moreau elfeledteték. Jegyezzük meg Bonaparténak azon elvét, hogy ő a' Francziákat mindég egymást felváltó látványokkal tudta mulattatni 's figyelmeket arra vonni, mire akarta. Angolországgal, Málta miatt, 18 Maj. 1803 megújulván a' háború 's a' köztársaság keblében öszveesküvések mutatkozván, majd arról kezdének Bonaparte imádói gondolkozni, hogy a' messzeterjedő hon fenállása 's boldogsága erősebb uralkodási rendszerre alapittassék, melly egyszersmind a' főnek is elég bátorságot adjon. Curée javalá ezt legelőször a' tribunatusban, minek Carnot tüzesen ellenszegült, 's ez és a' polytechnica iskola ellenmondása vala a' köztársasági szabadságnak utolsó sóhajtása. A' tanács elfogadá a' javalatot, a' honszerető Lambrechten és a' nemes szívű Gregoire-on, az elnyomott Szerecsenek barátján kívül. 18 Maj. 1804 innepélyesen kihirdették a' tanácsvégzet, melly Franciaországot császársággá tévé 's a' koronát Bonaparte Napoleonnak adá. VII Pius pápa Párizsba hivaték 's az úr felkentjévé tévé Enghien herczeg gyilkosát 2 Dec., mire a' Francziák éppen olly hevesen rohantak az új császár lábaihoz, mint előbb a' királyszéket ledöntő lázadás örvényébe. Ekkor birodalom nagy méltóságai 's fényes uydari hivatalok is állittattak fel; marsallok neveztetek ki 's csász. főtörvényszék jöve létre, hogy a' csász. családnak, az ország főtisztviselőinek vétkérről, felségárulásról 's at itéljen. A' tanács megmaradt, de a' tanácsnokok választatása és száma a' császártól füg-

gött, a' törvényhozó test is álla, mint a' tribunatus is, de e' csak 19 Aug-ig 1807, midőn ellenmondásaiért eltöröltetett. A' civiliste 25 mil. frankra tetetett. 1805 Napoleon Mailandba mene, hogy az olasz köztársaságot királysággá változtassa, feltevé fejére a' hajdani lombardi királyok vas koronáját, mellynek rendét alapítá's már arról kezd gondolkozni, hogy testvéreinek is koronákat szerezzen. De éppen ezzel 's a' békekötések megsértésével, hozá létre maga ellen több europai fejedelem harmadik öszveszövetkezését. Nevezetesen az olasz tengermelléket, Pármát 's Piacenzát Francziaországgal, Guastallát Olaszországgal egyesité, Luccát és Piombinot pedig, herczegség czimmel, Eliza nevű testvére férjének, Bacciochinak, adá.

Illy erőszakoskodások tehát ujra felébreszték Europa figyelmét. Oroszország, melly most (Pál császár, Bonaparte heves csudálója udvarának néhány nagyjaitól megölettetvén) a' londoni udvar befolyásától függő, Austria és Svédország szövetségbe állának 1805, mellytől Napoleon Poroszországot Hannover oda ígérésével elvonta. A' berlini udvar e' boldogtalan politicája által bizonyos volt már az új szövetség veszedelme. Austria egyedül volt kitétetve az ellenség főcsapásainak, mert az orosz segítség távol volt 's Angolország csak pénzzel és hajókkal hadakozott. Innen Austria csak 9 Aug. lépe a' szövetségbe, mellyet a' londoni 's pétervári udvarok már 11 Apr. 1805 kötöttek. Még készülőben voltak a' szövetkeztek, még alig ju-

tott el Gallicia határához az Oroszok előcsapata, midőn a' boulognei haderő felkerekedett 's a' Rajna felé vonula Napoleon, Davoust, Soult, Lannes és Ney vezérlések alatt, nem különben a' hollandi sereg Marmont, a' hanoveri Bernadotte 's az egész lovasság Murat alatt, úgy hogy 300,000 fegyveres boritá el délszaki Németországot, 's olly hirtelenséggel, hogy az Oroszok, kik a' Poroszok által egy hónapig visszatartatának, meg nem érkezése miatt magára hagyatott austriai fővezér, Mack, Ulmban bekerítették 's 20 Oct. 25 ezerevel magával megadá magát a' győzedelmesnek. Ferdinánd főherczeg merész elszánt-sággal nyitá magának útát 's menekvék meg a' lovassággal az elfogatástól. Azonközben az Oroszok megérkeztek, de későn, mert Napoleon diadalmas seregével már Brünn előtt állott. Ütközetre jöve a' dolog Austerlitznél, hol Ferencz és Sándor császárok megverettek 's Ferencz császár kénytelen vala aláírni a' pozsonyi békekötést 26 Dec. 1805, melly szerint lemondott az olasz királyság részére Velence földéről a' tenger mindkét partján, a' Bajoroknak Tirolt, Vorarlberget 's Passau részét, hasonlóul Bajorországnak, Würtembergnek és Badennek a' sváb-austriai birtokokat adta Breisgauval; ellenben Salzburg és Berchtesgaden Austriához, Würzburg Toscanához, mint a' nevezett két tartomány akkori birtokosához kapcsoltatni, Breisgau urának, Ferdinánd főherczegnek pedig, más kárpotlás adatni rendeltetett; a' német rend nagymestersége is az austriai háznak adatott, 's

Antal főherczeg azonnal kineveztetett nagymesterré; végre a' bajor 's württembergi választók királyczimet kaptak, 's a' badeni választó független fejedelemmé tetetett. Az előbbi öszveköttetés e' szerint a' német fejedelmek közt felbomolván a' Németország és német császár nevezeték 1806 teljesen megszűntek létezni, melly utolsó czimről Ferencz császár még 10 Aug. 1804 lemondott 's magát 7 Dec. austriai császárrá koronáztatta. A' német birodalom helyét a' rajnai szövetség foglalá el, mellyet, a' birodalom szerkezetének fogyatkozásait adván okul, 16 német fejedelem köte Párizsban, 's Napoleont védőjévé nevezé. A' szövetség gyűléseinek helyévé maini Frankfurt választatott. Most Nápoly ellen, melly néhány nappal az austerliczi csata előtt, a' kötött neutralitás egyezete ellenére, egy ott kiszállott orosz-angol sereget barátságosan fogadott, 's a' szövetkeztek tervébe be volt avatva, köszörülé fegyverét a' hatalmas. A' nápolyi kir. ház megszünturalkodni, dörgé Napoleon, 's Massena és Bonaparte József tüstént útra indulának az ítélet végrehajtani. Megérkezni 's a' fővárosba bemenni, egy volt; a' királyi ház Palermoba szaladt 's 18 Jul. 1806 Bonaparte József királynak kiáltaték ki a' lázadó Nápolyban, mint nem sokára Bonaparte Lajos Hollandban. Majd Poroszországot éré utól a' Franciaakkal kötött veszedelmes barátság siralmas következése. Az Angolokkal folyt alkudozások, midőn Napoleon legkisebb vonakodás nélkül ráállta, hogy a' berlini ud-

varnak ígért Hanover visszakapcsoltassék Angolországhoz, felébreszték az elámitott porosz királyt szunnyadásából, de későn. Ehez jöven Angol- 's Oroszországok ingerlése is, fegyvert foga tehát Fridrik Wilhelm függetlenségének kivivására, segítség-igérést kapván Svédországtól és a' Szászoktól. 'S ez a' 4dik szövetség Franciaország ellen. De Napoleon nagy táborával egyszerre ott terme Jenánál, hol 14 Oct. a' porosz haderőt teljesen szétszórván, Berlinbe diadalmasan menne be, 's 6 hét alatt a' Rajnától az Oderáig minden földet hatalma alá hajta 9 mil. lakóval. Berlinben költ parancsainál fogva alapítá a' száraz földi rendszert, melly szerént, az Angolok kereskedésének elnyomására, minden száraz fejedelemnek megtiltá angol portékák bebocsátását 's árulhatását.

Már Lengyelországba is álthata a' hadi lárma; mert alig éré el Napoleon a' lengyel határt, fegyverre szólítá a' nemzetet, függetlenségének visszaállításával biztatván. Lengyelországot uj remény kezdé táplálni, hogy a' mindenható császár zászlói alatt uj életre jövend. Két sereg álla ki a' véres pályára, Zajoncsek és Poniatovszki vezérlések alatt. Oroszország saját fenállását féltvén, hasonlóul nagy készüléteket teve 's megindítá haderejét Varsó felé, hova Napoleon 19 Dec. érkezett meg. Két csata, az eylaui (7, 8 Febr. 1807) 's friedlandi (14 Jun.) e' tábozást is bevégezé, mellyek az orosz haderőt leverék. A' tilsiti békekötés 7 Jul. 1807 meg erősíté Napoleont a' hatalom legmagasabb

pontján, mellyet valaha elérhete. Poroszország ingadozó politicájáért katonasággal meg-rakaté. Westfalenben királyszerk emelked fel Bonaparte Jeromos számára. Soha se tékozlá a' szerencse olly vesztegetve adományit, mint Napoleonra. Bámult a' világ illy gyors és fontos következésü győzedelmek hallására 's tédet hajta olly óriási hatalom előtt. De Napoleon nagyravágyása nem elégvék meg ezzel, egész Európára irányzá telhetlen szemeit, mellyekkel minden embert nullának tekinte, kik csak arra volnának teremteve, hogy egyetlen egynek, kinek magát tartá, nagyságát neveljék. Egyedül akará ő korának historiáját tele tölteni 's czélt ért; mert maga Francziaország is elenyészik mellette.

Napoleon büszkesége, bal esetei 's bukta.

Gyakran ismételtetett, hogy Napoleon Francziaország elvesztett nyugodalmát és szabadságát, dicsőség fényével elége kipótolta. De mi ér fel az ember legszentebb javával, a' szabadsággal? Igaz, hogy Francziaország a' hódítás ál dicsőségétől megvakittatván, ugy látszerk, mintha önkényesen nyujtotta volna nyakát szolgaság járma alá, de mégis rosz tett marad, hogy Napoleon amaz anyának, mellynek fijai érte véreket kiontották, szabadságát elnyomta. Még fenálla ennek árnyéka a' tribunatusban, melly a' polgári törvénykönyv szerkeztetésekor véleményét szabadon ki mer-

mondani; de mivel törvényes munkásságát gyakorolni merészle, Napoleon ezt is bezáratá 9 Aug. 1807. A' közönséges tanításból monoból csinált; egyetemében az ifjaknak csak ő (a' császár) tanították. Szónokszékeikben Isten küldöttjének hirdetéék őt a' papok. Katonaremességet teremte, csaknem mint IV Henrik előtt volt. Tábornokok általa vitézrelekkel halmoztatva, 's idegen tartományok földjeivel megajándékozta (Beauharnois Ödön, Napoleon mostoha fija, fogadott csász. herczeg, Olaszország alkirálya 's a' bajor király veje; a' császár bajtársa, Berthier, neufchateli, Talleyrand külső ügyek ministere beneventi, Bernadotte pontecorvoi herczeg, Murat clevei és bergi nagyherczeg 's a' császárné onokahuga, Beauharnois Stephania, a' badeni örökös herczeg nője leve) ugy tisztelék őt, mint urokat. Nem ama vagyontalan parancsnokok valának ezek többé, kik a' Francziákat honok védésére gyalog vezérlék. Honszerető férjfiak, mint Jourdan és Perignon, kora eltűnt, Hoche, Dessaix, Marceau, Dugommier, Kleber elhunytak. Voltak mindazáltal még a' haderónél férjfiak, mint Lecourbe, Gouvion-Saint-Cyr, Lefebre, Dejean, Dessolles és Lannes, kik méltóságokat fentartották, bár alávetették magokat az új parancsnoknak. Hajdani Jacobinusok, nemesi czimekkel nevetségesen felczifrázva 's kivándorlottak, kik az előszobába bebozsátattak, versenyeztek a' legalacsonyabb csúszásban, magokat porig lealázván. A' hajdani monarchia adórendszere, visszaélései 's

veszedelmes pazérlása ismét bevitettek. Monopólok újra léteztek. Kérlelhetlen könyvizsgálat bilincselé a' sajtót, az esküdtek törvénytörésé sajtó természetét elveszté, tisztartók (praefecte) 's más apró despoták kiszoríták a' szabad kormányzást; a' császár nevezte ki minden tisztviselőt, kik általában sérthetlenség valának, 's csupán a' statustanácsnak, melly maga is függő 's választás alá eső egyesület volt, tartozának felelettel. Követek választatása nevetség ezen állítólag képviselői országlásban, mellynek törvényei a' császár decretum v. tanácsvégezet névvel kiadott parancsolatai voltak. A' személyes szabadság eltűnt, 's több Bastille álla készen az önkény szolgálatjára. Egy 19 századhoz nem illő büntető törvénykönyv készítették. Napoleon eretneknyomozáshoz hasonló rendőre még a' hallgatást is gyanusnak találá, a' gondolatokat is megbünteté 's egész Európára kiterjeszté hálóját. A' katona-összeíratás ezen emberi életre tett rettentő adó, borzasztó munkássággal hajtáték be; Franciaország ifjuságát a' tanács adó gyanánt adá által a' despotának évenként, ki százezerenként vezette azt vérmezőre, mert, mint vádoltatik, mélyen utálta az emberi nemzetet 's szolgál lelkektől, kik hozá, mint szerencse fíjához, mint méhek mézhez, úgy ragaszkodtak, vetetvén körül, — igazsága volt.

Alig helyezé magát Napoleon éjszakon és keleten bátorságba, midőn a' pyrenei félsziget állapotja új hódításra ösztönözé őt. Portugal t. i. hiv barátja maradt Angolország-

nak. Napoleon tehát sereget küldte a' lissaboni udvar megfenyítésére, mit e' látván, 29 Nov. 1807 angol őrizet alatt Braziliába szökött. Junot francia fővezér 30 Nov. diadalmasan ment be Lissabonba, 's hirdetménye szerint a' Braganza ház elfutásával lemondott az országról 's megszűnt uralkodni. Hasonlófergeteg vonula a' spanyol királyi ház felibe is, mert egyenetlenség uralkodék a' Bourbonok közt Madridban. Napoleon, kit bíróvá választának, elfogá IV Károlyt a' koronaörökössel együtt, 's bátyját, Józsefet névezé spanyol királyá, Nápoly koronáját pedig sógora, Murat, fejére tevé. E' miatt a' spanyol nemzet felkele Europa hódítói ellen és sok ezer Francia találá sirját évenként Spanyolországban. Tapasztalák most Napoleon és Franciaország, mit tehet a' legpalérozatlanabb nép is, ha a' hon felvilágosodott baráti által vezéreltetik 's papoktól rajoskodásig tüzeltek. Hallván Napoleon haderejének szerencsétlenségét, roppant haderővel szándékozá a' Spanyolokat elnyomni. De előbb bátorságba kíváná helyezni hódítványait éjszakon. E' végre öszvejött Sándorral Erfurtban (28 Sep. — 14 Oct. 1808). Barátság látszék a' két császárt egymáshoz kapcsolni 's most Napoleon 200,000 emberrel rohana Spanyolországra. Nyomon követé Napoleont a' győzedelem 's már végveszedelem fenyegeté a' Spanyolokat, midőn Ferencz császár 1809 ujra hadat izen a' Francziáknak, 's Napoleon kényszerítették hatalmas seregét Bécs ellen vinni. Az eszlingeni és wagrami győ-

zedelmek sikeretlenné tevék Austria erőködését 's a' bécsi béke 14 Oct. 1809 2000 nsz. mftól és 3 mil. lakótól fosztá meg Ferenczet. M. Luiza kezét is megnyeré Ferencz császártól; mert előbbi nőjétől; Beauharnois Jozefától elvált. Több király díszesíté jelenlétével e' fényes öszveköttetést, mellynek gyümölcse egy év mulva egy fiu levé, kit atyja már bölcsejében romai királynak nevezé.

A' francia departamentek most Romától Hamburgig terjeszkedének. Egész Europa figyelmeze Napoleon szavára, de e' neki nem vala még elég. (1812) Oroszországot szándékozáék megfenyitni, mivel ez a' szárazföldi rendszert tovább nem akarta fentartani. Angolország kezét fogá Orosz- és Svédországgal, melly utolsó Bernadotte-ot emelé királyszékére. Napoleon többi Európával Oroszország ellen nyomula; 400,000 ember, kik őt kevés fáradsággal konstantinápolyi császárrá koronázhatták volna, szemlélé Moskaunak rá nézve veszedelmes lángjait; mert Sándor, látván, hogy Oroszai Napoleon diadalmas seregével nem mérkőzhetnek meg, scythiai védésmódhoz nyult, a' meleg égálijhoz szokott Francziák előtt t. i. mindent felgyújtatott; 15 Sept. Moskau, a' birodalom anyavárosa, is hamuvá lett, 's Napoleon büszke hadai, kemény tél idején élelmektől 's hajlékaiktól megfosztatva, leirhatlan nyomorúságrajutottak. Így a' természet végre megzabolázá ama hatalmasnak kevélységét, melly már magának a' lehetlenségnek se akart engedni. Derék bajnokit a' példátlan hideg meg-

emésztvén; egyedül szalada Kremlből a' czárok hajdani tiszteletes palotájából; Párizsba, hol rémitő és neveltséges dühösségbe jött az itt 's amott mutatkozott szabadabb ideák miatt.

Uj remény kezdé mindazáltal a' szerencsétlen császárt kecségtetni, mert 10dik Jan. 1813 a' tanács 580,000 embert, lovat és 1150 mil. fr. ada neki. Lützennél (v. Groszgörshennél) 2 Maj. megveré Napoleon az ellene ment Poroszokat és Oroszokat; Drezda ismét francia kézre kerüle 's a' szász király ujra Napoleon szövetségese leve. Két 20 és 21 Maj. Bauzennél és Wurschennél nyert győzedelmei Lausitz birtokosává tevék Napoleont. A' szövettek Schleziába vonultak, a' Francziák Boroszlóig nyomultak. A' 4 Jun. Peischwitzban kötött fegyverszünet harmadfél hónapig félbenszakasztá a' vérontást. Azonban egész Europa elpártolt Napoleontól. Mégis becsületes békét köthetett volna a' prágai congress alkalmával, hol Austria, letévén a' szövetségi szerepet, mint békéltető lépe fel; de Napoleon hajthatlansága semmiben se akart engedni 's mindent elveszte. Leipzig mezején alázá meg a' Mindenható e' nagy hadmestert 18 Oct. 1813, hol azonkívül, hogy alig vala 200,000re 300,000nél több ellen, még a' Szászok és Würtembergiek is elpártoltak tőle. Egy év alatt szétbomla a' ropant birodalom, sőt Europa urának már saját országát kelle védnie, mert a' szövettetzett fejedelmektől nyomon követtetéek.

E' táborozás gazdag a' vitézség és hadmesterség csodatételeivel. Soha se volt Napoleon nagyobb, mint most. Franciaországi táborozása lángeszének erejét, csüggedhetlenségét 's léleknagyságát nyilván bizonyítja. Csekély haderővel küzde itt ő az övénél sokkal nagyobb ellen, mivel megczáfolja azon véleményt, hogy csak soksággal győzött. De az elnyomott 's járom alá hajtott Franciaország is elállta most tőle. A' törvényhozó fest néma tagjai ismét megszólamlának; a' szabadság hangja egész Németországot áltzengé 's a' királyok használák a' szabadabb ideákból, mellyeket utóbb, mint veszedelmeket, elfojtani iparkodának, származott segítséget. Jan. vége felé áltvevé Napoleona' sereg személyes vezérlését, miután M. Luizát országglóvá nevezte volna ki, 's ezolta buktáig csaknem mindég győzedelmes és ellenségeinek rettentője volt. Csak altábornokinak árulása 's a' megvásárolható tanácsnak hitszégése buktaták meg őt. Briennenél (29 Jan. 1814), Champ-Aubertnél (10 Febr.), Montmirailnél (11 Febr.), Joinvillersnél (14 Febr.), Nangisnál (17 Febr.), Montereaunál (18 Febr.) egymás után leveré a' Poroszok, Oroszok, Austriaiak 's Németek hőscsapatait 's vesztes visszavonulásra kényszeríté Champagneból a' határ felé. De győzedelmei mellett Napoleon is vesztett, 's gyengültségének érzése ama merész tervre vezeté, hogy a' háborút a' szövetségesek háta megé, a' Rajna és Mosel közti tartományokba, tegye által. Itt a' várak kezében levén 's népfelkelés által segít-

tetvén, a' Németországtól elvágott ellenséget semmivé tehetné volna; de terve Tottenborn porosz tábornok által elfogatott leveléből, mellyet nőjéhez irt, napfényre jöven, füstbe ment, mert a' szövöttek egyenesen Párizsnak vevék útjokat, míg Napoleon e' felől semmit se tudva, a' Rajna felé vonult.

Délen is szerencsétlenül folytak dolgai. Az egyesült Portugaliak, Spanyolok és Angolok kiüzek az elejekbe küldött kevés számu Francziákat 's Franciaországba beütének. A' toulousei ütközetben, makacs ellenállás után, megveretének a' Francziák. A' bordeauxi maire áltadá a' várost az Angoloknak, Párizs csak polgárai, kórkatonák 's a' polytechnica iskola nevendékei által védetvén, nem mérkőzheték meg az idegen seregekkel 's megadá magát 31 Mart. 1814. A' tanács, Napoleon eddigi legengedelmesebb eszköze, sőt minden rossz tetteinek megelőző segédje 's legcsúszkálóbb hizelkedője, nem szégyenlé most undorító szemtelenséggel kimondani azon úr trónból letetetését, ki előtt eddig rabszolgai alázatoskodással hajlongott és tele torokkal panaszkodni az ellen, kit előbb szakadatlan imádással bálványozott. Majd kihirdették, hogy a' császár Elba szigetébe fog, császári czimének megtartása mellett, 's 2 mil. évi fizetéssel álttetetni. Némellyek fejez zászlót vivének az utczákon 's a' Bourbonok nevét kiáltozák, kik közledének 's a' katonai öszveiratás és droits réunis adó eltörlését megígérék. Az eszes, de fortélyos Talleyrand ügyelése alatt

a' senatorok szerkezetet készítének, mely csaknem egészen be van iktatva a' chartába 's meghívák XVIII Lajost a' királyszékre, azon feltétellel, hogy őket hivatalokban hagyja meg; azután aláírák Napoleonnak alapokkal támogatott letetetését, melyet a' szövetséges fejedelmek jóváhagytak. Franciaország régi határaiba szorították.

Napoleonot terhelik ugyan hibák (hanem ki ment ezektől?); de meg kell ellenségének is vallania, hogy rendkívüli férjfi vala ő, kit nagy tettek halhatatlanítanak. Figyelmét csupán az ország javára függesztvén, Cherbourgban kikötőt építtete 's a' Mont-Cenis-n és Simplonon alkalmas országútakat csináltata; Romát a' gyilkosoktól 's Olaszországot a' zsványoktól megtisztítá; Párizst megszépíté; száraz földi rendszerével új ragót ada Franciaországban a' nemzeti szorgalomnak, melyet a' béke még magasabb fokra emelt; végre a' statusok életének, melyet a' múlt század despoticus szelleme mintegy halálos szuonyadásba szenderíte, elevenséget 's új létet ada,

A' Bourbonok visszahelyeztetése. Száz nap.

Franciaország a' békét legszebb reményekkel 's örömjajjal köszönté, mert Napoleon járma és a' végetlen háboru nagyon elesigázák. A' Saint-Quenből költ nyilatkozatás, mely több, revolutio idejebeli, alaptörvényt megerősíte, megnyugtató az elmé-

ket. Franciaország 's Európa hálával tartoznak XVIII Lajosnak, hogy képviselői alkotmányt adván népének, jó példát mutata a' fejedelmeknek. Senatorok, kiknek száma szaporított, képzék a' pairek kamaráját. A' követek kamaráját az ország törvényhozó teste tevé. XVIII Lajos, nyilatkozványában tett ígéréthez képest, hogy t. i. szabad szellemű alkotmányt viend be, megerősíté a' chartát. Némelly fogyatkozásai mellett is elegendő bátorságot talált volna ebben a' nép, ha csak különben pontosan gyakorlatba jöhetett volna; de e' nehéz vala. A' császár rendeletei még fenállottak; a' charta sokat ígére, semmit se teljesite. A' VIII évi szerkezet uralkodék a' népen 's a' charta éppen ezen VIII év szerkezetén és Napoleon önkényes végzetein alapula. A' községeket, nemizeti őrt, esküdtek törvényszékét, megyéket, sőt még a' követválasztásokat és rendkívül nagy költségvetést is a' végrehajtó hatalom kezében találák a' Bourbonok; ezenkívül felelettől ment főpapság vevé körül lépcsőnként ezen középpontot, mellyből megy ki 's mellybe tér vissza minden. Gyakran kérdeztek: Megtörtént-e az ellenrevolutio, azaz, eltöröltettek-e a' revolutio idejében tett rendeletek? Erre azt lehet felelni: Ama rendeletek egy részét már Napoleon maga semmisíté 's kivevén az adózás és törvényszékek előtti egyenlőséget, minden régi lábón állott 's így az ellenrevolutio megtörtént. A' képviselőség rendszerével ismét visszahelyezé Lajos a' revolutioból származott intézmények egy

részét; 's ha a' császár rendelményei helyébe szabad szelleműek lépnek, ugy ismét egészen visszaállítatnak azok.

De épen semmi se történt. A' ministerek megelégedtek a' charta kihirdetésével, de gyakorlatba nem hozzák. Csak az abban foglalt szavak feletti szórszálhasogatásokkal foglalatoskodtak. Takarékoság vala szükséges és tékozlás dúlá a' pénztárt. A' Napoleon alatt elnyomott, de szét nem bomlott pártok felemelkedének. Képtelen justartások ki-elégithetlen telhetlenségre mutatának; a' törvényellenes despotismus alávaló szolgálárulásokról 's öszveesküvésekről beszélének, hogy magokat ajánlhassák; tisztartók, kik a' katona - öszveiratást rabszolgakereskedés gyanánt üzték, azzal állának most elő, hogy ezt a' legitimitas (törvényesség) javára tették. A' nemzeti birtokok tulajdonosai nyugtalanítottak egyik párt reménysége v. a' másiknak fenyegetései által; 's a' hadseregben, melly befolyásának elvesztése miatt békétlen volt, mozgások mutatkoznak.

Egyszerre a' hallatszék, hogy Napoleon 1 Mart. 1815 Elbából elillant 's Cannesnál 1200 főből állott csapatjával kiszált; majd, hogy már egy ezereddal Grenobleba, erre a' nép örömkialtása közt Lyonba jöve, végre, hogy nagy táborral Párizs felé nyomul. Minden megrémül e' hirre, a' király 's herczegek ujra megesküsznek a' chartára, a' polgárokra 's haderőre bizzák a' város védését 's fogadják, hogy a' nép szabadsága legszentebb előttük. Napoleon hasonló biz-

tosításokat hirdete ki, felüle a' királyszék-
re 's a' Bourbonok Gentbe futának,

Franciaország nem tudá, mellyik tör-
vény szerint kormányoztassék, de a' rend
majd visszatére ismét. A' képviselők kama-
rája öszvehivaték 's választó gyűlés hirdet-
teték. A' körülmények kényszeríték Napole-
ont a' szabadsággal kereskedni; innen a' nép
elibe jóváhagyás végett ideigi potlékactát
terjeszte, melly a' charta utánazása vala.
Azonközben Bécsben a' congressz folyt 's Tal-
leyrand, XVIII Lajos ministere, fészólitá
a' fejedelmeket, hogy Europa csendességé-
nek háborgatója ellen egyesüljenek. Svéd-
's Törökországokon és Nápolyon kívül egész
Europa fegyvert foga. 1,365,000 főre tetetik
a' szövetkeztek hadereje. A' nemzeti őr 's
hadsereg, a' határokhoz sietének, de az ide-
gen haderő minden ponton áltmene azokon.
Nyugoti 's délszaki Franciaországban ne-
hány ezere elég vala a' támasztott nyugta-
lanság elnyomására; a' waterlooi ütközetben
pedig 18 Jun. 1815 elveszté Napoleon király-
székét, mellyre még alig lépe fel. Párizs
megadá magát; a' képviselők, kik Lafayet-
te sürgetésére a' jusok kinyilatkoztatását meg-
ujíták 's uj szabad szellemű szerkezetet te-
vének fel, szétoszlának. Napoleon másod-
szor lemonda az országlásról 's az Angolok
kezébe adá magát, kik őt Franciaországtól
1800 órányira tarták fogva Sz. Ilona szige-
tén. A' hadsereg a' Loire-on áltvonula, 's el-
lenállás nélkül engedvén a' szétoszlató pa-
rancsnak, feládozá hona nyugodalmánának meg-

esalt reményeit. Franciaország tapasztalá mosta' visszafizetés jusát; tartományinak egy részébe idegen seregek szállittatának, sarczolaték és dúlaték. 8 Jul. visszamene a' király Párizsba.

A' száz napszerencsétlen szaka bizonyára nevezetes. 45 évi szunnyadás után ismét felébredt a' szabadság szelleme Franciaországban. Napoleon ellenállásra talált; a' hadsereg 's nemzeti őnök az 1792-ki lelkesült-ségre emlékezteték a' Francziákat. Katona és polgár ismét közledének, a' bajnokok polgárok levének. Nem bálványoztaték többé Napoleon, hanem csak egyesítő pontnak nézeték, mellyet a' körülmények szükségessé tettek. Végre a' szabadságról és honról való gondolkozás ébredezni kezde a' nemzetben, melly azokat már régen elfelejtette.

A' várak egy ideig védék magokat. Hüningen, bár gyenge őrizetvala benne, valamennyire fentartá az austriai haderőt.

Ellenmozgás. 5dik September. Választás-törvények. Ministerium.

Sulyos vala a' király helyzete. Idegen haderő által viteték be az országba, melly nagy hadi adó alá vettetéék. Palotája ellen ágyuk állittatának ki, Franciaországban legnagyobb rendetlenség uralkodék. 28 Jun. kinyilatkoztatá a' király, hogy a' kormányzásban talán hibák követtettek el 's megigéré, hogy a' chartát gyakorlatba 's a' képviselő alkotmányt létre hozandja.

Az 1815ki csufságból kinyomozhatlanak (introuvables) nevezett kamara, hijános választó gyűlések és Lajos-lovagok által választaték. E' minden dühös szenvedélynek ellenmozgásra jelt adni látszék. A' törvényszékek, katonai ítélő székek 's alsó törvényhatóságok igen sok embert ítéltek halálra, kik political vétkek miatt bepanaszoltattak. Feladók, részint hajdani Jacobinusok, foglalák el a' tisztviselők helyét; a' holtigi biróhivatalok megújittattak. Franciaország déli részében, mellyet royalisták, Verdet's pártnev alatt dúltak, több gyilkolás büntetlen marada; Avignonban Brune megöleték, azon költött hir alatt, hogy megölte magát. Ramellel, ki a' király nevében jelent meg, illetlenül bántak; szerencsétlen Mameluckok, kik Napoleonhoz ragaszkodtak, Marseilleben erőszakosan kivégeztetének. Nimesben 1816 sok Protestans megöleték 's gyilkolóik szabadon jártak, mivel panaszlójoknak, Argensonnak, a' törvényszék halgatást parancsolt. A' polgárrend üldözé a' hadi személyeket. Mint a' száz nap alatt, ugy most is, visszafizetésül, többen political felvigyázás alá tetettek 's házaik megvizsgáltattak. A' kamarában tüzes szónokok léptek fel 's javalatoakat tettek, mellyek a' nemzet bátorságára 's talám a' királyszékre nézve is, nem igen nyugtatók voltak. Végre a' közönséges békétlenség, mellynek az Isere megyében kitört lázadás tanuja vala, értékre adá a' ministereknek, hogy ideje a' folyót elgátolni, melly annál sebesebb leve, mennél keske-

nyebben folyt. Idegen udvarok is kinyilatkoztaták e' kívánatjokat. A' charta fenyegetteték, de a' Sept. 5kén költ rendelet biztosítá azt, 's egyszersmind szétbontá a' kamarát.

Az uj kamara mérséklett politica befolyása alatt választaték. Lassanként megszűntek az üldözések; köz lélek képződék; uj, a' chartával megegyező, rendeletek ígértének; az országlás türelmesebb leve; a' kölcsönös oktatás az oskolákban előmozdittaték és csudálatos lépéseket teve. 1818 a' tagok, kik uj törvény szerint a' kamarába léptek, ötöd része a' szerkezetkivánóknak lenyomó sulyt ada. Az ország határánál volt 150,000 főből álló idegen haderő, mellyre támaszkodának az aristocraták, eltávozték. Hanem a' közjó kárára ama political rendszer, melly erős támaszpontot keresvén, ezt egyes személyek kedvelésében 's nagy fizetésében találni véli, holott csupán a' közönséges véleményen alapul, alattomban mindég mélyebb gyökeret vert. Rendkívüli adók mellett is nevedék a' költség. A' szabad szellemü ellenpárt, a' nép véleményeinek trombitája, figyelmet ébreszte a' visszaélésekre és szükséges változtatásokra. Az aristocraták, titkos levelekben hijában kérvén segítséget a' külföldtől, láták, hogy a' kamarában nem sokára engedniök kell a' nép szavának; tehát ellenszegülének a' választási törvénynek. A' páirrek kamarája, melly eddig kevés figyelmet gerjeszte, elfogadá az ezen törvény korlátlását tárgyazó javalatot, sőt még 60 pair nevezteték ki, hogy a' szavak többsége a' páir-

kamara részén legyen. Ellenben a' ministerek a' közönséges véleményhez szitván, 1819 a' sajtószabadságnak kedvező törvényt elfogadák 's a' közönséges hirlapok szabadban kezdének irni. De majd felbonták az ítéletmondás nélkül száműzettek visszahívása felett folyt tanácskozás és a' törvénytannulók közt kitört nyugtalanságok, a' ministerek és szabad szelleműek közt volt egyetértést 's midőn erre több talán jó szándéku, de saját nézetei által megvakított férjfi, a' választási törvények megváltoztatását kezdé sürgetni, Saint-Cyr, Dessoles és Louis ministerek, nem akarván e' változtatásban részt venni, letevék hivatalckat 's a' nép becsülése követé őket. A' Spanyolországban kiütendő revolutio 's egy törvény szerint választott követnek eltávoztatása, még inkább nevelék a' szakadást 1820.

Váratlanul azon tudósítás jöve, hogy a' berryi herczeg egy rajoskodó gyilkos által leszuratott. Minden igaz hazafit, kik a' multból elég tanúságot meritettek, 's tudták, minő hasznot vehet ezen vérből a' legfőbb hatalom, szomorú előérzet lépé meg. Decaze minister, ki bár megtámadta a' választási törvényt, közönségesen szerettetett, megbukának. Utódjai öt szó (mellyek magokéi voltak) többségével, a' főváros zugása közben, kivivéek ama választási törvényt, melly a' leggazdagabb választóknak kétszeri szavazhatást adott. Követeken, kiknek e' törvény nem tetszett, történt erőszakosságok, kölcsönös boszuállást 's zivataros népfelkelést

okozának. Több nap alatt szórható ezt szét a' lovasság 's erőszakhoz is kelle nyulnia. A' ministerek erre több hadi személyt idézének a' pairek törvényszéke elibe, mivel megszerjedt öszveesküvéssel vádoltatának. Ezen vizsgálatok alkalmával 1821, amaz embernem, melly lázítóknak 's lármacsinálóknak neveztetik 's zendülés alkalmával annyi zavart okoz, a' politiát elámitja, inkább hogy szaporítsa, mint csilapítsa, a' zenebonát, most is igen munkás volt. Mi a' törvényhozó gyülekezeten illeti, e' szótöbbségnél fogva mindég újabb győzedelmeket nyert, mellyet az új törvény által könnyen maga részére huzhata a' kamarában.

Az 1821ki új választások a' kamarának már is számos jobb oldalát szaporíták. 1822 az ülés felnyitvatásakor megbukatá a' nagyobb szám a' ministereket, bár ezeknek köszönék ama törvényt és elnököket, kiknek pártolása alatt választatának nagyobbára tagjai. Más ministerek lépének fel, kik már inkább halgatának ama többség szellemére. Az elbocsáttatott ministerek, kárpotlásul, v. a' pairek kamarájába léptek, v. statusministeri fizetést kaptak. A' sajtószabadság ellen igen kemény és korlátoló törvény hozaték, melly az írók ellen támasztott perek megítélését a' jurytól v. esküdtek törvényszékétől elvévő, hogy a' könyvszerzőken önkényesen lehessen uralkodni. A' folyó iratokra nézve külön törvény adaték. 900 mil-nál nagyobb költségvetés, millyen a' császárság idejében se volt Franciaországban, fogadtaték el,

nehézség nélkül, a' jobb oldal szótöbbsége által. A' bal oldal nem szünt meg hiv szorgalma, 's a' köz jónak fáradhatlan előmozdítása által, magát a' nemzet szeretetére 's hálájára érdemessé tenni.

Heves küzdés kelekedék azonközben a' számosan visszatért kívándorlottak 's a' lázadás okozói közt, ultraroyalisták 's liberálok pártnevekkél; amazok, nagyobbára hajdani nemességből, a' régi királyságot, 30 évi elenyészte után, változás nélkül vissza akarák helyezni, ezek ellenben szabadabb és korszellemmel megegyezőbb ideákhoz ragaszkodának. Lajos az elsővel tartá. Napoleon alatt a' nevelés katonai volt; most a' papság kerité kezére az ifjuság oktatását. De 1823 eldönté e' kérdést: Az ultra v. liberal párt győzzén-e? VII Ferdinand, spanyol király t. i. kényszerítették olly alkotmányt elfogadni, melly hatalmát csaknem egészen semmisité 's őtet árnyékkirályá tevé, miután igen kemény lépéseivel a' corteseket megbántotta volna. A' francia aristocraták most szüntelenül ösztönözék Lajost, hogy megszorult rokonát segítse, 's fegyverrel is szerezze vissza ennek a' korlátlan hatalmat. Ezt tehát csak háboru viheté ki Spanyolországban. De e' vállalat általában ellenkezett a' Francziák nemzeti érzésével. Ugyanis a' francia seregek ismételt meggyőz. tései 's bal esetei e' tartományban még igen élénk emlékezetben voltak; továbbá a' Francziáknak olly nemzet leültetését kelle eszközölniek, melly egyebet nem vétett, csak hogy polgári

szerkezet-készítés által védőfalat akart vonni az önkény 's nyomás ellen, mit a' Francziák magok hosszas szenvedés után érhetek el. A' diplomaták 's tapasztalt tábornokok tehát hevesen ellenmondának e' tervnek. De nem kevésbé makacsul sürgeté azt az ultrák pártja, ösztönözvén a' királyt, hogy a' hadsereget nyerendő vitézrendekkel 's becsületczimékkel lelkesítse 's a' törvényesség rendszerét nagy példával erősítse meg. A' király tehát 28 Jan. 1823 hadi beszédében kinyilatkoztatá változhatlan akarattját, hogy IV Henrik egy ivadékának trónját védendi, 's a' spanyol királyság végveszedelmét megátlandja, mire 100,000 Franczia áll készen, a' királyi ház egy herczegének főparancsnoksága alatt. Kéves nap mulva az angoulemei herczeg, kire bizatek a' fővezérség, a' ragusai herczeg Marmont marschall, 's Guilleminot tábornagy, még Napoleon zászlója alatt tanult jeles és vitéz bajnok, (melly választásnál, mint a' következés bebizonyítá, szerencsésebb nem lehetett), kíséretében, 6 garda-bataillonnál katona-vizsgálatot tartá a' Tuileriák udvarán. Lármás vitatások követték ezt, a' szükséges költségek megszerzésére nézve, hol az ultrák ismét győztek, mert 239 szó 19 ellen 100 mil. frankot ajánla arra.

Most kemény rendeletek hozatának a' szabad szellemű írók ellen. Lacretelle és Lebrün történetírók nyugpénzeket elveszték; de Lavigne Kázmérnak, a' siciliai est leírójának, le kelle tennie könyvtárnoki hivatalát; Jay, Richelieu cardinalis éltének kia-

dója, 's Jouy academicus, kemény kifejezéseikért, a' st. pelagiei fogházba vitetének. Hasonló parancsok adatának ki politicalai időszaki iratok néhány kiadói ellen is. Gouriet, a' Lunes Parisiennes szerkeztetője, 300 frankfizetéssel 's két hónapnyi fogsággal büntetették, egy holdban tartott diplomaticai bál leírásáért, mellyel a' veronai congresszt gunyolá ki; borzasztóbb vala Magalonnak az Album kiadójának; sorsa; mert 13 hónapnyi raboskodásra, 's e' felett 2000 frankfizetésre ítélték, sőt St. Pelagieiból Poissyba vitették gyalog, egy ittas, gályára ítélt gonosztevővel öszveköttetve, 's itt rabruhába öltözve szalmakalapokat kelle fonnia. Ügyvédője, perének heves védéséért, Bicetrebe záraték. Mind a' polgári, mind a' hadi tisztek közt nagy változások tetetének. Megye-igazgatók, mairek, tábornokok, ezeredesek 's alsóbb tisztek elbocsáttatának hivatalokból, mihelyt a' dolgok uj rendje elleni idegenség gyanujába jöttek.

Végre benyomultak a' franczia hadak Spanyolországba. Közönséges várakozás ellenére csaknem legkisebb ellenállást se találtak. Napoleon bukta olta egészen megváltoztak a' dolgok Spanyolországban. Amazt nem szenvedhették a' papok 's nagy hatalmokat a' nép felzendítésére 's vallásos rajoskodással párosodott nemzeti gyűlölségre fordíták, ugy, hogy Napoleon mindenik Spanyolban megengesztelhetlen ellenségre akadt. Ellenkezőképen vala most. Ugyanezen papság védfalul szolgált most a' Francziáknak,

a' cortesek ellen, kik birtokait, gazdagságát 's könnyü éltét el akarák venni; tehát feltüzelé a' népet, hogy az előbb annyira gyűlölt Francziákat, barátinak, szabadítóinak és az igaz hit védőinek tekintse. Így kevés hónap alatt hatalma alá hajtá az angoulemei herczeg egész Spanyolországot, meghódítá Cadizt, mire Napoleon nagy erőködésével se meheté. 2. Dec. 1823 már megérkezék Párizsba a' francia főparancsnok 's Cadiz legutolsó védfalától trocadero herczeg nevet kapa; mivel ez saját vezérlése alatt vetetett meg. Agyuk dörgése közben ment be Spanyolország hódítója a' Tuileriákba, hol a' király e' szavakkal emelé fel őtet térdeiről: Fijam, megeleég szem veled! Most meg vala erősítve Lajos királyszéke, de csak egy évig ülheté azon, mert 16 Sept. 1824 elhunyt, éltének 69 's uralkodásának 10 évében, 's a' koronát az artoisi grófra, ki X Károly nevet veve fel, hagyá.

X Károly. Juliusi lázadás.

Midőn Károly eldődeinek méltóságát öröklé, Villéle vala a' ministerium feje, ki épen olly kevésé türheté Francziaország szabadságait, mint ura; innen hivatalviselése szakadatlan háboru a' charta ellen, mellyet saját fegyvereivel, a' kamarákkal, tuda vinni 's erőtleníteni. Hogy annál bizonyosabban jussanak czélhoz, a' király 's ministere minden erőszakos lépést kerülének. Károly azon kinyilatkoztatással üle fel a' király-

székre, hogy a' chartát megerősíteni 's már 29 Sept. eltörle a' folyó iratok vizsgálatát. 22 Dec. országgyűlést hirdet, melly 1825 13 Jun-ig tart. Híjában kele ki e' gyűlésben Foy közönségesen tisztelt tábornagy a' kívándorlottaknak, kiknek javai az ország részére eladattak, fizetendő 1000 mil. fr. tevő évkamat ellen. A' kamatszálítás törvénye is, melly (a' spanyol háboru 207,827,000 fr. kerülvén, Spanyolország pedig csak 33,877,700 fr. levén köteles fizetni, 's így a' ministerium gazdálkodásról kénytelenítettvén gondolkozni) azt 5ről 4re tevő, 's 1824 a' pairek kamarájától visszavettett, áltmene, noha végrehajtása, a' köz veledés ellenállván, sok nehézségre találta. 29 Maj. 1826 a' költségvetés elfogadtatása után megkoronáztaték Károly Rheimsban. Esküje, hogy a' charta szerint fog uralkodni, épen olly uj, mint fontos vala. Már 17 Apr. 1825 megesmeré a' király Haiti függetlenségét. Később a' spanyol-amerikai köztársaságokkal való kereskedés nyittaték fel, de ezek függetlenségében csak 18 Oct. 1826 egyezett meg nyilván a' párizsi udvar. Nagybritanniával hájózási, Braziliával kereskedési és barátsági egyeztetek köttetének.

Az országlásnak ezen nemzeti szorgalmat 's kereskedést nyomosan előmozdító nézetei igen megnyerék a' nép tetszését, az 1826ki kamarák ülésében (kezd. 31 Jan. végz. 6 Jul.) A' ministerium így kivivé, hogy 31 uj pairel erősödjék. Az elsőszülöttek öröklés kori elsőségjúsát tárgyazó törvény még se

vitetheték ki; mert abban a' nemzet új aristocratia alapját tekinté, 's minden Francia törvényszék előtti egyenlőségének eltöröltetésétől tartá, innen a' pairkamara 8 Apr. 1826 félreveté e' törvényjavalatot. Többi fontosabb tárgyai e' gyűlésnek: Montlosier panaszá a' Villéle minister (bár ez is csak szövetségeseket, nem pedig urakat akart a' Jesuitákban találni) pártolása alatt naponként messzebb harapózó jesuitismus ellen, melly a' galliai egyház szabadságát elnyomással fenyegeté; Ouvrard pere, melly a' spanyol táborozásra szükséges dolgok szállításáról szóló 's a' hadi előljáróság hibái, gondatlansága és hirtelenkedése miatt több mil. kárt okozott bayonnei egyeztetet tárgyazá; hanem herczeg Belluno had minister, Guillemint és Bordesoult tábornagy (pairek) is bebonyolódván, a' per lassú folyamata után 3 Aug. 1826 odamene ki a' pairkamara ítélete, hogy a' vádoltak elleni törvényes munkálodásnak nincs alapja. Az ügy titkát, főkép ama körülményt, mennyi pénz fordítottatott legyen az alkotmány védésével felhagyó Spanyolok megvesztegetésére? homály fedi. •A' Görögök ügyéről is vala szó a' követkamarában; de a' szenvedő emberiség jajgatására siket Villéle Jun. 1826 azt felelé: A' cabinetek bölcs diplomatiája majd megszűneti a' szenvedéseket. E' 's a' könyvvizsgálás visszaállittatása nem csekély zajgást okozá a' nemzetben. De Villéle, ki a' király határtalan bizodalmaival büszkélkedett, felhagyott a' mérséklettséggel 's nem ügyele a' köz véleményre, melly a' mi-

nisterium ellen naponként hevesebben kele ki az országlás önkénye 's jesuitismus miatt. Még nagyobb leve a' békétlenség, midőn 29 Apr. 1827 a' nemzeti őrsereg vizsgáltatásakor néhány szó hallatszván a' ministerek ellen, az egész párizsi őrsereg szétozlattaték. De midőn a' szabadságot ben el akará nyomni az országlás, kin védé azt 's Angol-és Oroszországok nemes tettét követvén, 6 Jul. 1827 aláírá az elnyomott Görögök felszabadulását tárgyazó londoni egyeztetet. A' nép zugoló-dása azonban mindég nevedett, 's Villéle azáltal akara szert tenni a' szavak többségére, hogy a' királyt uj választó kamara őszvehivatására 's 76 uj pair kinevezésére birja, mire Károly 5 Nov. 1827 a' követkamarát szétozlatá. De az uj választások nem a' ministerek nézete szerint történvén, sőt 19 's 20 Nov. lárma is törvén ki, Villéle és társai 4 Jan. 1828 letevék hivatalokat. Most Martignac, Franciaország legnemesebb polgárinak egyike, — kiben nagy ész, elragadó szónokság 's szeretetre-méltóság párosodának, ki előtt a' pártoskodások gyűlölsége elnémula 's kinek egyetlen célja honának szabadsága, békéje 's boldogsága vala, — leve belminister. A' Martignac nemes lelkét esmerő nemzet nagyon hívé, hogy a' charta, ministersége alatt, igazság lesz 's nem tekintvén sulyos helyezetét Károly udvaránál, egyszerre mindent kivánt tőle: u. m. törvényt a' választáskori csalások ellen; a' sajtótörvények lágyittatását; megyék és községek szerkezetét és szabadságát, 's a' nemzeti őrs-

sereg, melyet Villéle eltöröltetett, visszaállítatását tárgyzó törvényeket; továbbá finantzjavíttatást; a' királyi őrsereg, 's a' Schweiziak eltöröltetését 'sat. Martignac engedékenységet javalt, de Károly hajthatlan maradt. Sőt Martignacnak e' jóra célzó terve se nyere kívánt sikert, hogy a' királyt, a' nemzet hozávonzódása felől meg akarván győzni, a' legszabadabb szellemű tartományba, Elzászba, utazásra bírá; mert Károly, meglepetvén a' nép szives hódolásától, azt hívé, hogy Franciaország sajátja, 's akármit tesz, nem pártol el tőle. Innen minden javalatra azt felelé: Semmit se engedek, 's nem szünök meg a' vallás és királyság hasznához képest cselekedni! Mindazáltal sok történt a' közvélemény érzete szerint: ú. m. Moreába Maisson alatt haderő küldeték, melly azt a' török-egyiptomi seregektől megtisztítá; kereskedés és mesterségek virágzásba hozatának 's Franciaország szerencsésen kezdé versenyezni Angol- 's Németországokkal és Schweizzal, természetményekre 's készitményekre nézve; a' tengeri erő 's a' francia hajólobogó tekintete Brasiliában, Nyugatindiában és a' középtengeren visszaállittatának, 's csak a' kevély algiri dey, Hussein, háborgatá a' francia hajókat. Háboru határoztaték el tehát e' rabló ellen, ki Franciaország fejedelmi 's kirekesztő jusát a' part mentében 60 órányira terjedő korallhalászatra nézve nem akará megesmerni, sőt a' portával és Algirral kötött egyezetek daczára el akará ama birtokokat foglalni, egy francia hajóért, melyet

Bona lakói 1818 kiraboltak, a' kárt nem téríté meg, egy 1825ki egyeztet ellenére Franciaák által védett két romai hajót elfogott 's hosszas sürgetésre is csak a' hajósokat adá ki, végre Deval francia consulara, azon adósáért, mellyet ő Franciaországban, mintegy 30 év előtt vett gabonáért, követelt, nem várván el a' törvényes vizsgálatot, légyverőjével többszer ráüte. Ezen meggyalázás, a' becsületére olly sokat tartó francia nemzetre nézve háboru-izenet vala 's a' követ 21 Jun. 1828 visszajövé, azonnal bekeríté a' francia hajósereg Algirt 's zárva tartá, bár sikeretlenül, mivel e' rabló fészek tenger felől csaknem megvehetlen. De menjünk vissza Párizsba.

Itt Martignac ministeriuma erős helyezet venni látszék; de a' congregatio (apostoli, jesuitapárt) egyfelől a' miveltség előhaladásánálk tevé áltörhetlen gátat, másfelől a' nemzeti lélek elnyomásán dolgozék. Leginkább tüne ki ez a' hadi tiszttek előléptetésében. Franciaország dicsőséggel koszoruzott időszakának legjelesebb főtisztei elmozdittatának 's olyanok jövének első katonai hivatalokra, kik francia zászló alatt soha se küzdöttek. Károly 62 segéde közt 3 idegen vala, kik évenként 70,000 fr. huztak. Ellenben 76 altábornagy fél fizetést kapa, 's 233 marsall közt $\frac{2}{3}$ résznél több vala szolgálat nélkül. 27,000 bajnoknak, kiknek zsoldja 1814 óta fizetetlen maradt, panasza ki se halgattaték, ellenben a' kivándorlottak kár-

pótlása 's pairek jövedelme 60 mil. tett. Köz békétlenséget gerjeszte Schweiziak tartása, holott szolgálatra alkalmas katona teljes számmal találtathatott. A' közjövedelem táranak javítását is akadályozá az udvari párt befolyása. A' kivándorlottak titkos penziói, fizetések nagyobbításai 'ste'. temérdek pénzt nyeltek el 's a' ministerek kénytelenítettének 1828 lefolyta előtt 80 mil. fr. kölcsönözni. Ezen okok miatt tüzesen kele ki az oppositio (ellenpárt) a' 27 Jan. 1829 felnyitott kamarában. Többek közt a' dohánymonopól eltöröltetését sürgeté, de ez a' financia szomorú helyezete miatt 1837-ig megtartatni rendelteték. Leghevesebb vita támadt a' községi szerkezet 's megyei tanács felett. Ez a' kérdés teteték föl t. i. Meg kell-e osztani a' községek és megyék kormányzásának eddig az országlás közép pontjában egyesített hatalmát, a' helységek községeivel 's megyék tanácsaival, v. nem? 's kell-e Franciaország 40,000 községének szerkezetet adni, melly szerint a' községek választott képviselőinek jusok legyen a' köz dolgok kormányzásában részt venni? Kell-e? ebben meg egyezett Martignac a' nemzet kívánságával; hanem a' választásforma minőségére, a' választó jusra, választathatásra, 's a' községek jelesebbeinek engedendő jusokra nézve, különböző nézetei voltak a' ministeriumnak és követkánfárának. A' törvényjavalatot vizsgáló biztosság azt kíváná, hogy minden 300 frankig adózó birjon választó jussal, a' megyék

főtanácsnokainak kineveztetésében. Ezt az udvar és a' ministerek úgy tekinték, mint a' democratia felemelkedésének 's ebből származó veszedelmeknek alapját, népönként, lázadás és törvénytlenység hirmondóját. Igen lármás leve a' vita, főleg 7 Apr., midőn Martignacnak e' szavakra kelle fakadnia: „A' megyék tanácsnokainak kinevezése királyi jus és így a' jelen törvény csupa kegyelem, tehát a' kamarának nem lehet azt messzebb terjeszteni, mint a' király kimutatá, 's ha javalatomban legkisebb változás tetetik, én nem felelek a' király előtt;“ mire Sebastiani ezt felelé: „Így hát nincs helye az értekezésnek, ha a' minister, hogy igaza legyen, a' király jusaira hivatkozik.“ Az elkeseredés nevedék; végre az igazság- és belministerek eltávoznak a' teremből; de egy óra mulva ismét megjelenének 's visszahúzzák a' törvényjavalatot a' király nevében. Így a' meghasonlás a' választó kamara és országlás közt tökéletes leve. Új botránkozás kútfeje nyílt fel e' javalatban is, hogy a' király által bizonyos paireknek tett, 1,784,000 frankra menő örökös adományok, 5 procentes évkamatokká tetessenek 's a' közönséges adóságok nagy könyvébe irassanak, mi 24 Apr. 1829 nagy szótöbbséggel elfogadtatott. Hanem el is veszté ez idő oltá a' pairkamara, melly a' nép kárával csak saját hasznáról gondoskodott, a' nemzet bizodalját; sőt 3 szabad szellemű követ, de Pradt, Chauvelin és d' Argenson oda hagyák a' kamarát, mellynek hosszas üléseiben semmi se tetetett az ország igazi

javára. Legfontosabb vala a' katonai törvénykönyv elfogadtatása. 31 Jul. a' kamara szétoszlattaték. A' nemzet egy része elégedetlen vala azzal, mivel a' bal oldal v. követek makacs ellenmondása okozá ama fontos, noha hiányos, községi és megyei szervezetekről szóló törvénynek visszavetetését; ámbár ezt azon ritka jelenetnek kell tulajdonítani, hogy a' nép 's királyi párt legtüzesebb védői, noha különböző nézetekből, ugyanazon célra dolgoztak; a' nép pénzzel megvesztegetett képviselői t. i. jól tudták, hogy a' javalat csak vakítás és így kedvesebbet tesznek az udvarnak, ha nem fogadják el azt, a' néppárt ellenben az utolsó ministerium által elkéserrítettván, mindent v. semmit se akart 's így a' fél szabályok mindkét féltől elvették. A' ministeriumnak pedig gyengeség és ingadozás hányaték szemére 's az udvar nem alaptalanul vádoltaték, hogy a' szervezetvitatók hevességét lázadásra törekvésnek tekinté, 's minden javalatnak makacsul ellendolgozék. Legközönségesebb ócsárlást talála a' statusgazdálkodás. Az adóság 1814 oltá 1829-ig 1500 milliommal szaporodott 's a' kamatok 200 mil. tettek. Az 1829ki költségvetés 980 mil. hága 's mégis volt deficit! E' mellett is megengedteték a' ministeriumnak, hogy 42½ mil. vehessen fel kölcsön, Algir nem igen dicsőséges vivatásának folytatására 's Moreában 14,000-ból álló sereg tartására. Végre a' congregatio és aristocratismus a' statuskormány minden ágában diadalmaskodának, még a' ministereken is. Hyde de Neuville

tengeri minister rendeleteit, mellyek által, Angolország nyomdoka szerint, a' gyarmatokban egyenlökké akarta törvényszékek előtt tenni a' fejéreket 's szabad feketéket, a' gyarmati tisztek nem követék; mimiatt Guadeloupe 's Martinique szigeteken lázadó mozgások törtek ki, 's utoljára is minden régi állapotban maradt.

Martignac ministeriuma azonközben nem csak a' néptől szenvedé szemrehányást; hanem a' királyi párttól is, melly azzal vádolta azt, hogy a' közönséges kíváuatnak igen engedvén, a' szabad szellemű pártot még mérszebbé tevė 's a' köz véleményt felébreszté. Még kevésbé korlátolható most Martignac felvilágosult ministeriuma az apostoli párt vakbuzgó fondorkodásait, 's az udvar nézeteit. Előbb gróf de la Ferronnays, külminister, személyes tekintete gyámolul szolgál a' ministeriumnak az udvarnál; de midőn e' betegeskedése miatt hivatalát letette, elveszté a' ministerium a' sulyegyent 's a' congregatio győze. Félelem nélkül emelé e' fel most fejét 's használván a' ministerium ellen mind az udvari párt, mind a' nép részéről tett vádakat, ezt sugalá a' király fülébe: „Most látja Felséged, minő alattvalói vannak; ha bizodalmasan 's kegyelmesen bánik velek, jótevő keze megvetve taszittatik el. Ezen embereken vesszővel kell uralkodni.“ Károly hajla e' veszedelmes tanácsra, 's elvégzé olly ministerium kinevezését, melly teljes erővel védje a' királyi pártot. De ki legyen feje? Latil nagyravágyó cardinalis

és Polignac, a' királyi ház különös kedveltje, küzdének egymással e' méltóságon. A' cardinalis gyenge oldalán ostromlá a' királyt, e libeterjesztvén ama nagy érdemet, mellyet menyben szerez, ha papot emel uralkodásra; e' mellett a' pápától is ajánltaték. A' király ingadozott a' cardinalis főpapi rangjától való félelem és igen kedves Polignacja iránti nagy szeretete közt. Ezt a' papság iparkodék rábirni, hogy vallás tekintetéből mondjon le vágyjáról, de Polignac azt válaszolá, hogy bár igen tiszteli a' menyet, de e' földön is kíván valami lenni, 's megígéré, hogy többet tesz a' papságért, mint akármellyik cardinalis. Ehez jöve Wellington ajánlása is. Martignac t. i. ugy látszék, mintha Oroszországhoz szándékoznék szítni, Franciaország haszna e' lépést parancsolólag kívánván, mi ha megtörténik, Nagybritannia hatalma keleten csökken. Wellingtonnak tehát gondoskodnia kelle, hogy olly ember lépjen a' francia ministerium elnökségére, kitől a' külföld ne tarthasson. Ki vala erre alkalmasabb Polignacnál, a' király ime' francia szellemtől, 's belátástól üres kedveltjénél? Mindent elkövette tehát Wellington érdemes tanítványjáért és barátjáért, — s' Polignac győze.

Károly e' 10dik (1814 olta a' 62dik) ministeriumát a' következő nagy történetek alaposabb esmerhetéséért, közlebről kell megtekintenünk. Feje annak Polignac, Károlyhoz hasonló gondolkozásmódu 's érzésü udvari, a' népnek engesztelhetlen ellensége 's

a' királyi hatalom tántorithatlan pártolója, szenteskedő, mint ura, az udvariak hizelkedése és papok kegyelése által, csekély kormányzói tehetségeinek esmerésére nézve megvakított, 's királya kegyelmében felette bizakodó rövidlátásu teremtmény; ezekben kell okát keresni, hogy az alább előadandó nyaktörő útra eltántorodott. 'S illyen gyenge emberre bizá a' szerencsétlen király ingó helyezetét és 32 mil. heves Franczia sorsát! Második személy vala a' ministeriumban gróf de la Bourdonnaye, a' trón legtüzesebb védője, ki mindég legerőszakosabb szabályokra ösztönözé a' királyt, 's fenytő vesszőt tanácsla, hogy a' nép lázadásra ingereltessék 's ekkorkarddal és hóhér pallosával lehessen rajta kegyetlenkedni. Egyébiránt eszével felyülmulá Polignacot, ment vala szenteskedéstől, melyet csak külsőképen mutata. Azon titkos remény táplálá, hogy idővel Polignacot helyéből kiszoritandja. Tengeri ministerré Rigny admiral, navarini hős, vala kinevezendő, hanem e' nem akará jó hírét illy emberek társaságával bemocskolni 's nem fogadá el az ajánlott hivatalt, melly most D' Haussez előbb bordeauxi praefectusnak, kinek elvei a' körülményekhez képest változtak, adaték. Pályáját Vendéében kezdé, mint a' Chouanok feje. A' királyi ügy, mellyért küzde, teljesen elnyomatván, olly hévvel szolgált későbben Napoleonnak, hogy ettől báróságot érdemlett. A' császár bukta után első vala, ki a' három szintől elpártolt 's a' nyiló félben levő lilomokhoz szegődék. Követ le-

vè, mindég hiven szavaza a' ministerium mellett 's most, mint a' két elsőbbnek méltó társa, a' ministeriumba lépe. A' financia Chabrolra bizaték, kiról a' Párizsiak azt mondák: „Hajlékony, mint nád, csúsz, mint kigyó 's ravasz, mint róka.“ Nagypecsétőr Courvoisier leve, jó lelkü, de gyenge ember, ki balul értett ajtatosságból 's fejedelme iránti felette nagy hívségéből kötelezettnek tartá magát, a' király akaratjának vakon engedelmeskedni. Legigazságszeretőbb vala köztök báró Montbel, közönséges tanítás-ministere. Előbbi élte tiszta volt 's becsületére mindég sokat tartott. Hanem pártszellem, 's a' néppárt képzelt tervei miatti aggodalma és a' király akaratja iránti vak engedelmesség őt is elragadák, a' veszélyt hozó ordonnance-ok (kir. parancsok) aláírására. Ha a' ministerek valamellyike megérdemlé, hogy futással a' boszuállás körmei közül megmenekedjék, ő vala az; 's szerencsésen el is illant Angolországba. Hadi ministerré Bourmont tábornagy, ki jótévőjét, Napoleont, épen a' csatamező árulta el Waterlónál, nevezeték. Ezen választás leglázitóbb seb vala, mellyet az uj ministerium a' fránzia becsületézésen ejte; mert kézzel fogható vala ama nemtelen czél, hogy olly embert reménylett Bourmontban az udvar, kit, mint az egész nemzettől gyűlölt háladatlant, Fránziaország közjavától álhághatlan fal szakaszt el 's már helyezete által kényszerítették az udvarnak feltételetlenül engedeimeskedni.

Különböző benyomást okozza az új ministerium Franciaországban. Az önkény trombitásai, a' királyi párt ujságai, tele torokkal harsogtaták: „Most mutatkozik Károly igazi királynak, mert merészli koronáját az újabb Jacobinusok, a' szabad szelleműek, fondorkodási ellen védni.“ A' köz vélemény lapjai azt hirdetik, hogy eljött az idő, mellyben Franciaország, jusainak védelméért, leghevesebb küzdelmet fog kiállani. A' ministeriumot előállító alapok felvilágítottak 's Polignac és ministertársai tehetlensége éltek folyamatjából megmutattaték. Leginkább kiczégrézteték Bourmont, azon célból, hogy a' haderő, mellynek fontossága akkori körülmények közt nyilvános vala, tőle elidegenítették. Altalánosán az egész ministeriumnak kereken kimondaték, hogy a' nemes francia nemzet előtt, melly egy Villélenek olly hamar nyakát töré, Polignac meg nem fog állhatni, 's diadalmaskodva hivatkoznak a' lapok a' legközelebb öszvegyülendő kamarára, mint törvéynapra.

Majd a' ministerek magok is meghasonlának. De la Bourdonnaye t. i. utálá Polignacot gyávaóságáért; eleinte csak azért gyámolítá, hogy hid lenne, mellyen céljára jusson, reménylven, hogy kiküszöbölné az első ministerségből. A' leghevesebb royalistáktól segítettve tehát igen kemény szabályokat kívánt; Polignacot nyulszivűséggel vádolá 's az udvariakat fel akará ellene zudítani. De e' nagyravágyó levén, bármelley áron is iparkodék méltóságát megtartani. Ek-

kor Károly közikbe lépe. Polignac győze. De la Bourdonnaynek ki kelle lépnie hivatalából, 's helyét Guernon de Ranville, csekély hirü ember, foglalá el. Nagy örömmel nézé e' koczódást a' nép, ellenségei keblében. Most már nyilván látá, minő érzetek lelkesíték ezeket, u. m. kika' király iránt legtisztább engedelmességet hirdettek, 's mégis egyik kitolá a' másikat határtalan nagyravágásból.

Azonközben a' kamarák irtozatos napja közledék. Minden fáradság 's praefectusoknak küldött parancs ellenére, hogy csak királyi párthoz szitók választassanak, a' nép győze. A' lapok jövendölése valósúlni kezdé. A' bal oldal v. néppárt rettentő többséggel birt. Minden nyelv Polignacon perge 's lehete látni, hogy ha ki nem lép, Károly trónja leomol. A' király maga nyitá meg a' kamarát. Beszéde fenyegető vala, t. k. monda: „Francziaország pairei 's megyei követek! nem kételkedem közmunkásságokon azon jóra nézve, mellyet tenni akarok. Reménylem, nem halgatnak a' gonoszság által elterjesztett hivatlen sugalásokra. Ha fondorkodók ország-lásomnak akadályt tesznek, mit ugyan nem gondolok, hiszem, hogy a' Francziák királyai iránt mindég bebizonyított szeretetében elég erőt fogok találni azoknak elnyomására. A' szerencsétlen király ezen utolsó szavaknál olly nagy tűzbe jött, hogy kalapja kezéből kiesett, mellyet orleansi Lajos Filep vette fel. Különös előjelentés, melly kevés

hónap mulva teljesedék! A' pairek 's a' követkamara jobb oldala tetszéssel fogadá a' beszédet, nem ellenben a' többség és a' nép. A' követek azt felelék, hogy Polignac ministeriuma nem egyezik meg az ország javával 's e' választ 221en irák alá. A' király nem ügyelvén a' többség véleményére, ministereinek veszedelmes tanácsát követé, szétosztatá 19 Mart. 1830 a' kamarát, 's mivel a' követek hétévi törvényes munkássága megszűnt, felszólítá a' Francziákat, hogy más gondolkozásu uj követeket válasszának a' 3 Aug-ra halasztott országgyűlésre. Így a' ministerek ügyét sajátjává tevé, a' szerkezetes monarchia szellemének ellenére, melly szerint a' királyszéknek minden törvényellenes nézetten felülemelkedve kell lennie. Károly megsérté e' természetlen lépéssel méltóságát 's a' szabad szellemük használák botlását. A' praefectusok azonban parancsot kaptak a' választások vezérlésére; a' restesek hivatalvesztéssel fenyegettettek, a' sikerrel munkálódóknak előlépések ígértettek. A' nép vakítására 's a' szótöbbség megnyerésére Algir is eszközül veteték, hogy az itt nyerendő győzelem dicsősége visszazerezze a' Francziák jó érzetét a' Bourbonok iránt. Sikertelenül nevezé az ellenpárt e' költséges táborozást politicával ellenkezőnek, igazságtalannak és tervetlennek, 37,615 ember 's 4526 ló teteték hajóra Bourmont vezérlése alatt, mi 55,186,900 fr. került. Minden esetre elvégeztették, hogy hathatós eszközökhöz kell nyulni, mellyek csalhatlan sikerrel jutalmaz-

zák az önkény poroszloinak iparkodását. E' miatt a' mérséklettebb tagok, Chabrol és Courvoisier, kilépének a' ministeriumból. Az új ministerium egészen az első minister nézete szerint állittaték össze; Montbel a' finansziaosztályt kapá; belminister az épen olly merész, mint nagy eszü Peyronnet, nagypecsétőr 's igazságminister Chantelauze, a' grenoblei törvényszék elnöke, leve; a' status építményeire ügyelő új ministerium báró Capellere bizaték. Azonközben az országlás pere a' sajtóval folyt, mellyet Dupin, Mérilhou és Barthe hires ügyvédök merészen és sikeresen védtek. Egyszersmind titkos társaságok, mellyeknek főrugói Barthe és Odilon-Barrot valának, figyelmeztetéék Franciaországot Polignac erőszakos lépéseire. A' közönséges békétlenség a' nép alsóbb osztályaira is elragada; mert az 1829—30 közti kemény tél nagy drágaságot okozta, melly miatt a' nép nem akart adózni, sőt fel is lázadt. Ehez jöttek az asszonyöltözetben lappangó haramiák rablásai délszaki Franciaországban 's az iszonytató félelmet okozó gyujtogatások, mellyek Normandiából Párizsig terjedtek.

Hogy a' felhevült elméket a' közledő követválasztásra nézve megnyugtassa, 13 Jun. a' király felszólítást bocsáta ki a' nemzethez és választókhoz, mellyben t. k. így szóla: „Az utolsó követkamara nézetimet elesmerete 's közmunkásságát megtagadta, mi nekem, mint népem atyjának, szívfájdalmat okozott, mint királyt pedig megsértett. Fi-

gyelmezzetek királyotok szavára. A' charta fenállása lesz mindég törekvésem egyetlen célja; de hogy ezt elérjem, szükség koronám szent jusaival szabadon élnem 's ezeknek tekintetet szereznem 'sat." Hanem e' szavak ellenkező értelemben vetetének 's Algir meghódíttatásának fényje se szült kedvező benyomást a' nép érzetében, a' belső kormányzás részére. A' választás a' király nézeteivel ellenkezőképen sült ki. A' 18 Mart. költ feleletre szavazott 221 követ újra elválasztaték. Nagy vala a' figyelem a' 3 Aug. felnyitandó országgyűlésre. Károly az elmék felhevültségével nem gondolva, 26 Jul. 6 menydörgő 's Europa figyelmét felébresztő parancsot bocsáta ki, melyek a' nemzet és Bourbon-ház idősebb ága közt elkeseredéssel folyt pert eldönték. Az 1) felfüggeszté az időszaki sajtó szabadságát; a' 2) azt nyilatkoztatá ki, hogy az utolsó választásokra olly veszedelmes befolyással volt fondorkodások eltávoztatására, a' király használandja a' status bátorságáról 's korona méltóságáról gondoskodás jusát; ehez jött 28 czikk a' királyi hatalom nevedését tárgyazó 's a' nemzet jusait rendkívül megsértő uj követválasztási formára nézve: a' 3) szétosztatá a' jelen követkamarát, noha még el se kezdé üléseit, mivel a' választók eltántorítottak; a' 4) az uj választást 6 és 18 Sept-re halasztá 's a' kamarákat 28dikra hívá meg; az 5) 's 6) több uj statusanácsnok kineveztetését foglalá magában. Egy a' királyhoz intézett 's minden minister által aláírt jelentés amaz alapoko-

kat adá elő, mellyek az országlást illy erőszakos lépésekre bírák, a' királyszéket 's országot lázadás-támasztással fenyegető sajtó visszaélései ellen. E' jelentést a' nép háboruzenetül vevé; mert nyilván látá, hogy a' király, 's ministerei, főkép Polignac és Peyronnet, igazi célja, a' kamara többségének megbuktatása 's a' királyi hatalomnak a' nemzet akarattja képviselői hatalmán leendő felülemelése.

Az első nap nyugodt vala; a' kamatok estek, Mangin, a' policzia feje, tele ragasztatá a' falakat sajtószabadságot tilalmozó parancsokkal. De majd fellobbanták a' lapangó tüzet időszakai sajtók irói, kikre legelőször szórá Károly parancsainak menyköveit. A' gyárosok műhelyeiket bezárák, a' könyvnyomtatók elbocsáták munkásaikat, csak a' Temps és National állának ellen a' tilalomnak, sőt ez utolsó 26 Jul. 43 író által aláirt ellenmondást repite ki a' kir. parancsok ellen. Erre a' policzia a' folyó iratok kiadóinak házára rohant 's lepecsétlé v. öszvévüzá a' National, Temps, Figaro, Journal du commerce sajtóit. A' kiadók a' törvények védelmét szóliták fel 's a' kereskedési törvényszék elnöke, Belleyme, azt nyilatkozatá ki, hogy az ujságíróknak jusok van lapjaik kiadását folytatni, mig engedelemért benyujtandó folyamodások eldöntetik. Azonközben az elbocsátott dolgozók ezereként kóboroltak Párizs utczáin; mesterlegények 's ifjak, mert sajtóképen ezek kezdék a' lázadást, lármázának 's kurjongatának; a' csoport mindég

nagyobb leve; minden a' piaczkra tódula, főkép a' Palais-Royalhoz. Itt kivilágitott ábrázolatokat lehet látni a' ministerek és Jesuiták ellen. Vad kiáltás hallatszék: „Halál a' ministereknek! Eljen a' charta!“ Polignac ablakait behajigálák. Puskatörök szétüzek ugyan a' népet; de az elkeseredés nőttön nőtt. A' csata kedden, Jul. 27kén, kezdődék el. A' rendőr nem birván a' minden pillanatban nevedő soksággal, a' haderőt hívá segítségre. Mangin közvetlenül Polignactól kap szabályokat; 40 elfogató parancs bocsátaték ki 's a' feleletterh alatt levő ujságkiadók la Force fogságba valának küldendők. Marmont marsall már 25 Jun. parancsot kapott Polignactól, hogy a' katonaság vezetését vállalja fel, fegyvererővel szándékozván a' népet hódolásra kényszeríteni. Polignac „Kegyelem“ kiáltást reményle; a' nép ellenben Bosszuállást ordita.

A' Temps nem engede a' hatalomszónak. Lapjai mindenfelé repkedének. A' rendőr végre erőszakkal tört be; de a' nyomtatók ablakokon szórák ki az ujságot a' nép közé. Ugyanez időben gyülenek öszve a' Párizsban volt szabad szellemü megye-követek Périer Kázmér házában. Hanem csak 28ban irá alá 62 követ Audry de Puyraveaunál Guizot válaszáat, mellyben a' törvényellenes parancsok ellen kikelének. Elvégzék, hogy Marmont marsallhoz is biztosságot küldcnek. 50 's néhány pair öszvejöve Broglie herczegnél, ellenmondást készíte 's a' királyhoz felirást hatarozta meg, hogy parancsait vegye vissza.

Közönséges elkeseredés és a' felsőbb 's mivel néposztályok méltó boszongódása, a' felzudult népbe bátorságot 's tüzet öntött. Fegyvertárak kiürítettek 's kiki siette fegyverével, millyent kaphatott, a' piacokra. Czédulák szóratának szét e' feliratokkal: „Eljen a' köztársaság! Eljen II Napoleon!“ Kialtozák: „St. Cloudra, ki a' Bourbonok!“ Most az országlás fegyvert fogata a' királyi testőrrel, Schweiziakkal, rendőrrel 's néhány gyalog ezereddel. A' Palais-Royalban folyt az első vér. Makacs küzdés után szétüzé néhány kartácslövés a' népet, melly ezt éjel a' kir. czimerek 's névjelek leszaggatásával boszulá meg, a' lámpákat széttöré, a' puska-portárákat, fegyverkovácsok műhelyeit kiüríté, a' kövezetet felszaggatá 's zárhalmokká (barrikaden) tornyozá. E' zárhalmok a' Párizsiak júliusi csatázásában nevezetesek. Czéljok az utcák elzárása 's a' haderő szabad munkásságának gátlása vala; egyszermind a' küzdők megettek menedéket találtak. Csak a' köveze:zárhalmok (mert fa, kocsi, házi butor, sőt holttest is, használtatott) száma 4055 tett, mire 125,000 metres kövezetet kelle felszaggatni, 's így az egész párizsi kövezet $\frac{1}{20}$ részét. 1 nsz. metre 25 kőből áll, tehát a' helyéből kimozdított kövek száma 3,125,000, következésképen egy követ 50 fontjával véve, a' nép 24 óra alatt 156,250,000 fontot emelt. A' kövezet javítása 250,000 fr. került. A' nép dühe főkép az érseki palota felé huzódék, melly egészen feldúláték. 28ban reggel Párizs ostrom-állapotba helyezteték.

De már elfoglalá a' népa' templomtornyokat és lármát harangoza. A' Notre-Dámák templomán háromszinü zászló loboga. Az előbbi nemzeti őrseregben szolgált polgárok, fegyveres kézzel sietének a' csatázókat vezetni. A' polytechnica iskola nevéndékei is felkelének a' nép ügyében. Ugyanezt tevék a' barmorvoslást és törvényt tanulók. Több ponton 's egész nap tartá a' csata. Már e' napon 18,000 polgár álla fegyverben. A' Párizsiak vitézül viselék magokat. A' katonák hasonlóul híven védék a' király ügyét. De az országulás és önbizottságától megvakított Polignac, illy elszánt ellenállásra nem lévén készen, saját botlásaik önérzetében nem cselekvének nyomosan és kellő vigyázósággal. A' montmartrei halmok kezekben valának, 's a' vincennesi pattantyúság csak parancsolat vára, de egyiket se használák. Gyors postáik 's kuriraik a' felkeltek által elfogátának 's a' telegraphok lerontatának. A' lázadó csoport minden pillanatban nevedvén, több altisztviselő álla a' nép részére 's elvonná a' hadi néptől az élelmet. Már 28ban dében nem vala ennek löszere. 974,000 fr. osztaték el ugyan közte; de pénzért is semmit se kapott a' polgároktól. Marmont marsall levert lélekkel 's fájdalmas szívvél munkálódék. Az öreg bajnok, ki már ezerek vérét ontá ki 's 100nál több csatamezőn izzadt Portugal határhegyeitől Moskauig, megrettent e' parancsolatra, hogy honát járom alá hajtsa 's polgártársainak vérével fertőztesse fegyverét. Ezért nem birt most ő ama tábornoki hideg

tekintettel, melly az ütközet helyét szabadon repülé által; mert Párizs volt a' vérpiacz 's a' polgárháboru fekete fellege teljes sulyal lebege a' felett. 28ban reggel a' ministerek elbocsáttatása 's a' parancsok visszavetése még mindent lecsilapított volna. Mert e' napon Laffitte, Périer Kázmér, Mauguin, Gérard tábornagy 's gróf Lobau, puskatüzen 's zárhalmokon keresztül, Marmonthoz mentek, azon kívánattal, hogy a' vérontást szünesse meg; ők visszahozzák a' rendet, ha a' parancsok megsemmisítettnek, a' ministerek elbocsáttatnak 's a' kamarák Aug. 3kára összevgyűjtetnek; hanem Polignac a' marsall által azt izené nekik: „A' feltételek minden értekezést lehetlenné tesznek.“ Erre Laffitte ezzel válaszola: „Hát polgárháboru lesz.“ A' marsall meghajtá magát 's a' követek visszatértek. Most a' nép dühössége teljes erőben tört ki. Mig a' St. Denis, St. Martin, St. Honoré 's más utcákban csatázó kir. sereget ifjak és vének nem csak lövésekkel 's kőhajigálással köszönték, hanem gerendákkal, fedelcserepekkel, sőt egész kéményekkel is, mellyeket a' katonákra döntének, egymástól elszakaszták, mig az asszonyok forró vizet, galiczsavat, választóvizet, egy szóval minden ártalmas eszközt elővevénék, hogy főképen a' gyűlöletes rendőrt semmisítsék, azalatt a' városház háromszor megveteték 's foglaltaték vissza, mig végre a' polgárok maradáának annak birtokában. Innen adák ki 29ben Dubourg tábornagy, Zimmer ezereades és Baube a' király iránti engedelmességet fel-

mondó hirdetményt. Két világrész szabadságának bajnoka, Lafayette tábornagy, a' nemzeti seregek főparancsnokává nevezteték ki, 's a' nép kurjongatásától kísértetve és a' felhevült ifjuságtól körülvetve, a' városház felé nyomult, hol a' haderőre nézve teljes hatalommal ruháztaték fel. Még e' napon, a' Párizsban öszvegyült követek, ideigi ország-lást állítának fel 's ministereket nevezének ki.

A' csata azonközben legnagyobb elszánt-sággal folytattaték. Gyermekek 's asszonyok keveredének a' csoportba. Amazok egyes katonákat fegyverzének le, ezek a' sebese-
ket kötözzék. A' polgároknak mindenfelől hozaték étel, ital, segítség; a' katonaság ellenben semmit se, v. ártalmas dolgokat kapott, mint az 5dik gyalog ezered veresre festett vizet, hánytatóval vegyittetve. A' kir. haderő nagy veszteséggel a' Louvre és Tuileriák felé visszavonula. Amazt a' Schwei-ziak vitézül védék; 11 órakor mégis megveteték 's 1 órakor a' Tuileriák is a' nép kezére kerülének. A' Marmontól oda rendelt Schwei-ziak, kifogyván lőszeremből 's élelmekből, letevék fegyvereiket. A' Tuileriák, minden papnevelő intézet, 's védelemre bekerített ház, a' st. cloudi és rambouilleti paloták kirabol-tatának. X Károly trónjára halott ültetteték 's a' Tuileriákon két háromszinü zászló lobo-ga. Igy 29ben 2 órakor vége leve a' csatá-nak. A' szabadság hősei öszveölelkezének 's békésen sétáltak háromszinü kokárdáikkal az utczákon. A' nép e' győzedelmére sokat tett azon hir is, hogy 20,000 felkelt nyomul Rou-

enből St. Cloud felé, hova 29ben fognak megérkezni. Ezt ugyan csak Marmont ijesztésére ugraták ki; hanem a' bizonyos vala, hogy az éjszaki várfalnál 20,000 felkelt gyüle öszve, Passy, Auteuil, Sevres és St. Cloud fellázadt lakóival egyesülni akarván. A' király éltét veszély látszék fenyegetni. Marmont tehát parancsolá a' katonaságnak, hogy 29ben 12 órakor a' Louvreból 's Tuileriák-ból takarodjék ki és a' Champs Elysées-en keresztül St. Cloudba menjen. A' nagy csillagboltozatnál találkozáék a' király népe a' felkeltekkel, 's csak 5 fertályóranyi küzdés után mehete be a' marsall St. Cloudba, hol a' király mellett kevés katonaság vala. A' ministerek már 28ban oda illanának. Itt most a' legnagyobb elhatározatlanság uralkodék. Marmont St. Cloudba indulása előtt kevéssel, a' városháznál levő biztosságnál követség, mellyet Argout, Semonville és Vitrolles tettek, jelene meg, Károly nevében, azon izenettel, hogy a' király parancsait visszavette 's uj ministeriumot alkotott. A' városi biztosság tagja Audry de Puyraveau ezt válaszolá: „Egész nap a' nép e' kiáltását hallók: Le a' Bourbonokkal! Egyebet Kegyeteknek nem mondhatunk.“ Mauguin ezt tevé hozá: „Már késő.“ Erre Argout Lafitte-hoz mene, kinél a' megyék követei öszvegyültek. Lafitte, mint a' gyűlés elnöke következőképen felele: „Tegnap engesztelődést javalánk. Semmit se nyerénk. Fegyvernek kelle az ügyet eldöntenie. Mi győzénk. Ezentul többé nem francia király X Károly. Kegyed

alkudozni akar. Mi ezt válaszoljuk: Nincs már ideje!“ Argout ez észrevételt tevő, hogy szerkezet szerint a' hiba a' ministereket terheli; a' király megcsalathatik. Ekkor Laffitte a' követekhez fordula, mondván: „Kétség kívül, uraim, sürgős, hogy ez az úr tovább itt mulasson.“ Most Argout elment. Azután Forbin-Janson jelent meg, bátorságos kíséretet kívánván Mortemart herczeg részére, ki X Károlytól az új ministertanács elnökévé tetetett 's a' követgyűlésbe akar jőni. A' követek kinyilatkoztatták, hogy Mortemart-t reggeli 1 óráig elvárják. Mortemart nem jött el. A' városházban Lafayette uralkodott; neki mutaták be magokat a' követészek. A' várost Laborde kormányzá, mint párizsi praefectus, de Lafayettetől függve. 30ban nyugodt vala Párizs; az elestek eltemtetének. Még e' napon Laffitte hirmondót küldö az orleansi herczeghez. Csaknem minden megyei követ nála vala. Most betoppána Broglie. „Mit tegyünk? kérdö, köztársaságról beszélnek. Az ifjuság messze ment.“ „Csak egyetlen eszköz van, felele Laffitte, a' köztársaság kikerülésére; kiáltsuk ki az orleansi herczegöt királynak.“ Nehányan ellenmondának. Végre abban egyezének meg, hogy kamarát képezzenek 's ebben döntsék el a' kérdést. Így menté meg az észtehetség és gazdagság aristocratiája a' statut, monarchiát és közönséges hitelt; mert a' köztársaságot polgárháboru, külső had, belső rendetlenség, vagyonpusztulás és nemzeti megbukás követte volna.

A' kamara öszvegyüle. A' vélemények különbözök valának. Több követ X Károly családjához szíta. Collin de Sussy áltadá Laffittenak Károly parancsait az uj ministe-riumra nézve, hogy a' követekkel közölje; de e' hévvel azt felelé: Uram! én nem va-gyok X Károly postája. Périer Kázmér ez-alatt leveleze St. Clouddal 's elfogatik, ha Laffitte a' követek sérthetlenségére nem hi-vatkozik. A' nép se igen látszék az orleansi herczeghez húzni, mert midőn fejedelemsége kihirdetteték, széttépé az ujságlapokat. A' Bourbon név még gyűlöletesebb vala a' so-ka-ság előtt, 's a' városi biztosság maga ré-széről hirdetményt bocsáta ki, e' kezdő sza-vakkal: X Károly megszűnt uralkodni.

Lafitte Lafayette tábornagyot megnyer-vén, elvégzé 60 követ 30ban, hogy az orle-ansi herczeg, ki ekkor Neuillyben vala, hivassék meg a' fővárosba, országkormány-zónak, de a' nemzeti színeket tartsa meg. A' Párizsban öszvegyült pairek is (30an fe-lyül) jóváhagyák e' lépést. Este 11 órakor már Párizsban volt a' herczeg 's 31ben reg-gel megjelent nála Laffitte, a' mellé rendelt követséggel, a' Palais-Royalban. Az aján-latot elfogadá 's hirdetményét e' szavakkal végzé: „A' charta most igazság lesz.“ Midőn a' városházhoz mene, útközben mindenfelől ki-áltozának. „Eljen a' köztársaság! Nem kell több Bourbon! Eljen Lafayette!“ Csak itt 's amott hallatszék: „Eljen az orleansi herczeg!“ A' városház előtt levő lépcsőken a' herczeg karját Laffittenak nyujtá 's kéré Lafayette-ét.

Ez a' herceget megölelé 's ő és Laffitte a' nagy teremig vezetétek, hol az ország tábornagyi hadnagyjává kiáltaték ki. De megmutaták neki a' fegyverzettekkel 's ágyukkal megrakott és zárhalmokkal kerített Grévepiacot 's Dubourg tábornagy eképen szóla hozzá: „Felséged tudja szükségeinket 's jusainkat; ha ezeket elfelejti, fogjuk mi azokat fentartani tudni.“ A' herceg most hirdetményt olvastata fel, mellyben a' szabadság következő kezesei foglaltatának: „A' nemzeti őrsereg visszaállítása 's ennek befolyása tisztei választatásába; a' polgárok közmunkássága a' megyei 's városi szerkezeteknél; jury (esküdtek törvényszéke) a' sajtóvétkék megbirálására; a' ministerek 's alsóbb tisztviselők feleletterhe; a' haderő törvényszeres korlátoltatása; új követek választatása azok helyébe, kik köz hivatalt kaptak.“ Midőn erre a' herceg a' nép kedveltét, Lafayette-et, megölelé 's a' nemzeti zászlót kezébe vevé, örömkialtás töre ki, 's a' városi biztosság, a' Károly letetetéséről szóló hirdetményt közönséges helyeken felragasztatá. De a' köztársaságra vágyás naponként hangosabban kezde nyilatkozni és csupán Lafayette személyes tekintete 's nyugtató szavai vezetétek vissza partjai közé a' hullámzó folyót.

X Károly, ki St. Clouban nappal vádászattal, este kártyával tölté idejét, csak későn, 30ban délután, tudá meg a' dolgok igazi helyzetét. Hallván, hogy a' katonaság nem akar a' néppel csatázni, hogy mindenütt háromszinü zászló lobog, 's a' nemzeti őrség öszveseregel, hogy ezerek sietnek Pá-

rizs felé, őt ellenben csak 3000 védé, elhagyá 31ben reggeli 3 órakor St. Cloudot, 's mivel Versaillesba nem bocsáttatott be, a' nemzeti őrségtől 's lármaharangoktól fenyegettetve, Rambouilletbe ment. Innen irt az orleansi herczegnek 1 Aug., hogy parancsait visszahuzza 's a' kamarákat 3 Aug. felnyitja; de e' hirre, hogy Gérard 20,000-rel Rambouillet felé készül, 2 Aug. költ levelében maga 's a' dauphin lemondának, a' bordeauxi herczeg részére, a' koronáról, 's az orleansi herczeget, kihez vala e' levél írva, megismerék országkormányzónak. Hanem e' lemondást, melly az ország levéltárába tettek, a' Francziák nem esmerék meg, mert azt engedé másnak, mivel maga se birt többé. A' Párizsiakat ez annyira boszontá, hogy haddal akarák Károlyt Rambouillet elhagyására 's elútasra kényszeritni 's 3 biztost, (Schonen, Maison marsall és Odilon-Barrot,) küldének hozzá, hogy szándékokról tudósítsa. 40,000 ember közledvén Párizsból, 3 Aug. este 10 órakor elútasott Károly családjával együtt, miután testőret elbocsátotta volna. Cherbourgban 16 Aug. hajóra üle 's Angolországba evezé.

Azonközben a' helytartó felnyitá 3 Aug. a' kamarát. Először is az 1814ki chartán tetének változtatások, hogy kegyosztó characterét elveszítse, minden szótól 's kifejezéstől megtisztittassék, mellyeknél fogva az önkény a' nép jusaiba kapkodhatnék 's a' kamarák jusaí világosan meghatározottassanak és erős alapra állittassanak. Ezen változtatások következők: az előbbi charta 6dik czik-

ke, melly a' romai kath. hitet teszi status hitvallásává, semmisítették 's a' 7dik czikkben, melly a' keresztény hitvallások szolgálainak a' status pénztárából leendő fizetetéséről szól, csak mellékesen érintetik, hogy a' Francziák többsége a' kath. hitet vallja; könyvvizsgálat örökre eltöröltetik; a' király adhat ugyan ki törvények végrehajtására szükséges rendeleteket, de azokat erejektől soha se foszthatja meg 's a' végrehajtás alól senkit se menthet fel, egyszersmind meghatároztatik, hogy idegen haderő csak a' kamara megegyezésével vetethetik szolgálatba; törvényjavulás jusával a' király, pairés követkamara egyenlően bir, holott előbb csak arra vala jusa a' kamarának, hogy a' királyt törvényjavulásra kérje; a' pairek kamarájának ülései nyilvánosak; a' megyék követei 7 helyett 5 évre választatnak; a' követkamarába léphetés kora 40 évről 30ra tetetik le 's a' követválasztóké 25re; a' választó gyűlések elnökei többé nem a' király, hanem a' választók által neveztetnek ki 's a' választó kamaráé, kit azelőtt a' király 5 ajánlott tag közül tevé, szótöbbség által választatik; a' választó kamarának jus adatik a' ministerek ellen vádlólag fellépni 's ezeket a' pairkamara elibe idézni; rendkívüli törvényszékek felállittatása általánosan tilalmaztatik. Az uj chartát a' herczeg 9 Aug. aláírván, 's szentül megtartását esküvéssel igérvén, a' status rendjét alapítá, 's a' megürült királyszékre, Francziák királya czimmal, felüle.

Lajos Filep.

A' status talpkövének illy megrendíté-
 tése után nem térhete vissza hamar a' cse-
 nesség, az igen élénk, könnyelmű és inger-
 lékeny franczia nemzet keblébe. Filepnek
 két párttal kelle küzdenie, u. m. a' köz-
 társasággal, melly reménységében megcsa-
 latván, nem szünt meg az új király trónja
 alá vermet ásni 's Károlyéval, melly még
 mindég hevesen védé a' megbukott királyi
 ház ügyét. Tüzes vita kelekedék e' kérdés
 felett: Szükséges vala-e a' változás Fran-
 cziaországban 's miképen kellett volna tör-
 ténnie? Különböző vélemények koholtának
 a' sajtókban, clubbokban, a' szónok-, 's tör-
 vényszékeken; még különbözőbbeket hinte-
 getének a' zenebonáskodók. A' nép remény-
 lé, hogy a' lázadás a' gyűlöletes droits réu-
 nist (v. azon rendkívüli adókat, mellyek
 borra, gyümölcsborra, serre, pálinkára, sóra,
 dohányra, kártyára, bérkocsikra, aranyat
 's ezüstöt bélyegző vasakra 'sat. tetettek 's
 neveket onnan kapták, mert ezen különbé-
 le tárgyaktól fizetett adók egy közönséges
 igazgatóság alatt egyesítették) megszűneti,
 mi nem történvén, elégeté Bordeauxban 's
 másutt az adólajstromokat. Párizsban zajgá-
 nak a' kézmivesek, nem levén munkájok,
 's minden erőművet széttöréssel fenyegeté-
 nek. Ezerenként tolongának békétlenek a'
 Palais-Royalba, jobb időért kiáltozva. Már
 a' 9 Aug. után következett első napokon,
 mind Párizsban, mind a' megyékben, olly

nyugtalan vala a' nép, hogy a' királynak felszólításnál fogva kelle azt nyugalomra inteni 15 Aug. Ez okból a' törvényhozás és belső kormányzás legfontosabb foglalatossága, a' nemzeti őrsereg szerkezete vala, az 1791ki törvény szerint. Lafayette a' 16 Aug. 1830 költ parancs által az egész nemzeti őrsereg fővezérévé nevezteték ki. Csak a' párizsi 84,000-et tett. Azután közönséges munkák rendeltettek, hogy a' dologtalanoknak keresetek legyen 's e' czélra 5 mil. vetetek kölcsön. Hanem a' sajtó támadásai megrendíték a' ministeriumot, mellyet még 11 Aug. 1830 Filep, közép úton menve, részint szabad szellemüekből, részint az apostoli pártból választá 's tagjai valának: Dupont (de l' Eure), Gérard marsall, herczeg Broglio, Guizot, báró Louis, gróf Molé és gróf Sebastiani, továbbá levéltáska nélkül Laffitte, Périer Kázmér, idősebb Dupin és Bignon, ministertanácsnokok. Leghevesebb kifejezésekkel gyalázá a' sajtó Molé külügyek miniszterévé neveztetését 's Talleyrand, ki politicai rendszerét annyiszor megváltoztatta, londoni követté választatását; panaszkodék a' pénzváltók 's pénzarisztocratia nagy befolyása miatt; minden akkori bíró elbocsátatását kíváná, mivel Károlyhoz szítanak; azt veté szemére a' kamarának, hogy meghatalmaztatását álthágta 's megbizás nélkül változtatá meg az ország szerkezetét; a' Károlytól kineveztetett pairek letetetését épen azon charta megsértetésének mondá, mellynek álthágatása okozá a' lázadást; végre azt

vitatá, hogy a' chartán tett változtatások, csak mint ideigi rendeletek, fogadtattak el 's a' nép ítélete alá kell bocsáttatniok, tehát a' követkamara általános megújittatását sürgeté. Még hangosabban kele ki a' köz vélemény a' pairi méltóság örökössége ellen. A' király se kimélteté meg; gunydalok 's caricaturák jövének ki ellene.

E' tájban töre ki a' papok és Károly pártján levők gyűlölsége az új rendszer ellen délszaki Franciaország városiban, Ceteben, Montpellierben, Nismesben, 's a' nyugtalanságokat katona hatalommal kelle elnyomni. A' sereg hódola ugyan az új országlásnak; de még sok Károlyhoz húzó tiszt vala abban; ehez jövének még az előbbi kir. őrsereg, 's az elbocsátott rendőr, mellynek helyébe a' király 16 Aug. 1443 főből álló városi őrizetet állita fel. Ezen új törvény, hogy egy katonatiszt se tetethetik ki birói ítélet nélkül, védé Károly pártosait hivatalokban; innen hadi nyugtalanságok is törtek ki Metzben, Nancyban, Dijonban 's másutt; hanem a' katonák magok kitasziták keblekből ezen tiszteket. Legnagyobb elkeseredés mutatkozék pedig a' négy elfogott exminister, Pologne, Chantelauze, Peyronnet és Guernon de Ranville ellen. Miután a' vincennesi kastélyban a' követkamara biztosságától kihalgattattak, elvégzé a' kamara, hogy 29 Sept. mint hazaárulók ellen, vád tetessék.

Ezalatt a' kamarák az új rendre megesküdtek; több pair és követ nem tevé ezt, 's kilépe; mások kifogásokkal 's záradékokkal

teljesíték a' kamarák kivánságát. A' nemzeti gyűlés 15 év előtt száműzött tagjai (régicides), Labbey de Pompiéres javalatára, törvény által visszahívtak, a' pairkamara sürgetésére a' szentségtörési törvény eltörölték; a' juliusi csatában megsebesítetteknek 's az elesetek maradékainak jutalmak 's penziók rendeltettek. Egy biztosság dolgozék a' választási törvény változtatásán. Lucas és de Tracy a' halálos büntetés eltöröltetését javalák, miben Lafayettete segíté őket. 12 Sept. törvény hozaték, hogy mindenik követ, ki fizetéses statushivatalt kapott, uj választás alá vettessék.

Az országlás maga részéről a' kormányzás uj rendhezképesti szerkezésével foglalatoskodék; de természetesen sok, előbbi országlás alatt szolgált, tisztviselő fosztatván meg hivatalától, ez uj bekétlenséget szült; mert t. k. 75 tábornok közül 65 szorították ki ujak által; 39 gyalog 's 26 lovas ezered uj ezeredest, 's 31 fontos vár uj parancsnokokat kapa; 86 megyekormányzó közül 76, 277 alkormányzó közül 196, 86 főtitoknak közül 53 's 315 megyei kormánytanácsnok közül 127 teteték le. A' financia-ministeriumban legkevesebb változás történt; mert itt naponként nevedék a' munka sulya. Az 1830ki rendkívüli költségekre a' financia ministere 67,490,000 fr. kívánt, mellyekből 55 mil. az algiri táborozásra fordították; így az 1830ki költségvetés 977 mil-ról 1050 mil-ra hágott. A' haderő helyreállítása is uj költségeket kívánt. Oct. 108,000 katona állittaték, mi há-

borutól való félelmet gerjeszte; hanem 6 Oct. gróf Molé megnyugtató a' nemzetet, azt nyilatkoztatván ki, hogy egész Europa épen úgy kívánja a' béke fenállását, mint maga Franciaország.

A' clubbok merészsége ellen erővel dolgozék az országglás, miben a' polgároktól is segítették. A' népbarátok társasága szétbontaték 's a' „Segits magadon“ egyesület eloszla. Későbbben mindkettő folytatá, de kevesebb figyelmet gerjesztő módon, öszveköttetéseit és egy pár év mulva félemlítve lépe fel a' politica mezejére. Nehány párizsi tolongást, midőn köztársasági szavak is halatszának, főképen a' 18 Oct. 1830 kitört nem csekély nyugtalanságokat, Guizot még kezdetében elnyomá a' nemzeti őrsereg segítségével.

Igy menének a' dolgok ben; de lássuk röviden Franciaország viszonyait külső hatalmasságokkal, Lajos Filep királyszékre jutása után. Az országglás békét kívánt Európával 's fen akarta tartani állását az europai főhatalmasságok rendszerében, mire mulhatatlanul szükséges vala a' párizsi és bécsi egyezetek szentül megtartatása, következésképen csak azon egyetlen feltétel alatt reménylheté gróf Molé, hogy az europai főfejedelmek Franciaország új rendjét 's az új országgló házat megesmerendik, ha Europa eddigi népjusi állapotja változatlanul maradand. Angolország tevé először ama lépést 's Baudrand tábornok 25 Aug. mint Filep követe elfogadtaték a' st. jamesi udvartól. Követék Austria és Poroszország. Legtovább

kése Oroszország, melly háborura is késznek mutatkozik. Annál élénkebb vala a' népek helybenhagyása, 's már 25 Aug. felkele ugyanazon czéllal Brüssel Belgiumban; Spanyol-, Olasz-, Német-, Lengyelországokban és Schweizban hasonló mozgásoktól lehet tartani; mert a' cabinetek eleinte késedelmezvén, a' juliusi hősek 's az uj országgló ház hivei a' népekkel akartak öszveszövetkezni 's a' párizsi szabadság-propaganda tagjai minden tartományt, hol ama sympathia békétlenségben mutatkozik, bekerítének lázasztó hálójukba. Még a' ministerek is gyámolíták a' külföld felültetésének tervét, hogy háboru esetére Franciaországot bátorságba helyezték. Sőt Sarrans szerint az országglás közalapítója vala az olasz és spanyol propagandának 's az alkotmányt sürgető Spanyolokat útlevelekkel és pénzzel segítette, de ezek, Filep VII Ferdinand spanyol királytól francia királynak megesmertetvén, mind elmaradtak.

Lajos Filep végre minden europai Fejedelemtől, kivévén a' modenai herceget, megesmertetett királynak 's a' francia diplomatia előbbi öszveköttetéseibe visszalépe; de országglása a' népek mozgása 's a' bécsi békekötésben elrendelt népjusi viszonyok felbomlása által olly veszedelmes helyzetbe jöve, hogy v. a' hatalmasságokkal, v. a' népekkel, minden előtt pedig a' kevély francia nemzettel kelle meghasonlania. A' propaganda 's uj rend minden baráti fen hangon sürgeték Franciaország segítségét Belgium ügyében,

mivel a' franczia haszon kíváná, hogy az ország határán fenyegetőzve álló bástya, az orosz udvarral rokon orániai ház Belgiumon uralkodása, ledöntessék 's az ez által elzárt rokon nép a' Francziákhoz szorosabban kapcsoltsassék. Egyszersmind a' juliusi hősek úgy tekinték a' népek sympathiáját, mint eszközt, mellyel Franciaország méltóságát, befolyását és hatalmát kin helyreállithatják, Schweizban 's Olaszországban, sőt a' Németek közt is szövetségeket találni, Lengyelországot Oroszországtól, 's a' Rajna bal partját Németországtól elszakasztani reménylék. Hanem a' háboruszó 's egy pillanat Franciaország belső állapotjára, visszaretenté a' lázadás barátit minden merész lépéstől. A' magányos, mint közönséges hitel titkos hatalma, a' kamatok leesése, Europa megbukása 's az elvekért támadó világküzdeés változó folyása, szükséggé 's kötelelességgé tevék minden udvarnak a' békét. Csak a' pétervári udvar látszék késznek a' belgiumi kérdés miatt fegyvert fogni; Sebastiani tehát nem szünt a' hős Lengyelországot biztatni 's az Oroszország ellen indított had folytatására ösztönözni, hogy ennek figyelmét Belgiumtól elvonja 's így a' többi szárazsi hatalmak fegyvereit hüvelyekben tartassa. Angolország leginkább félt europai háborutól; mert ebben Franciaország mellett v. ellen kelle részt vennie. Hasonló félelem lenge Filep királyszéke körül, 's még se vala szabad azt távolról is kinyilatkoztatni; ellenben, az országglás hangjának a' nemzet előtt kevélynek, hadakozónak,

sőt fenyegetőzőnek kelle lenni. Sebastiani és Soult csak lehetlennék mondák az orosz háborut, de káros oldaláról mélyen halgattak; innen azzal vádoltaték az országglás az ellenpárttól, hogy a' háboru legkedvezőbb pillanatát nem használá. Midőn a' nemavatkozás feletti kérdés kezde fenforogni, említett kellemetlen helyzete miatt egy volt a' párizsi udvar azok közt, mellyek lehangosabban sürgeték ezt az elvet. De két hónap mulva austriai haderő mene Módenába 's táborozza az egyházi birtokban. Ez annyira megsérté a' francia büszkeséget 's alásülyeszté a' nemzet király iránti tiszteletét, hogy Périer merészen, sőt vakmerőn, elfoglaltatá Anconát 23 Febr. 1832, mi uj bonyolódásokra ada okot. A' vatican fenyegetőzék 's Franciaországnak engednie kelle, de, bár kitakarodának katonái Olaszországból, Anconát megtartá. Ellenben Angolország igen ovakodék a' fegyveres részvételtől, 's meglegvék a' diplomaticaival. Ugyanazon részvétlenségi elv megállapittaték Portugal és Spanyolország közt, mint Schweizra nézve is. Nem lehete, nem vala szabad háborunak kiütni, ezért kelle Lengyelországnak diplomaticai avatkozás nélkül elveszni. De épen Varsó bukta 's a' Lengyelek sorsa ébreszté fel a' Francziák büszkeségét 's az orosz földön szenvedett bal esetek keserü emlékezetét, melly a' francia nemzet Oroszok elleni gyűlölségét Filepre 's rendszerére is átvivé. Innen jó, hogy Filep országglása szakadatlan küzdés a' pártok szenvedélyességé-

vel, a' clubbokkal 's szövetkeztekkel, a' pór-
 nép gonosz tetteivel, gyujtogatásaival 's lár-
 máival. Már az is, hogy Franciaországnak
 mindég talpon kelle állania háboru-kiütés ese-
 tére, lázítólag hata a' belső állapotra 's szün-
 telen ingerlé a' békétlenséget, változáskivá-
 nást, 's ujtításvágyat.

Azonközben a' ministeriumban változás
 történt. 2. Nov. 1830 Lafitte a' ministertan-
 ács elnöke 's a' financiaosztály, marquis
 Maison marsall, pair, külügyek minister-
 statutitoknok; gróf Montalivet, pair, bel-
 minister; Mérilhou status-tanácsnok tanítás
 és miveltség ministere, 18 Nov. Soult mar-
 sall és pair 's dalmatiai herczeg hadminister;
 gróf Sebastiani, pair, külminister 's gróf d'
 Argout, pair, tengeri minister lőnek. Az uj
 ministerium elibe nagy nehézségek gördülé-
 nek; mert 22 Nov. Belgium megfosztá az ora-
 niai házat a' koronától 's 29 Nov. a' Varsó-
 ban kitört lázadás 's a' német népek mozgá-
 sai megzavarák az europai statusok visz-
 nyait és nagy hadi készületeket okozának.
 Franciaország is készült háboru esetére Bel-
 gium ügyében, eleinte csak a' nemavatkozás
 elvének fentartására, 's Soult a' haderő főpa-
 rancsnokává nevezteték. Három sereg ren-
 delteték táborba Lilleben, Metzben és Stras-
 burgban, 4dik Gérard alatt a' Moselnél 's
 5dik a' Pyreneknél vala öszvegyülendő. Fe-
 nyegetőzve nyilatkoztatá ki Lafitte a' nem-
 zet érzete szerint a' követkamarában: „An-
 gol- 's Franciaországok szoroson egyesül-
 tek az europai béke és szabadság fentartá-

súra, 's Franciaország 1,500,000 embert állit ki ezen czél elérésére, mindazáltal az idegen országok dolgába nemavatkozás elvének szentül meg kell tartatni.“ Illy fen hangon beszélésre sokat teve az, hogy a' fellázadt Lengyelekkel küszködő Oroszországtól nem lehet tartani.

A' belső béke bizonytalanabb volt, mint valaha. Károly pártolói nyilván kimondák, hogy az uj renddel nem elégszenek meg 's hogy e' nem is lesz állandó. A' párizsi ifjak némelly várákozásaikban megcsalátván, zajos lelkesültséggel vitaták a' köztársaságot. A' munkások, nem levén kenyerek, öszvecsopor-tozának 's ama rajoskodóknak könnyü vala őket lázadásokra elcsábitni. Innen számtalan per folyt politicai vétkek miatt. Az ujságírók közt legtöbbszer büntetteték meg a' köztársaság rendszere mellett 's Filep országlása ellen leghevesebben szóló Tribune; két év alatt (1830 Aug-tól 1832 Aug-ig) 64szer. Legnagyobb figyelmet ébreszte Párizsban, mint Európában is, a' kilökött ministerek pere. Az országlás és Filep nem akarának veritéletet mondani azokra; törvény szerint a' paírek, mint bírák, se ítéltették ama szerencsétleneket halálra; hanem a' nép, melly a' belső zavar miatt mindég több szükségét 's fogyatkozást szenvedé, boszuállást 's végveszedelmet kiálta a' juliusi lázadás okozóira. Innen lármák törtek ki; legveszedelmesebb vala 20 Dec. a' Luxembourg palotánál, hova vitettek a' ministerek kihalgattatás végett Vincennesből; hanem a' törvényhatóságok, főképen Montalivet és Lafayette bátorsága,

a' polgárok és tanulók elszántsága, megmen-
 ték Párizst a' fenyegetőző szélvészről. E'
 sietteté a' per eldöntetését 's mielőtt a' kö-
 zönség gondolta volna az ítélethezást, már
 kimondaték az 21 Dec. esti 11 órakor, miután
 az exministerek még 6 órakor visszavitettek
 volna Vincennesba. Ez ítélet a' ministere-
 ket hazaárulóknak nyilatkoztatá ki; mert a'
 25 Jul. költ rendelet által az 1814ki chartát,
 a' választási és sajtó szabadságot biztosító
 törvényeket megsértették; a' kir. hatalom a'
 törvényhozást sajátjává tette 's ők, kik az
 1814ki charta 13 czikke szerint feletterh a-
 latt vannak, bár a' rendeletek törvényelle-
 nességét látták, aláírták ezeket, végrehaj-
 tatásokon iparkodtak, 's a' királynak azt is
 javalák, hogy Párizst ostrom-állapotba he-
 lyezze. Mint hazaárulók tehát czimeik, méltó-
 ságaik 's vitézrendeik elvesztése mellett
 holtigi fogságra 's a' perköltség megtéríté-
 sre, ítéltetnek, Polignac e'felyül még polgá-
 ri halálra is. A' nép elkeseredett vala; de
 a' csendesség 21 és 22 Dec. is fentartaték.
 Az exministerek Hamba vitetének. Az elég-
 ületlenség szava ez alkalommal főképen a'
 követkamara ellen hallatszék; sőt a' poly-
 technica, törvény-és orvososkolák, mellyek
 a' törvények tekintetének fenállására sokat
 tettek, el se fogadák a' kamara köszönetét.
 Hatalmáról tett észrevételektől ingereltetve,
 letevé Lafayette 26 Dec. 1830 az ország nem-
 zeti őrseregén viselt főparancsnokságát 's
 gróf Lobau nevezteték ki a' párizsi nemzeti
 őrsereg vezérévé. A' király maga is elveszté

a' nép szeretetét; mert rendszere mindég inkább távozott a' juliusi lázadás elveitől, főképen a' köztársasági intézményeken alapuló népfejedelemségtől. A' lázadó párt segítettni kíváná a' felkelt népek ügyét, 's vissza akará szerezni a' hajdani diadali dicsőséget és az ország köztársaságkori határait. A' pénzhatalom 's bankosok ellenben, kik e' vakmerő csatában, mellyre a' propaganda célzott, a' hitel és jólét romlását 's a' köztársaság létesülésében fejetlenséget láttak, csendességet és békét óhajtának, a' monarchiai hatalomhoz ragaszkodának 's kimélik a' külfölddel fenállott viszonyokat. Ezolta naponként hevesebb leve a' két párt közti gyűléség. Megengesztelődésekre közép utat (juste milieu) választá ugyan Filep rendszerül; de az országlás ennek magyarázásában 's alkalmazásában annyiszor hibázott, hogy végre gúny és rágalom tárgya leve. Letevén Lafayette az egész nemzeti őrseregen viselt valóban óriási főparancsnokságát 's Dupont a' ministeriumból, mellyben a' bal oldal nézeteivel tartott, kilépvén, azonnal leheté látni, micsoda irányt veend az országlás? Dupont helyét 27 Dec. 1830 Mérilhou foglalá el, mint nagypecsétörző 's vallás és tanítás ministere Barthe, eddig a' párizsi kir. törvényszék elnöke leve. Most az 1 Jan. 1831 költ ordonnance a' párizsi nemzeti őrsereg pattantyuságának, mivel kinyilatkoztatá, hogy a' párizsi népre semmi esetben se fog tüzelni, szétosztást 's új szerkezetet parancsolt; de ezzel új elégtelenséget gerjeszte, melly Jun. 1832

valósággal is kitört. A' két rendszer küzdése a' követkamarában vala leghévesebb, hol minden parlamenti kérdést örvényébe ragada a' lázadó párt, mellyben szónoki tehetségekkel leginkább kitetszettek: a' lelkes és esmeretekkel gazdag Odilon-Barrot, a' seinei dep. praefectusa és statustanácsnok (ama hivatalát elveszté, erről lemonda), Lamarque ékesen szóló tábornok, Mauguin 's Berryernagy eszü és merész ügyvédök.

Mauguin Jan. 1831 a' ministerium politicáját a' belgiumi és lengyel ügyekre nézve megtámadván, mind a' kamarákban, mind a' folyó iratokban még tüzesebben kezdének a' had- és békepártok tusakodni. Ugyanekkor nagy vita kelekedék a' juliusi lázadás democratiai elvének a' municipalis és uj választási törvényekre leendő alkalmazása 's ennek korlátolása v. kiterjesztése, és a' költségvetés megállapítása felett. Mind e' tárgyakra nézve a' többség az országlás közép-úti rendszerét követé. Az ország háborura készült, hogy az 1814 és 1815ki egyezetekre alapuló békét fentartsa. Az uj választási törvény nevelé a' Francziák választásjusát; mert a' választási jus 200 fr. jövedelemre szállittatván le, a' választók száma 80,000ról 200,000-re hága, mellyből Párizsra magára 35,000 jöve, 's a' választathatás 500 fr. rendes adóra tetetvén le, ezek száma 8000ról 24,000re ment. A' külső politicára nézve azt nyilatkoztatá ki Sebastiani a' követkamarában; „Az említett egyezeteket megszegni annyi, mint egész Európát fegyverfogásra felszólítani; de a' fran-

czia haderő az előbbi országolás hibája miatt olly gyenge állapotba sülyedt, hogy háborufolytatás lehetlen. Gérard és Soult ugyan segítének e' roszan; hanem ha Franciaország a' Lengyeleket segitni akarja, előbb minden Francia- és Lengyelországok közt fekvő statust el kell foglalnia. A' francia országolás tehát fegyverrel semmit se tehet Lengyelorszáért. 'S ha a' francia udvar, monda hasonlóul Sebastiani a' pairkamarában, minden nép függetlenségének elvét megesserte is, azért nem köteles a' fellázadt népeket fegyverrel segiteni, hanem csak azt az elvet akarja fentartani, hogy más hatalmasságok a' népek és országolások ügyeibe ne avatkozzanak. Belgiumnak Franciaországgal leendő egyesítettése pedig Angolországot és Európát hadra hívná ki 's a' világ ismét zavarba jőne.“ Ez okból a' király se fogadá el a' belgiumi nemzeti congress által második fíjának, a' nemoursi herczegnek, ajánlott koronát (17 Febr. 1831), mit a' pairkamara, Jourdan marsall javalatára, megköszönt.

Károly pártolói azonban használák a' köz békétlenséget 's a' pártok zúgását. 14 Febr., mint a' berryi herczeg halálának napját, választák Franciaország több részének fellázítására. Párizsban a' St. Germain l'Auxerrois templomban gyászinnepet rendelének 's ennek végével a' st. cyri katona oskolának egy nevendéke, Conny Felix, magát V Henrik (bordeauxi herczeg) védőjének kiáltván ki, a' koporsóra, mellynek szegletein négy fejér zászló loboga, a' bordeauxi her-

czeg képét felállítá. Most egy más ifju lépe elő, mint Filep pártolója. Ezt előbb szóváltás 's végre iszonytató lárma követé. A' nemzeti őrsereg visszanyomaték. Más nap a' nép lerontá amaz előbbi udvari templomot, az építésmesterség gyönyörű emlékét, mint az érsek, ki a' tegnapi ünnepély főökának tartaték, palotáját 's conflansi mezei lakát is; részint maga leszaggatá a' keresztet 's liliumokat, részint az előljárással leveteté, a' megyei követeket, t. k. Dupint, fenyegeté, az 1823ki spanyol táborozás diadalivét is ledönté. Hogy a' Bourbonok emlékezete végképen kiirtassék, a' királynak magának is meg kelle változtatni lilimos családcsimerét, 's a' liliumok minden közönséges épületről, sőt az ország pecsétnyomójáról is eltűntek, 's most ezen kinyitott könyv látható e' szavakkal: „1830ki charta“, felette korona, királypálczával 's az igazság kezével; a' czimerpaizs megől háromszinü zászlók lobognak; alant ez áll: „I Filep Lajos, Franciaák királya.“ Mart. uj nyugtalanságok valának. 12ben a' Pantheon feltöreték 's egy csoport háromszinü zászlóval tolonga az utczákon, kiáltozva: „Háboru Austria és Oroszország ellen! Éljenek a' Lengyelek!“

Ezen lármák után, — mellyek nem csak a' legvagyonosabb kereskedőket, gyárosokat, földbirtokosokat 's pénzváltókat buktaták meg, hanem Párizs városát is több izbeli 's öszvesen 40 mil. fr. tevő kölcsönözésre kényszeríték, mi emésztési adó bevitetését 's ezáltal a' nép elkeseredését szülé, — kilépe Laf-

fitte a' ministeriumból. Sarrans, Lafayette volt titoknoka, ezt az okát adja: hogy az országglás és külső hatalmak közt több fontos levelezés folyt, mellyek reá nehéz feleletterhet húzhattak 's még se közöltettek vele. Nevezetesen Maison marsall, bécsi követ, herczeg Metternich ama feleletét írta meg Sebastianinak, hogy Austria, nem esmervén meg a' nemavatkozás elvét, eltökélé, nem csak Parmába és Módenába, hanem Olaszországnak minden tartományába fegyveres erőt küldeni, hol lázadás mutatkozik. Ezt megtudván Laffitte, ki egyébiránt is, mint Lafayette, Dupont, Odilon-Barrot, Comte 's mások, csak azért alkalmaztaték köz hivatalra, mert egy volt azok közt, kiket a' nép leginkább tisztelt, az új országglás pedig iparkodék a' nép bizodalját megnyerni, leköszönt hivataláról 12 Mart., Périer Kázmért ajánlván maga helyébe.

Périer v. a' középút (juste-milieu) ministeriuma.

A' király nem kedvelé ugyan Périert uras hangjáért 's mint az ország főfő uzsorását, e' mellett kemény, 's igen ingerlékeny embert, de esmervén mély belátását 's erős characterét, a' ministerium fejévé tevé. Ez a' ministerium egy a' legemlékezetesebbek közt, mellyek valaha Franciaországban léteztek. Elnöke kitanult bankos, kereskedői esmeretekkel gazdag, de kormányzásban cse-

kély észtehetségü 's szük lelkü Périer. Nem titok Párizsban, miképen jutott temérdek gazdagsághoz? azaz, uzsoráskodással. Altalában nem vala tudományos miveltsége 's politicalai esmereteit csupán több évi megyei követségének köszöné. Innen épen semmit se tudott a' status igazi céljáról 's rendeltetéséről, nem az okosság céljai létesítésének eszközeiről. Esmeretlen vala előtte a' 19-dik század, eme philosophiai kor, szelleme, melly a' mult század végén egész Europa szárazán elterjedvén, most minden nemzet philosophál 's mellyet egy 40 év oltá, politicalai helyezetei 's ujitásai által, felvilágosított nemzet kormányán ülő férjfinak szükségképen vezérfonalul kell tartania, ha honfijaival és minden kortársával küzdeni 's öszveütközésbe jóni és királyszéket 's országlást felforgatni nem akar. Csak a' jelen pillanat haszna vala főrugója kormányzásának. Vezérlő elveket nem találhatni abban 's a' cselekvés ösztöne mindég történet, 's viszonyok. Nincs itt ezélok egysége, nincs több napra kitűzött terv. A' status nem kormányoztatik, hanem egy napról másra tolatik; nincs tekintet a' jövő pillanatra, nincs rá nézve jövendő. A' ministertanács Périernél börze; a' háromprocent állapotja a' ministeri határozatok sinórmértéke; csak kereskedői (ésigy nem kormányzási) 's jó szerencsére számolt nézetek divatoznak itt, előlátás és bizodalom nélkül. Innen minden belső szükségesség, törvényszeresség 's határozottság nélkül történt. Semmi se foly változhatlan akaratból; minden

szerencse játék. Csak hatalomról van itt szó, nem szabadságról. Becsület esmeretlen szó; csak hitel fődolog. Allhatatosság a' legközségesebb igazságok, p. o. hogy Jul. 1830 lázadás volt, melly a' Bourbonok királyszék-re jutását semmisítette, hogy megígértetett a' lengyel nemzetiség fentartása 'sat. makacs tagadása. Tántorithatlanság nála nem eltökélt szándék, hogy rendszere férjfiisan vitessék ki, hanem érzéketlenség minden nem tetsző kívánatra nézve, 's átkodottság, melyet se rágalmozás, se gunyolás nem rendíthetett meg. A' belministerséget Périer magának vevé; báró Louis finanzia ministere, Barthe nagypecsétörző, igazság-minister 's a' statustanács elnöke, gróf Montalivet vallás és tanítás, gróf Argout kereskedés és közönséges munkák ministere, de Rigny admirál tengeri és gyarmatminister leve; Soult marsall hadminister maradt és gróf Sebastiani megtartá a' külügyek igazgatását. Gróf St. Aulaire a' romai fontos követséget kapá. Így Soult-t kivéve egy néptől kedvelt név se vala az új ministeriumban.

Périer kormányzási terve: a' monarchia megerősítése, a' béke fenállása, a' különféle pártok lenyomása, röviden, az ország keblében nyugalom, kin béke, volt; mert csak így halgathatá L. Filep nyugodtan, ha a' köztársaság baráti valamivel hevesebben koczogtak ajtaján 's így nem félhete Périer statuspapirosai kamatjának alásesésétől 's mind maga, mind tisztársai méltóságának elenyésztésétől. Hogy ezt elérje, 19 Mart. tartott

beköszönő beszédében, minden jó polgárt fel-
szólít közmunkásságra, 's két eszköz által
reményli céljához jutását. Első a' kormány-
zás egysége, melly szerint egy léleknek kell
a' ministertanácsban uralkodni 's ez a' lélek
az elnökből, ki ő volt, folyjon ki; még a'
fejedelem se fojthassa el azt; feleletterh az
egész ministeriumot nyomja 's nem különvé-
ve, mindenik egyes tagját. Második eszköz:
minden tisztviselő egysége, mert, úgy mond,
az országlás tökéletes engedelmességet kíván
a' tisztviselőktől, azaz, hogy a' ministerium-
nak vakon engedő eszközök legyenek; 's epen
ez okból vevé magának Périer a' belminis-
terséget.

Az új rendszer ellen először Lothringen-
ben (Metzben), azután Párizsban 's másutt
állanak elő nemzeti egyesületek, mellyeknek
céljok a' volt, hogy a' statut a' status ellen
védjék. Saját költségeken akartak haderőt
tartani. Csak keménység, 's résztvevő tiszt-
viselők letevése által mehető rá a' ministe-
rium, hogy illy veszedelmes, Lafayette tá-
bornok 's más megyei követek által pártolt,
öszveköttetés terjedése meggátoltassék. A'
király első hadi segédje, Laborde tábornok,
ki egy vala L. Filep királyszékre jutásának
legmunkásabb eszközei közt, Lamarque tá-
bornok, Odilon-Barrot statustanácsnok és sok
más nagy tekintetű férjfiak, kik az egyesü-
letek tagjai voltak, elveszték hivatalokat.
Más részről az országlás hadi készüléteket
teve, az Austriaiak Olaszországban előnyo-
mulván. Gérard marsall tetették a' sereg fő-

parancsnokává, melly az Alpesek tövében va-
la öszvehuzandó. De e' csak ürügy volt; jól
esmerete Périer Franciaország gyenge olda-
lát, 's azért pendité meg a' háboru húrját,
mert pénzre volt szüksége, azt pedig tudta,
hogy a' háborut kívánó többség kész akár-
melly áldozatokat tenni, 'sime czélt ére, Fran-
cziaország ugy szórá ki a' milliomokat, mint-
ha játékpénzt vetett volna ki. Az előbbi iszo-
nyu nagy 's 1,177 mil. fr. tevő költségvetés-
hez még 200 mil. kölcsönözés engedteték meg
a' finansziaministernek. Mind e' mellett is
nevekedék az országlás zavarodása, mint a'
nemzet szüksége és békétlensége is. Dél (Nis-
mes) és nyugot (Vendée) csak haderő által
védethettek a' Károlyt pártolók mozgásai el-
len. A' bal oldal v. ellenpárt azzal vádlá a'
ministeriumot, hogy elhagyta az Olaszokat
's Sebastiani azt hányá a' propaganda szemé-
re, hogy segítség-igéréssel a' pyrenei félszi-
get lázadásának szikrát adott. Lafayette, mon-
da ő, e' tárgyban levelezik 's mi több az or-
száglás tudta 's akaratja nélkül. Mauguin
ellenben így szóla a' követkamarában: Fran-
cziaországnak mindenütt ellenségei vannak,
hol aristocratiai elv uralkodik; csak ott kell
tehát szövetségeseket keresnie, hol democra-
tiai elv létez.

6 April. per kezdeték a' decemberi
nyugtalanság alkalmával elfogott 19 személy
ellen. Nagy figyelmet gerjeszte ez a' párizsi
közönségben, a' vádoltak viselete miatt, kik
igen szabadon vallottak; t. k. egy ifju kere-
ken kimondá, hogy ő köztársasági párttal

tart 's nézetének szabad kinyilatkoztatása nem vétek, ellenben esztelenség köztársaság alapítására öszveesküvést koholni, mivel ez már magából a' nemzet akaratjából is létre fog jöni. A' királyi ügyvéd, Persil, feltevé a' panaszt, mint hazaárulók ellen 's halálos büntetést javalt. A' nép e' miatt zúgni kezdé; az exministereket, kiáltá, meg tudák menteni, 's a' juliusi győzedelmesek halálra hurczoltatnak. 16, 17, 's 18 Apr. nyilván kitört a' lázadás 's a' nép a' Palais-Royalt fegyveté. „Le a' Bourbonokkal! Eljen a' köztársaság! Eljen II Napoleon!“ hallatszék az utczákon. Hanem a' nemzeti őrsereg és haderő ismét visszahelyezé a' csendességet. E' nyugtalanságok 's hadi költségek igen gátlák a' statusgazdálkodás előhaladását. A' sereg t. i. 209,616 emberről 's 47,306 lóról, 434,146 emberre, 's 91,797 lóra hága.

Végre a' Francziák uj kamara-kivánása teljesedék, mert a' király a' 15 Jun. 1831 szétosztatott kamarát 23 Jul-ra meghivá. De mielőtt tovább haladnánk Franciaország történeteiben, vessünk egy két pillanatot az előbbi kamara érdemeire. Bár idővesztegetést 's ingadozást vetnek is szemére az ellenpárt lapjai, még is sokat tett az illy rendkívüli és veszélyel teljes időben a' monarchia szabad szellemü szerkezetére. Ezen kamara munkája: a' nemzeti őrsereget, a' juliusi hősek nemzeti jutalmát, *) községi

*) Ez emlékpénz, mellyen a' galliai kakas látható cserfakoszorúval 's e' felirattal: Védőinek a' háladatos haza; hátulján három koszorú

szerkezetet, megyei követek választatását, esküdtek törvényszékét, a' szentségtörésről szóló törvény eltöröltetését, fizetéseket 's nyugpénzeket, a' kormányhivatalokra emelt megyei követek országgyűlési munkásságának megszűnését, a' katona-állításnak törvényhozás által leendő évenkénti meghatároztatását, lázadást 's rabszolgakereskedést, melly tilalmaztatik, tárgyazó törvények. A' követkamara, Baude és Delessert javalatokra, a' Bourbon ház idősebb ágát Franciaországból örökre száműzetni 's birtokait egy év alatt eladatni, egyszersmind XVI Lajos halála napjának innepeltetését eltöröltetni is sürgeté, de amaz a' pairkamarában némelly változtatást szenvedett, ez általában félretetett, 's így a' javalatok ez úttal törvényekké nem lehettek. Az új követ-választások elkezdetvén, a' király az éjszaki 's keleti megyéket beútagá, mi a' választásokra jótékony befolyással volt.

Az új kamarára két fontos munka vára-kozék, u. m. az 1831 és 1832diki költségvetés 's a' pairség örökössége feletti kérdés. Az oppositio hevesebb vala most, mint valaha azelőtt, mire részint Varsó eleste, a' lyoni, 's grenoblei lázadások 's Vendée felkelése, részint Périernek ingerlékenysége 's kormányzási botlásai sokat tettek; mert ezen

---

van e' felirattal: 27, 28, 29 Julius 1830. Ha-za, Szabadság; szélén e' szavak: A' Francziák királyától adatott. 3500an kaptak, ezek közt 11 asszony, 7 leány.

erővel teljes férjfi szigorúsága gyakran szenvedélyességig ment. Az ország javára kevés, a' szabadság korlátolására sok történt. Fenszóval panaszkodának, hogy a' status új veszély örvényéhez közelget 's hogy semmi nagy és hasznos se tetetik a' nemzet dicsőségére. Francziák Francziákkal küzdének 's L. Filep királyszéke alatt kettős vermet ásának a' köztársasághoz és Károlyhoz szitók. L. Filepet személyesen gyűlölék a' juliusi hősek 's a' papság még mindig megtagadá tőle a' Domine salvum fac regem-et, sőt annyira nem szenvedheté az új országlást, hogy két Filep által kinevezett püspök, bár a' szent széktől megerősítették is, egyet se találta idősebb püspöktársai közt, ki felszentelte volna.

Illy helyzetben derüle fel Filepre Maj. 5ke, Napoleon halálának napja. Périer e' nagy ember pártjának megnyerésére azt javalá, hogy Napoleon lerontott szobra a' Vendome-piaczon állittassék fel. A' kereskedés ministere segédpénz-gyűjtést hirdete az 1 Jan. 1832 elkészítendő szoborra. Azonban az a' hir repkede, hogy addig is egy fa szobor fog a' lerontott szobor alapjára tetetni 's a' népcsoportonként tódula oda 5 Maj.; de semmit se talált az alapon kívül. Hogy még is hijában ne jött legyen, az alapot megkoszoruzá gyöngyvirággal és rózsával. Ezen hódolás naponként ismételteték; de 10 és 11ben lárma tört ki, mivel katonaság rendelteték a' piacra, melly a' népet nem engedvén az alaphoz menni, tolongás támadt. Vér mindazáltal nem folyt; de annál több viz; mert

gróf Lobau orosz eszközhez nyult 's fecskendőkkel olly bőven megköszönteté a' népet, hogy ez áltáza szétszaladni kénytelenítették. Egy párizsi lap ezen új rendszerző eszközöt a' juste milieu (közép út) pattantyujának nevezé. 11ben már kardlapokat is osztogata, 's többeket eltipora a' katonaság, miért a' nép 12ben már nem annyira koszoruzó czéllal, mint boszuállást forralva, felette nagy számmal jelene meg a' mondott helyen, hanem szerencsére egy katona se mutatkozék 's békésen mult el az innep utolsó napja.

23 Jul. 1831 felnyitá a' király a' kamarákat. Beszéde megnyugtató vala, t. i. következőket nyilatkoztatá ki: hogy Belgium, mellynek Franciaország fenyegetésére épített várai lehúzatnak, a' helyett, hogy Hollanddal egyesülve a' királyok ellen védő falul szolgálna, most természetes szövetségesse Franciaországnak, mellynek köszöni Belgium lételét és függetlenségét; hogy a' Francia hajóserég a' Tajoba benyomult 's elégtételt kapa Portugal zsarnokától, Don Migueltól, ki, a' francia országlás Donna Máriát partolván, a' francia hajókat elfogdosta 's némelly Lissabonban lakó Francziákkal, bár ártatlanok voltak, kegyetlenül bánt; hogy az austriai császár, mint a' Francziák kívánták, kipanancsolá hadait a' pápa birtokából. Lengyelországra nézve a' nagy hatalmak eszközlésére hivatkozott, mellyek a' Lengyelek nemzetiségét biztositandják.

Kamarai elnökségre Lafitte vala kinézve, de a' korona egy kedveltje Girod de l'

Ain kapá azt meg egyetlen egy szóval nyervén többséget; hanem ezt is úgy, hogy három minister szavaza, mint követ. Illy nagy levén az oppositio száma, megijedt a' ministerium, hogy semmit se viend ki 's Périer, Sebastiani, Montalivet benyujták lemondásokat. Szerencsésekre épen ekkor jöve a' Hollandiak Belgiumba beütésének hire 2 Aug. Leopold király Franciaországhoz folyamodék segítségért. E' tárgyban az oppositio a' ministerium részére szavaza, melly most megmarada 's az éjszaki hadsereg gyors elútazása Gérard marsall alatt megszerzé a' ministereknek a' többséget. A' belgiumi táborozás, melly 2,400,000 fr. került, rövid és szerencsés volt, mert már 14 Aug. visszavonult a' hollandi király, 's a' Francziák 26 Sept. elhagyhaták Belgiumot.

A' kamarák tanácskozásainak első 's fontos tárgya a' pairség örökössége vala, melly hosszas és heves vita után 29 Dec. 1831 eltörölték. Az új törvényt e' kérdés követe: a' király feltételeetlen jusa legyen-e a' pairek kinevezése, v. a' követkamara által választassanak azok? Végre hosszas ingadozás után a' határozaték, hogy legyen ugyan jusa a' királynak határozatlan számú paireket kinevezni, de csak azok közül, kiket a' törvény ezen méltóságra emeltethetők ké'tesz, millyenek: a' követkamara elnöke; a' követek 16 évi szolgálat v. háromszori választás után; a' marsallok 's admirálok, altábornagyok 's aladmirálok; a' levéltáskás ministerek; a' követek három, a' meghatalma-

zott ministerek hat évi szolgálatok után; a' statustanácsnokok, megye-'s tengeri kormányzók tiz szolgálatév után; a' gyarmatkormányzók öt év mulva; a' megyei választó gyűlések tagjai háromszori választatás után; a' 30,000nél népesebb városok birái öt év mulva; az ítéletsemmisítő törvényszék 's főszámvévő udvar elnökei, 's tanácsnokai öt, 's ügyvédői tiz év mulva; a' feltörvényszék első elnökei öt év mulva; a' nagy városok kereskedő törvényszékeinek elnökei négyszeri választatás után; a' nemzeti intézet négy academiájának valóságos tagjai; azok, kiknek nagy érdemeikéft nemzeti jutalmat ígér a' törvény; gyártulajdonosok 's kereskedők, földbirtokosok és pénzyáltók, kik évenként 3000 fr. adót fizetnek 's e' mellett a' kereskedő kamaráknál követek voltak. Minden kinevezett csak holtig élhet méltóságával, mellyel penzió és fizetés nincs öszvekötvé.

Mig a' rendek a' kamarákban tanácskoztak, azalatt a' nép nyugtalankodott. Már a' kamarai ülések felnyitásakor olly kifejezéssel élvén Périer, mintha a' törvényhozó test az országlás nézete 's az ő javalata ellen kívánná a' pairség örökösségét eltörölni, e' nevelé az országlás elleni bizodalmatlanságot, 's Mauguin azt hányá ennek szemére, hogy a' juliusi lázadás elveit nem akarja tökéletesen kifejtteni. Ehez jövé a' ministerek viseletének megvizsgáltatását tárgyazó javalata is, az e' és más tervek felett támadt viták alatt több utczalárma történt; hanem a' nemzeti őrsereg 's haderő helyreálliták a'

nyugalmat. Ijesztőbbek valának a' Varsó elfoglaltatásának hírére kitört nyugtalanságok Brestben, Grenobleban, Lyonban, Metzben, Aixben, Angersben, Perpignanban, Marseilleben, Toulouseban 's m. Strasburg olly erővel kele fel az élelem nagy árra, vám 's monopólok ellen, hogy a' nemzeti őrsereg semmit se tevé, a' katonaság pedig nem akara a' polgárookra lőni 's a' megyekormányzónak engednie kelle, ésigy az adótörvényt megváltoztatá. A' város tehát ostromállapotbe helyezteték, a' kormányzó leteteté 's a' törvény visszahozaték. Hasonló keménységgel tartá fen Périer mindenütt a' rendet, hol lázadás lobbant fel. Csak Vendéet nem leheté lecsendesíteni. Apró csoportok gyülekezének mindenütt 's daczolának a' kormányzókkal, a' föld minémüségétől segítettve. Az országlás visszahivá Lamarque tábornokot, 's másokat küldé oda, de ezek egymással ellenkezővén, ismét felváltatának. Így az apró had szakadatlanul folyt, kóborló csoportokkal. Még veszedelmesebb vala a' szegény lyoni selyemmivesek felkelése 21 Nov. a' megyekormányzó ellen, ki a' gyárosokkal egyetértve, igen leszálitá a' munkabért. Fekete zászlóval 's e' kiáltással: Dolgozva élni, vagy csatázva meghalni! megvevék 23ban a' várost, de a' rendet magok közt fentarták, 's minden political szakadást, név szerint a' Karlistákat, eltávoztatának magoktól. Midőn erre Soult 20,000 emberrel 3 Dec. bemené, a' lázadás kevés nap alatt el vala nyomva. A' nemzeti őrsereg szétbontaték 's le-

fegyverezteték. A' felkeltek fejei Schweizba szaladtak. Sok gyáros és munkás is kívándorla.

A' kézmivesek közönséges szüksége 's a' munka és élet javaival élés közti aránytalanság ezen történet olta a' társaságra nagy befolyást ada a' saint-simonismusnak. Alapítá ezt gróf de Saint-Simon Claude Henri (sz. 17 Apr. 1760; mh. 19 Maj. 1825), folytaták Bazard és Infantin, Lechevalier, Duveprier, Rodrigues és Barrault. Tanitmányaik főczikkei ezek voltak: A' korábbi politicalai társaság létaapos characteré, embernek ember által használtatása vala, azaz, bizonyos számu emberek csak néhány másért éltek, hogy ezek számára dolgozzanak, következésképen a' győzedelmes megette a' győzöttet 's rab-szolgájának használta. E' pedig nem szünik meg addig, mig a' vagyon 's ennek örököl-tetése létez, mert így a' gazdagság (földbirtok, tőkepenz, szerszám, műhely 'sat.) kevesek kezébe kerül, kiknek gyermekei hasonló jusokkal születnek, hogy t. i. henyéljenek 's másokat dolgoztassanak, mig az emberek legszámosabb 's legszegényebb osztálya mély tudatlanságra, alacsony sorsra és szükségre van kár-hoztatva. Innen minden születési különbség töröltessék el; ne családok, hanem az egész társaság örökölje mindenki vagyonát 's minden egyesek közt szét darabolt jószág közönséges birtokká tetessék, melly a' társaság fejei által a' tagok közt észtehetség szerint osztassék el, de az igazi tulajdonos a' társaság maga legyen. A' házasságról ezt ta-

niták: Eddig a' nemi öszveköttetés csak házasságban engedtetett meg. De e' nem áll. Az emberi nem két osztályra oszlik: változhatlanokéra, kik mit egyszer megszeretnek, mindég szeretik, 's változókéra, kik most ezt, majd amazt kedvelik. Az elsők párosodása felbonthatlan legyen, mivel magok ugy akarják; az utolsók ellenben válhassanak el, 's mindenik fél élhessen, a' kivel akar; mivel pedig így nehéz volna a' gyermek atyját megtudni, tehát ennek meghatározása általában az asszonytól függjen. Hogy az illy elvek, főképen a' vagyon egyenlőségéről szóló, tetszést nyertek a' Francziák közt, természetes; mert a' köztársasági párt messzeterjedt, 's a' szükség igen nagy volt. Ez okból az országlás figyelmes kezde lenni e' rajoskodó társaságra, főképen a' lyoni lázadaskor, mellyben nagy részt venni gyanítottak. 22 Jan. 1832 megtiltá az országlás a' Simonisták gyülekezeteit 's gyűlés-teremeket bezáratá. Ekkor Menilmontantba költözének Párizsból, hol folytaták terjedéseket. Hanem végre meghasonlának magok közt, mert Enfantin igen tékozlólag élt, miért Rodrigues, hogy a' pénztár kiürüléséért feleletre ne vonassék, intései nem használván, lepecsétlé a' Simonisták házát és könyvtárát. Most Enfantin, Lechevalier és Pereira Izsák panaszt tevének Rodrigues ellen, mellynek következtében 28 Aug. 1832 Enfantin a' Simonisták feje, Lechevalier és Duveprier egy évi raboskodásra 's 100 fr. fizetésre, Rodrigues és Barrault 100 francra ítéltetett, a' társaság to-

vábbi fenállása pedig megtiltatott. Ezolta a társaság naponként alább sülyedt, sőt délszaki Franciaországban élteket is veszélyel fenyegeté a' köznép.

Nagyobb előmenetelt teve Chatel abbé (sz. 9 Jan. 1795 Jannatban) uj francia-kath. egyháza, melly hasonlólou a' zürzavaros 1830 évben kezdte terjedni. Főczikkei szerint, mellyeken alapul, a' pápa és zsinatok csalhatlansága, mint a' polgári és vallási szabadsággal öszve nem egyeztethető, nem esmeretik meg, 's az állittatik, hogy azt Krisztus se Péternek, se másnak nem adta; más isteni jus nem esmertetik, mint a' nép szava, mellyből származik minden hatalom; különbözés tetetik a' világi és egyházi hatalmak közt; tagadtatik a' romai püspök felsősége; más akadályai a' házasságnak nem lehetnek, mint mellyeket a' polgári törvények tettek; a' papok nőtlensége az evangyéliom szellemével ellenkezni mondatik; fülgyónásra senki se köteleztetik, csak a' ki akar, mivel azt Isten ígéje nem parancsolja; mindenki hitének sinórmértéke az okosság és evangyéliom; akár melly vallásban lehet idvezülni, ha jót cselekszik az ember, 's rosztat kerül; böjt nines; az isteni tiszteletnek anyanyelven kell tartatni; szentek ne tiszteltessenek; a' szentségek száma hét. Igy a' kath. vallástól sokban különbözik, a' kath. egyházi kormányt mindazáltal megtartja. A' pápa átkot monda az alapítóra, de az ujságlapok 's a' francia oppositio, mellynek feje Dupont de l' Eure, pártolák | az ujj | hitvallást, 's az országlás; se

akadályozá a' charta 5 czikke szerint, melly minden felekezetnek szabad vallásgyakorlást enged.

Második nevezetes tárgy vala a' kamarákban az 1831 és 1832ki költségvetések. Az 1831ki költségvetés 1177 mil. fr. tett 's még se vala elég. Annál hevesebb vita támadt az 1832ki felett. Takarékoság határoztaték, melly alsóbb hivatalbeli tisztviselők fizetéseire is kiterjesztetvén, ezer meg ezer családok jutottak szegénységre. Ellenben több felesleges hivatal eltöröltetését parancsoló 's a' fizetések nagyobbítását tilalmazó törvény, nagy fizetések kevesbitése (p. o. egy marsallé 40,000 fr-ról 30,000re szálittatott le), a' tékozlólag kimért nyug- és segédpénzek leszállítása 'sat. nagy könnyebbülésére voltak a' status pénztárának; de más felől az 5000-nél több szökevény Lengyel, Olasz, Spanyol, Portugali, 's Német tartása ($3\frac{1}{2}$ mil. fr. felyül), az epemirigyre, melly 27 Mart. oltá Párizsban 's másutt sokat ragada el, tett költségek (2 mil.), várerősítések ($1\frac{1}{2}$ mil.), titkos költségek 1832re ($1\frac{1}{2}$ mil.) 'sat. új terheket húztak a' pénztárra. Mind e' mellett is az 1832ki költségvetés 1,097,708,012 fr. tevé, 's így csaknem 10 mil. leve kevesebb az előbbinél, mert a' biztosság által javalt fizetés-kevesbitések, hivatalok eltörlései 'sat. 10 mil-ot tartának vissza a' pénztárban. A' hadministerium költségei közt jegyezzük meg, hogy Algir Franciaországnak évenként 14, a' Moreában táborozó francia hadsereg pedig 2,380,000 fr. került. 1 Jan. 1832 a' haderő

412,520 embert tett, e' közt 276,000 gyalog, 54,000 lovas, 39,000 pattantyus, 8000 hadi földmérő, 14,000 veterán, 16,000 rendőr, 4050 vezérkarbeli 'sat. volt. A' tengeri erő 120 felkészített hajóból, 18 kikötött, adandó esetre készen álló, 16 biztosságra rendelt és 135 leszerszámozott hajóból állott. Ezen 279 hadi hajó 7,486,000 francba 's a' népnek, melly 13,000 embert 's 1432 tisztet tett, tartása 9,215,000 fr. került. 2 Mart. 1832 a' király költségeire 12 mil. 's a' koronaörökösére 1 mil. fr. rendeltetett. Ehez jönnek a' korona ingatlan javaiból vett jövedelmek; olyanok: a' Louvre; Tuileriák (mellyekbe a' király 1 Oct. 1831 költözött lakni); Elysée-Bourbon; a' versaillesi, marlyi, st. cloudi, meudoni, st. germain en layei, compiegnei, fontainebleau-i és pauri kastélyok, házak, gyárak, földek, rétek, erdők; a' sevresi, beaavaisi gyárak, a' gobelin-szőnyeg-gyár; a' boulognei, vincennesi és senarti erdők.

A' többi törvények közt nevezetesek: a' $3\frac{1}{2}$ mil. főt tevő nemzeti őrsereg szerkezetéről 's felfegyverzéséről szóló; a' Bourbon ház idősebb ága ellen 17 Mart. hozott, melly szerint X Károly, 's maradéka Franciaországból örökre kitiltatnak, polgári jussokat soha se nyerhetnek 's vagyonokat el kell adniok; ellenben az, hogy 21 Jan. mint XVI Lajos lefejeztetésének napja ne innepeltessék meg, nem fogadtatott el a' pairkamara által, mint az elválási törvény se, 's a' 21 Mart. 1831 hozott és a' községi szerkezetet tárgyazó törvény végrehajtása 1 Apr-ig 1833 elhalasztá-

tott; továbbá, az idegen szökevényekre nézve, kik az országlásnak, közönséges csendesség tekintetéből, nem kevés aggodalmat csináltak, az a' törvény hozatott 21 Apr., hogy az országlásnak jusa legyen azokat Párizstól távol 's raktárakban tartani; sőt az országból számüzni is. Említhetők még: a' büntörvénykönyv megváltoztatása, melly szerint a' deportatio, pelengér, kézvágás és megbélyegzés eltöröltettek, mint a' nemesczimek felvevéseért rendelt büntetés is, mivel a' chartában semmi különbség se tetetik a' rendek közt; továbbá az adóságért való bezáratásra 's más elfogatásokra, végre a' Bayonneba vivó 's a' Garonne folyón üzött hajózás akadályait elhárító Pyrene-csatornára nézve hozott törvények. A' sorsjáték lassankénti 's 1 Jan. 1836 leendő megszünése is meghatározatott. 9 hónapi munkálódása után 21 Apr. 1832 a' kamarák bezárattak.

E' tanácskozások folyamata alatt sok történt, mi az elméket hevesen fellázítá 's a' megyei követek kamarájában szélveszes jeleneteket okozott. Mindenik kamarában egyesületek képződtek, mellyeknek tagjai öszvebeszéltek magok közt a' tanácskozások menetére nézve 's ezek vezérlését saját kezeikre akarák keríteni, hogy a' többségtől a' ministeriumot megfoszszák. A' pairkamarában is voltak illy szakadások és szövetkezések, de nem viselték magokat olly szenvedélyesen, mint amazok. Már az 1830ki charta következésében hivatalokból kiesett 95 örökös és a' polgárkirályság felállittatása után es-

küdni nem akaró 's X Károly pártján levő 52 pair ellensége vala az új országló háznak, sőt Chateaubriand eszének minden fegyverével kikele az új rendszer 's uralkodás ellen, mellynek, véleménye szerint, a' fejedelempopulus akaratján kellene alapulnia; de a' többé nem örökös pairkamarában is erős párt mutatkozik az országlás és követkammera ellen, melly csaknem minden törvényt, több v. kevesebb javítással, visszaküldé hozzá. Ezen ellenállás a' legitimisták (Bourbonpárt), részint a' restauratio (régí rendszert visszaohajtók) pártjától eredt. Amaz 15—20 tagjával Noailles herceget esmerte fejének; ez 30—40 szavat számlált 's Mounier és Portalis vezérlések alatt volt, hanem végre az új királysághoz csatlakozék 's inkább a' követkammera végzeteit vivá, mint az országlás javalatit. E' két párton kívül voltak még a' pairkamarában: a' tulajdonképi gouvernement-párt; a' doctrinaireké (28—30), melly Decazes és Broglie hercegek vezérlése alatt a' királyhoz szított; végre a' császári párt (40—50 taggal), melly herceg Bassanonak 's Napoleon császár tábornagyainak befolyása alatt végre rendszerint Périer ministeriumának inye szerint szavazott. Az állhatatos és rendithetlen Périer t. i. ennyi és illy vakmerő felkelések ellen a' törvényt fegyvererővel gyámolitá; tehát különös tekintetben tartá a' katonaságot, innen a' császári párt is ragaszkodott a' ministeriumhoz.

Szintolly nyugtalan vala a' nép, mint a' millyen hevesen küdének a' kamarákban a'

vélemények. 4 Jan. 1832 a' Notre-Dame templom tornyában, honnan ezen egyesület Notre-Dame-öszveesküvésnek is neveztetik, nyolcz öszveesküdt tüzet rejtett el, mert a' torony égésének kellett volna jelül szolgálni közön-séges felkelésre; hanem a' szándék nem va-lósult, mivel a' rendőr mindenütt sarkokban levén a' Károly pártjával tartóknak, az em-lített nyolcz öszveesküdt a' toronyban meg-fogaték. Hosszas perfolymat után se nyo-mozhatván ki gyilkolásra, gyujtogatásra és hazaárulásra czélzó tervet, kettő őt, 's egy l évi raboskodással büntettetett, a' többiek sza-badon bocsáttattak. Fenyegetőbb vala a' Ká-rolyt pártolók 2 Febr. éjén koholt 's a' Prou-vaires utczáról nevezett öszveesküvése. A' Prouvaires - öszveesküdtek czélja e' vala: a' Louvrebá benyomulni 's innen a' hosszú karza-ton keresztül a' Tuileriákba, hol a' mondott na-pon udvari táncmulatság tartaték, menni, a' királyi családot elfogni 's a' bordeauxi herczeg nevében országlóságot kinevezni. Az a' hir szárnyala, hogy Bourmont tábornok Párizs-ban van 's a' pártütőket vezérelni fogja. A' policzia itt is olly szerencsés volt, hogy a' lázadást épen kitörésekor elfojthatá, de nem vérontás nélkül. 90 vádolt közül 56 elfoga-tott, 's ezekből 24 Jul. 1832 az esküdtek tör-vényszéke 6-at deportatorra 's 21et tömlöczre ítelt. Mivel ugyanekkor a' köztársaságot vi-tatók a' nép barátinak clubbjában gyanusokká tevék magokat, ezen egyesület szétbontaték 's főbb tagjai, mint Raspail, Gervais, Ca-vaignac, Blaqui 's mások elfogatának. Ras-

pail e'képen fejezé ki beszédében a' nép barátinak elveit: „Olly politicali rendszerre van, monda, szükségünk, melly szerint egész Franciaországban egy szerencsétlen ember se találtassék, hanem ha saját hibája miatt. Ez a' mi törekvésünk célja.“ Ezen társaság kevéssel a' juliusi lázadás után jöve létre 's az ország egyes részeiben is több álla elő. A' főügyvédő figyelmét azonnal magokra vonák a' nép baráti 's a' status bátorságának megháborításával 's a' király élte után leelkedéssel vádoltatának; hanem a' törvényszék e' vádok alól felmenté őket. Most ismét megújítá említett feladásait a' főügyvédő, 's mivel minden megfogást felülhaladó bátorsággal nyilatkoztaták ki az elfogottak köztársasági elveiket, oda vivé a' dolgot, hogy, bár a' jury őket ártatlanoknak mondá, a' törvényszék Raspailt és Bonniast 15 hónapi raboskodásra, 500 fr. fizetésre és Blaquit 1 évre 's 200 fr., Gervais-t Thouret 6 hónapra és 100 fr. ítélé.

Mint az első lázadás alkalmával, ugy most is több politicali egyesület emelkedék fel, mellyek közt a' nép barátinak társasága 's a' „Segits magadon, az Isten is segít“ társaság legszamosabb 's legjobban szerkesztettek valának. Mindkettő köztársaságot kívánt, mit minden alkalommal közönségesen kinyilatkoztattak; mert vélemények szerint olly országban, hol sajtószabadság létezik, mindenkinek szabad azt nyilván kimondani, mit a' köz jóra hasznosnak 's célirányosnak tart. De az országlás ellenkező értelemben volt,

's látván, hogy ezen társaságok lázadások főkútfői, eltiltá azokat, sőt Périer 22 Mart. köriratot bocsáta ki a' megyekormányzókhöz, hogy az egyesületeket, kémeiket 's levelezőiket hiuzi szemekkel tartsák.

Ezen jeleneteket 12 Mart. a' grenoblei véres lázadás követé, hol a' költségvetés diadalmát ábrázoló álorczás menet eltiltatása az egész várost felzudítá, ugy, hogy a' katoná-ezerednek ki kelle abból takarodnia; hanem Périer parancsára az ezered visszament, a' nemzeti őrsereg, melly a' néppel tartá 's a' katonákat kiszorítá a' városból, szétbontaték 's a' város lefegyverezteték. Altalában a' tartományok lelki helyzete 1832 kezdetében mindég félemlitőbb charactert veve fel. Csaknem egy hét se mult el, hogy itt v. amott nyugtalanságok és törvényhatóságokkal való ellenkezések nem történtek volna. Mindenütt törvényetlenség uralkodott; csak Párizs körül 40—50 órányira látszott az új rendszer megesmertetni. A' grenoblei lázadással egy időben nyugtalankodtak a' délszaki megyék is, mint Carcassonne, Nismes, Alais, Lunel, Milhau, Saulnières, Vigan, Pezenas 's mások; Toulonban 10 Mart. harmadszor tetetett próba a' tengeri fegyvertár felgyújtására. Kérdés támadt: Ki legyen e' mozgások oka? a' Károlyt pártolók-e, v. a' köztársaság vitatói? az országlás a' köztársaság barátit okozá, az oppositio lapjai ellenben a' juste-milieu rendszert vádolák, melly az egész országgal ellenségeskedik. Csak mondjuk ki kereken, így ir a' közönséges

ujtségnek egy levelezője Grenobleból 20 Mart., a' nép megunta a' függést és megkötötést alacsony életkorében, 's a' sujtoló és elbirhatlan adók nyomását; a' bureaucratia (ministerek uralkodása), középpontosítás, fővárostól függés, a' ministerium és nepotismus szeszélyeitől, egy szóval a' status szolgálinak uralkodásától ment akar lenni, 's ezért küzd olly elszántan. Ezért olly kedves neki minden ok, melly az országlás elleni békétlenséget nevelheti 's ellenkezést szülhet. Munka 's kereset hijánya, vallásdüh, a' régi Bourbon-házhoz, 's papsághoz ragaszkodás, egy, szóval minden kapós előtte, mi türhetlen állapotjából kisegitheti őt.

Illy körülmények közt tört ki Mart. végén Párizsban az epemirigy, mellyben 26 Mart. tánczmulatság alkalmával több álorczás megbetegedvén 's a' Hotel-Dieu-be (kórház neve) vitetve tüstént meghalván, közönséges rémülés lépé meg a' várost 's a' pór-nép rettentő dühbe jöve. A' rongyszedők felkeltek az utczaisztító intézet ellen 's 4 Apr. 6 ártatlan öletett meg, méregkeveréssel 's epemirigy terjesztésével vádoltatván. Hasonló szörnyüségek történtek más helyeken is. E' zürzavarhoz más is járult, melly Franciaország nagy részét tűzbe lángba boritá. A' berryi herczegné t. i. 30 Apr. 1832 Ciotatban (Marseille és Toulon közt), genuai gőzhajó által hozatva Olaszországból, Franciaország déli partján kiszált, hol várák párthivei. De közönséges lázadást nem gerjeszthettek 's a' herczegné, pártolótól védetve, Vendéebe

szaladt, hol az apró háboru most komolyabb irányt veve, mint előbb. A' herczegné hirdetményeket 's parancsokat bocsáta ki fíjának, V Henriknek, nevében; hanem párt-hivei 26 Maj. Biernénél és Chateau Gontiernél, 's Jun. Vielle Vignenél megverettek. Chaperinérei kastélya rohanással megvetett, a' pénissièrei kastély leégettetett 's több ohouan (a' Loire jobb partján Bretagneban, Anjouban és Mainben lakó királyiak neve, kik a' lázadás seregeit Napoleon consulláléteig szünteleni csatázásaikkal fáraszták) csapat szétszóratott; a' pártfőknek mindazáltal, kik Coislin marquis, d' Escars herczeg, gróf Bourmont, Clouet 's mások voltak, nem leheté nyomokba jóni; mert az altörvényhatóságok részint magok is Károly hivei voltak, részint elkeseredtek szünteleni más helyekre álttetetések, hivatalokból kiesések, 's jövedelmeik csonkittatásai miatt; ez okból a' fő-törvényhatóságokat v. épen nem gyámolíták, v. ellenek dolgoztak. Az országlás eleinte mindég csak törvényes úton akart menni 's kivételi szabályokhoz nem nyult; de végre oda mene ki a' dolog, hogy 1 Jun. 1832 négy megye (1243 község 1,526,835 emberrel) tetetek ostrom-állapotba. Több pártfő elillant. A' lefegyverzés lassan haladt 's Aug. végén 1832 Vendéet ujra rablással 's öldökléssel fenyegeté a' kitörendő belső háboru. Ez idő alatt, mint mondatik, a' berryi herczegné Franciaországban tartózkodott 's párizsi pártosaival, p. o. Chateaubriand-nal, Fitz-James herczeggel, Hyde de Neuville-el,

Berryer-vel 's másokkal, öszveköttetésben volt.

E' közönséges szükségben és zavarban az országglás igen élénk munkásságot mutatott. Párizst, az epemirigyre nézve, czéltirányos rendeleteivel megnyugtató. A' király az epemirigy által meglátogatott községeknek fél mil. fr. nál többet ajándékoza 's atyaképen gondoskodék a' segítő intézetekről. Az egész királyi család legmunkásabb részvételt bizonyítja be a' szenvedő emberiség iránt. A' koronaörökös, Périer-től kísértetve, meglátogató 1 Apr. az epemirigyeseket a' Hotel-Dieu-ben. Itt voná magára e' nevezetes férjfi, ki eddig lelke erejével az országglás rendszerét fentartá, e' veszélyes nyavalyát, mellynek áldozata leve. Az epemirigy ráragadván, gyógyuláshoz többszer közel levén, végre csakugyan mh. 16 Maj. Betegeskedése alatt gróf Montalivet vivé 28 Apr. oltá a' belső dolgozat 's e' helyébe a' követkamara eddigi elnöke, Girod de l' Ain, lépe a' közönséges tanítás és vallás ministeriumába. Az elnökséget a' király vivé a' ministertanácsban. A' 13 martiusi rendszer megtartaték, de nem vala többé Périer, ki azt, megtámadói ellen, nyomosan védje. Azt kezdék feszegetni: Van-e jusa a' királynak a' tanács elnöki székében ülni? sőt a' National, a' köztársasághoz szitók trombitája, azt állitá, hogy a' király, mint elnök, most már felelni köteles és tagadá a' felség sérthetlenségét, e' 's más okoskodásaival Filep királyszéke alá akarván vermet ásni.

• Nagy következesek anyja vala az oppositioval tartó követek nagy részének ama nyilvános lépése is, mellynél fogva a' szavak többségétől, az 1832re öszvehivandó kamarákban, a' ministeriumot megfosztani iparkodék. 22 Maj. 39 Párizsban volt követ gyüle öszve Laffitenál, hogy a' kamarák bezáratása olta előállott politikai történeteket, 's az ország igazi helyzetét fontolóra vegyék. Ezen egyesület biztosságot nevezte ki, mellynek tagjai Odilon-Barrot, Mauguin, Lafayette, Laffitte, Cormenin és Comte valának, hogy a' franczia közönséget, az egész egyesületnek nevében, szándékokról tudósítsa, egy e' végre felteendő köriratban. 28 Maj. benyujtá Odilon-Barrot ezt az egyesületnek. Az a' czikk, mellyben mondatik, hogy a' jelen országlásforma a' szabadságnak minden lehető kifejlését megengedi, hogy a' királyhoz és chartához, mint az uj társasági rend alapjaihoz, erősen kell ragaszkodni, heves vita után kitöröltetek 's a' tudósítás, 41 követ által aláírva, közre bocsáttaték, Comte rendu à nous commettans (Megbízóinknak tett számadás) czim alatt. Ezenkívül meghatározá az egyesület, hogy ha tagjai a' Périer tiszteletere emelendő emlékre felszólíttatnak, ne engedelmeskedjenek, mivel a' ministerium ezáltal csak a' 13 martiusi rendszer jóváhagyását akarja eszközölni; továbbá módok kerestettek fel, hogy, mennyiben lehet, oppositioval tartók választassanak a' kamarákba. A' tudósítás, mellynek tartalma a' 13 martiusi rendszer rostálgatása vala, végén ezt

mondák a' követek: Ha e' rendszer tovább fenáll, ugy a' juliusi lázadás és Franciaország, ellenségeinek kezeibe vannak adva. Az aláírók öszves száma végre Aug. 1832 140re ment.

Ez idő tájban nyugoti 's déli békétlenek is érkeztek meg Párizsba, hogy a' Galliai szövetségessel (köztársaságvitatók 's Bonapartisták keverékével, mellyel Karlisták is tartottak) öszvebeszéljenek. A' rendőr egy öszveesküvésnek, mellynek 25 Maj. kellett volna kitörni Franciaország több részeiben és Párizsban, nyomába jöve. A' feltétel ez úttal füstbe ment. De 5 Jun. Lamarque tábornagy fényes temetése kedvező alkalmat nyujta nyilvános csatára, mellyben a' leghevesebb párt, a' köztársaságvitatóké, kemény ellenállás után, a' katonaság és polgári őrsereg által teljesen levereték. A' békétlenek az e' napon öszvegyült temérdek sokság könnyü fellázítására számoltak. Tudták, hogy a' párizsi nemzeti őrsereg pattantyusai elégedetlenek 's reménylék a' köztársaság barátinak, a' felgerjedt tanuló ifjuságnak, a' polytechnicusoknak, alforti nevendékeknek és számos könnyomtató intézeteknek segítségét. A' halottkisérők temérdek számában voltak a' nép több százra menő baráti is. Első okot lázadásra herczeg Fitz-James ada, ki, midőn a' halott előtte elvitetett, kalapját nem vevé le 's egy ember elfogatása, ki köztársaságot kiáltott, de erőszakkal kiszabdittatott. Egy más, rúdra tett veres sipkát akarván a' koporsóra felállítani, a' város po-

roszlóival folyt küzdelemre szolgáltatata alkalmat. Azután a' halotti kíséretet a' halottvivő szekérral kerülő úton Napoleon diadaloszlopához menni kényszeríték. Végre kiálták: A' Pantheonhoz! A' néptömegben számtalan szó hallatszott: Nem kell többé Bourbon! Eljen a' köztársaság! Ez a' kiáltás legelőször, mondják, a' polytechnicusoktól jöve ki. A' Temps szerint pedig ezt lármázzák: Eljen a' szabadság! Ugyanis az ifjak reggel bezáratának, hanem az ajtót feltörék 's mintegy 200 a' temetéshez sietének. Most csatázás kezdődék; a' nemzeti őrség némelly őrállói lefegyvereztetének 's majd ezt kiáltozó a' nép Párizsban 's a' külvárosokban: Fegyverre! Zárhalmokhoz! Mert St. Antoine külváros lakói már nap közben besánczolták magokat. Most, délutáni 5 órakor, dragonosok nyomulának a' dühösködő csoportba. Lövöldözés kezdődék, de mellyik fél tevé az első lövést? nem tudhatni. A' katonák visszanyomatának 's a' fellázadtak egy puskaportárt 's néhány ezer puskát elvettek. Uj zárhalmok emelkedének fel, az utca kövezete felszaggattaték, lámpák széttörének 'sat. Elkeseredéssel viaskodának az utczákon, St. Antoine és Poisonnière külvárosokban. Végre az országlás ágyukat állittata ki 's St. Antoine egy része elfoglaltaték a' királyiak által; a' másik külváros megadá magát. Azonközben egyes pontokon még folyt a' verekedés: főképen St. Martin kapunál, mig esti 8—10 óráig mindkét fél visszavonula. A' fellázadtak nagy épületekbe sánczolák magokat Sz. Mária tem-

plománál. Más nap (6 Jun.) ötödfél órakor újra kitöre a' csata tüze Montmartre utczában 's a' nevezett templomnál. E' kiáltás: „Eljen a' köztársaság,“ vala jelszava a' kétségbeesésnek, mellyel mintegy 1000 fellázadt hallatlan elszántsággal véde négy sánczot a' kir. haderő ellen. Az ágyuk eldönték a' vérontást 's Sebastiani Tiburce tábornagy megvevé az utolsó sánczot St. Martin utczában. Esti 6 óra után megszűnt a' csata. A' király 5 órakor érkezett meg St. Cloudból Párizsba, családjával együtt, kivévén az orleansi herceget, ki épen délen utazott. Tüstént lóra ült 's belovaglá az utcákat, hol lázadás dühösködött. Midőn ezt kiálták: „Le Filep Lajos-sal! egy csoporthoz ugratván, kérdé: „Kinek van panasza ellenem? álljon elő; hadd halljam!“ A' király e' nyugodalma's beszédei kedvező benyomást tevének a' népre. „Eljen a' király! Le a' Karlistákkal!“ hallatszék közönségesen 's a' nemzeti őrség nyilván kijelenté kívánatát, hogy Párizs ostrom-állapotba helyeztessék. Hasonló rendíthetlenséget mutata a' király, mikor 6 Jun. lárma alkalmával 4 órakor dél után az oppositio követivel, Aragoval, Laffitte-al 's Odilon-Barrot-val beszélt. Odilon-Barrot t. i. azt terjeszté elibe, hogy a' 13 martiusi rendszer szűlné az elkeseredést és gyűlölséget 's ezáltal a' polgárháborút, egyszersmind kéré, szünetné meg a' vérontást 's a' lázadás elveihez visszatérvén, ez uj meghasonlást távoztassa el. A' király felelé, hogy ellenségeitől vakmerően támadtatek meg 's védelmi jusbán van;

hogy ő nem tudja, mi értetik a' meg nem tartott juliusi ígéreteken; hogy ő az országnak több köztársasági intézményt adott, mint ígért; hogy a' 13 martiusi rendszer nem Périeré, hanem övé (a' királyé), 's bár neki fáj, de kereken kimondja, hogy abban semmit se változtat meg.

A' ministertanácsban, melly 6ban este tartatott, olly sürgetve ujittaték meg Párizs ostrom-állapotba helyezettetésének javalata, hogy a' király, ki ezt 5 és 6 reggel visszavetette, most elfogadá, 's 7ben kihirdette, egyszersmind a' polytechnica és baromorvosi iskola bezáratának. A' párizsi nemzeti őrség pattantyus-csapatja is széteszlattaték, mivel nem munkálódott teljes egyetértésben a' nemzeti őrség többi részével 's a' 7dik várososztály bírása, Marchal, letetetéek hivatalából. A' juliusi lázadás olta nem látott Párizs illy zürzavart, 's kétség kívül felszámolhatlanok következései, ha nagy tekintetű ember teszi magát fejekké a' felkelteknek. Félt is ettől az országlás, honnan azt parancsolá a' policziának, hogy lárma esetére Lafayettet tüstént keritse kezére, mert ha a' lázadók megkaphatják, már csupa neve is sokat tesz a' tűz terjesztésére. Az első lövések után tehát policzia-tisztek, munkások öltözetében, az öreget kocsijába emelék 's toláék és több igazi köztársaság-vitatóval megragadván a' kocsit, diadallal huzák haza a' már kezdődő tolongásból. Így a' czél, fő 's elv nélkül kezdett lázadás 60,000 ember által elnyomatván, mostantól fogva nyugalom vala

Párizsban 's a' király a' 10diki seregvizsgálatkor köz tétszéssel köszönteték meg.

Párizs ostrom-állapotba helyeztetése 's két hadi törvényszéknek, mellyek az 5 's 6 juniusi csatában elfogatott 's az olta bezárt Karlisták és köztársaságvitatók (összesen 1200) megítélésére állittattak fel, nem különben a' házak felkutatásai, három előbbi pair (Chateaubriand, Fitz-James és Hyde de Neuville) elfogatása, bár mindjárt elbocsátattak is, nagy figyelmet és békétlenséget gerjesztettek. 46 párizsi ügyész vitatá, hogy Párizs 7ben kihirdetett ostrom-állapota az előbbi két napon elkövetett vétségekre nem terjesztethetik ki. Hasonlóul kelének ki több nagy tekintetű férjfiak is az ostrom és katonatörvényszékek ellen 's végre Odilon-Barrot lelkes beszéde 29 Jun. olly foganatos vala, hogy királyi parancsolat még e' napon semmisíté Párizs vivatását. A' polytechnica iskola is még 29ben felnyittaték, csak 60 tanuló záratott ki, mint a' juniusi lárma részesei. Fényes diadalom vala ez az oppositiora nézve, melly már azt kezdé sürgetni, hogy a' 7 Jun. tett rendeletekért a' ministeriumot be kell vádolni 's a' Gazette csipős szavakkal vitatá, hogy ha a' törvényes Bourbonok ellen indított juliusi lázadás 1830 helyes volt, természetesen nem lehet a' L. Filep, mint választott király, ellen támadt felkelést gonosz tetteknek tekinteni 's megbüntetni. Így használák ama rendeletet, mellyet a' párizsi polgárok többsége óhajtott, sőt sürgetett,

az oppositio és lapjai, arra, hogy a' népet királyától elidegenítsék 's a' ministeriumot a' köz véleményben mindég alább súlyeszszék. Akármit tett a' király, gyaláztaték; mimiatt az országlás uj nyugtalanságoktól tartván, vizsgálat szine alatt több ezeredet parancsola Párizsba, hogy a' juliusi három nap innepeltetésekor a' király kezéből uj zászlókat kapjon. Francziaország belső állapotja azonban, a' fővárosban, mint a' tartományokban, ugyanaz maradt 's békétlenség több ponton és különböző időkben tört ki, noha nyomos következés nélkül. A' ministerium ujságleveli az oppositiora tolák az említett lármák okát, az oppositio lapjai ellenben az országlásra, 's jelesen a' ministerekre háriták azt. Minő kiméletlenséggel bántak legyen az ujságlapok a' ministeriummal, legyen elég a' Gazettenek e' sorait felhozni: „A' ministerium három fődolog hijával van a' kormányzásra nézve, nincs t. i. benne ész, egyenesség és emberiség. Esze nincs, mert az országlást ellenkező elvekre akarja alapítani, mellyek egymást semmisítik; nem bir egyenességgel, mert minden esküje 's a' kamarák és nemzet előtt ezerszer megújított igérete ellenére, hogy t. i. csak törvények szerint 's kivételi szabályok nélkül fog kormányozni, önkényesen cselekszik 's rendkívüli szabályokkal él törvényes rend helyett; nincs emberisége, mivel önkényes hatalmának gyakorlásában nem csak emberi intézetekre, mellyek természetek szerint változhatók, hanem

az igazság 's közönséges erkölcsiség örök és változhatlan törvényeire se ügyel.“

Ezen belső zűrzavarok folyamatja alatt az ország külső viszonyai mindég békésebb irányt vettek. Legfontosabb Franciaország külső politicájának menetelére nézve Angolországgal való öszveköttetése. Ennek békeszerető wigh-ministeriumával egyetértve, a' Tuileriák cabinétje, a' Don Pedro és Don Miguel közt Portugal koronája felett folyt háboruban közvetlen részt nem vett, de azért ezen utolsót soha se esmerete meg királynak. Olaszországban, minden hatalmak kívánata szerint, a' lázadó mozgásokat elfojták a' Franciaiak, 's ezáltal a' szent atyával való jó egyetértést visszaállíták. Cubiéres tábornok Anconabói foganattal gyámolítván a' pápa tekintetét, az Ancona erőszakos elfoglalásával okozott megsértést elfelejteté a' romai udvarnál. Belgium szorosabban kapcsoltaték Franciaországhoz, mint valaha volt. L. Filep politicája függetlenséget szerze e' statusnak 's egyszersmind magának fontos frigy társat annak királyában, Leopoldban, mint 1832 9 Aug. oltá vejében. Ezen öszveköttetés még szorosabban egyesité Franciaországot a' st. jamesi cabinéttel, mert Leopold első nője az angol király testvére volt. Guatemalával, Marokkoval 's Buenos Ayressel kereskedési egyezet köttetétek, ugy az amerikai egyesült statusokkal is, miután Filep ezeknek még Napoleon idejebeli követelését (25 mil fr.) lefizette, Egyébiránt Franciaország külső vi-

szonyainak kifejlése a' belső rendtől és csendességtől függ, mellyeket minden békeszerető világpolgár annyival inkább óhajthat Franciaországra nézve, mivel az itt 40 év előtt kitört dühös lázadás borzasztó nyomai Europa tartományiban még most is láthatók.

Jegyzések. Sorbonnenak eredetilegen egy ifju világi papokat nevelő intézet, a' párizsi egyetemben, Sorbon Róbert párizsi theologusról, ki azt 1250 táján alapította, utóbb, az intézet elhiresedvén, az egész egyetemi theologiai kar neveztetett. Véleményei 's végzetei eldöntők voltak Franciaország egyházi állapotjára nézve. A' királyok ritkán tettek lépést, vallást 's egyházat tárgyazó dolgokban, a' Sorbonne tanítóinak megkérdeztetése nélkül. A' Jesuitáknak nagyon ellenek volt. Az ó egyházi tudomány betűihez vakon ragaszkodván, Helvetius, Rousseau és Marmontel munkáit kárhóztatván, sőt általában ellenezvén a' naponként terjedező miveltséget, idővel guny tárgya leve 's tekintetét elveszté. Végre a' revolutioiban az egész intézet megszűnt létezni.

Templariusok, vitézrend, melly Jeruzsálemben jött létre 1118. Fogadástételek pontjai: nótelenség, engedelmesség, katonai szolgálat (azaz, a' szent föld védeése a' hitetlenek ellen) és szegénység voltak. A' Templarius nevet Salamon templomáról kapták, mert II Balduin, jeruzsálemi király, annak omladékai mellett ada nekik lakhelyet.

A' keresztények urasága Jeruzsálemben 1291 megszűnván, a' vitézek is kiköltöztek 's Cyprusban telepedtek meg; hanein 1307 Európában is végképen eltöröltettek.

Bayard Péter sz. 1476, mh 1524, talám egyetlen hőse a' középkornak, ki dicséretet 's csudáltatást érdemel. Nagy tetteinek 's vitézségének elég tanuja az, hogy V Károly francia király, bár B. csak nemes volt, egy századot ada neki, hogy saját nevében vezérelje, melly megkülönböztetést csak kir. herczegek kaphattak.

Saladin, egyiptomi és syriai szultán, sz. 1137, mh. 1193. Ezen nagy belátásu 's vitéz fejedelemmel sok bajok és csatázások volt a' sz. földért viaskodóknak.

Abelard Péter, sz. 1079, mh. 1142, híres szónok, költő, hangmivész, philosophus, theologus, mathematicus és dialecticus vagy éles eszű vitató volt.

Dialectica, vitatás mestersége, mellyel a' középkor tudósai az ellenfelet mindenféle mesterséges fogásokkal 's szórszálhasogatással meggyőzni igyekezének.

Berengar (toursi), angersi archidiaconus (1040), a' kenyérnek az úrvacsorában Krisztus testévé való átváltozásáról szóló tudományt tagadta. Sok üldöztetés után mh. 1080.

Arnold (bresciai) Abelard tanítványa. Elt a' 12 száz. közepe táján. A' papság elfajultsága 's visszaélései ellen hevesen kikelt, miért megégettetett 's hamva a' Tiberisbe szórattott.

1031 Esküdtek. Ezen törvényszék a' nép közül választatott polgárokból áll, kik az ülés végével ismét polgártársaik sorába lépnek vissza. Az esküdteknek t. k. szükséges, hogy 30 esztendősek legyenek 's minden polgári jussal birjanak. Ministerek, praefectusok, alpraefectusok, bírák, statusügyvédek, papok 's azok, kiknek criminalis esetekbe befolyások van, esküdtek nem lehetnek. Számok 12. Meghitteltetvén az esküdtek, a' status ügyvédője előadja a' kérdéses criminalis esetet, mindkét fél tanui kihallgattatnak 's ha a' körülmények elégé fel vannak világosítva, az esküdtek kimondják véleményeket, hogy t. i. a' vádoltatott bünös-e, v. nem? mire a' vádoltatott v. felmentetik, v. az illető bíróság kezébe adatik, hogy e' büntetést mondjon rá.

Kannibálok, emberevők, kiknek azon borzasztó szokások van, hogy emberhussal élnek. Innen a' kegyetlenség legborzasztóbb neme kannibali kegyetlenségnek neveztetik.

Connetable. Midőn a' major domus királyságra juta, e' lett a' korona 's ország legfőbb tisztviselője. A' hadsereg fővezére 's a' katonai ügyek legfőbb bírása levén, olly nagy hatalommal birt, hogy Richelieu 1627 eltörlé.

Roszbachnál II Fridrik annyi Francziát fogott el, hogy mikor estve a' tiszteket vacsorára meghivná, elmésen, de csipősen, így kért tőlök engedelmet: Bocsássanak meg, monda, hogy nem fogadhatom Kegyeteket épen ugy,

mint kellene, mert nem tudtam, hogy ma annyi vendégem leend.

Maire, város bírása.

Roland XVI Lajos belministere, de vi-
gyázatlan szavai miatt elbocsáttatott hiva-
talából. A' Girondistákkal tartván, midőn ez
a' párt megbukott 's nagy észtehetségü nő-
je, ki őtet minister-korában hivatalos dol-
gozásában segítette, guillotinenal kivégez-
tetett, magát megölte 15 Nov. 1793.

Guillotine, fejvevő műszer, mellyről a'
bárd leesvén az elvesztendőnek nyakát el-
metszi. Guillotin nevü orvos ajánlá e' vesz-
témódot, emberiségből, a' kinos kötél he-
lyett 1789.

Deportatio, bizonyos helyre való szám-
üzés, rendszerint Cayenneba v. Port-Ma-
ratba. Az illy számüzött polgári tekintetben
meghalt, 's örökösei azonnal-helépnek jusai-
ba 's birtokába, mintha valósággal megszűnt
volna élni.

Pitt nagybritanniai minister (sz. 28 Maj.
1759, mh. 23 Jan. 1806), nagy szónok 's
Bonapartenak engesztelhetlen ellensége volt,
ki ellen több izben öszveszövetkeztette a'
szárazai fejedelmeket.

Notables, az országrendek jelesebb 's
nagyobb tekintetü tagjai.

Feuillansok, mérséklettek pártja, mel-
lyet Lafayette alapított. A' szerkezetes (con-
stitutionalis) királyságot védte. Nevét egy
a' Tuilerákhoz közel levő templomról kapá.

Loyola Ignác, a' Jesuiták hatalmas szer-
zetrendének alapítója; innen Loyola tanít-
vány v. Jesuiták, mind egy.

Droits réunis, l. 200 l.

Cordelier-párt, azon legvadabb Jacobi-
nusok egyesülete, kiknek nem tetszván jó-
zanább párttársaik mérséklettsége, külön club-
bot alkottak 's gyüleléshelyekről, melly a'
Franciscanusok (francz. Cordelier) temploma
volt, Cordeliereknek nevezték magokat.

III szerkezet, VIII évi szerkezet. A' Fran-
cziáknak a' revolutio olta több szerkezetek
volt. 1) monarchico-democratica, hanem a' nép
képviselői által vett részt a' közönséges dol-
gokban 1791; 2) köztársasági-democratiai 24
Jun. 1792; 3) az 1795ki (23 Sept.), melly
a' kormányt öt directornak adta 's a' törvény-
hozó testet a' vének és ötszázak tanácsaira
osztá; 4) az 1799ki (13 Dec.), melly az or-
száglást egy főconsulra bizá (l. 141 l.); 5) az
1802ki (2 's 4 Aug.), melly Napoleont fő-
consullá nevezé 's több monarchiai előjust
ruháza rá; 6) az 1804ki (18 Maj.), melly
örökös császárméltóságot alapita; 7) a' 6
Apr. 1814 készítettett, mellynek XVIII La-
jos, St. Quenban költ nyilatkozványa sze-
rint, csak a' nép két kamarában öszvegyü-
lendő képviselőiről, a' ministerek feleletter-
héről, a' birák letetethetlenségéről, az ela-
dott nemzeti javak visszavetethetlenségéről,
mindenik Francziának akármelly polgári 's
katonai hivatalra juthatásáról 'sat. szóló cik-
keit fogadta el; 8) a' 4 Jun. 1814 kidolgoz-
tatott, mellyet a' király által arra kinevez-
tetett biztosság tett fel, charte constitutio-
nelle czimmel; e' még most is fenáll, mert
a' 9), mellyet Napoleon 22 Apr. 1815 Elbá-

ból kiszökte után adott ki, a' Bourbonok ismét trónra jutván, megszűnt létezni.

Charta, a' most említett charte constitutionelle, melly két kamarát, (u. m. a' király által kinevezendő pairekét 's a' választó gyűlések, mellyeknek szerkezete még azután vala készítendő, választásától függő követekét) alapita. A' mellett, hogy hiányos volt, nem is jött igazán gyakorlatba, 's e' miatt a' későbbi lármák forrása lett.

Legitimistáknak nevezettek, kik a' Bourbonokot vitatták Franciaország törvényes királyainak lenni. A' törvényesség vitatása Napoleon 1814ki trónról lemondása 's a' Bourbonok ismét királyszékre jutása után kezdett hallatszani.

Girondistáknak a' nemesebb érzetű republicanusok pártja nevezteték a' második (törvényhozó) francia nemzeti gyűlésben (1791—1793). Neveket onnan kapták, mivel fejeik (Guadet, Gensonné és Vergniaud) 's még más 20, Gironde megyéből valók voltak. Még Bordeauxból kiindultok előtt megesküdtek a' királyság gyökeres kiirtására, innen, Párizsba megérkezvén, a' Jacobinusokhoz, mint a' monarchiai szerkezet megesküdt ellenségeihez, csatlakoztak. Voltak mindazáltal mérséklett Girondisták is, kik legalább nyilván nem tartoztak a' király ellenségei közé, 's ezek közül választá Lajos Roland, Servan, Clavière és Dumouriez ministereit, a' többiek ellenben annál gyorsabban haladtak a' lázadás pályáján. A' jacobinus-párt dühösebb részének pórnépuralkodásra célzó terveit

látván, a' constitutionalisokhoz közelíteni, 's az udvarral alkudozni kezdtek, miáltal a' Jacobinusokat magokra haragitván, ezek a' párizsi pórnépet fellázíták ellenek 's elfogatóván nagyobbára kivégeztettek Jun. 1793, midőn a' Girondisták pártja végképen elenyészett.

Temple, 1222 a' Templariusok nagymestere, Hubert, által építettett nagy épület 's a' vitézek lakhelye volt. A' Bastille lerontatása után status fogházául szolgált. XVI Lajos családja itt tartatott fogságban.

Lamoignon - Malesherbes 15 Dec. 1721 sz. Párizsban, hol atyja Franciaország kanczellárja volt. 25 évig viselt adókamarai elnöksége alatt bátran ellene szegezé magát a' rendkívüli adóvetésnek, 's a' főhaszonbérlok ragadozásának. XVI Lajos 1775 belminisiternek nevezé, 's e' hivatalát hazája javára egy évig viselé. Turgot kilépvén a' ministeriumból, ő is kéré 's megnyeré elbocsátatását. Midőn Lajos törvényszék elibe állított, önként ajánlá magát ügyvédőjének 's vállalatját dicséretesen teljesité; de éltevel adózott nemes lelkéért, mert 22 Apr. 1793 ő is kivégeztetett.

Montanisták, v. Hegy, I. 125 l.

Thermidoristák (augustusi hősek), a' Jacobinusok megbuktatói. A' Jacobinusok hatalma Thermidor (akkori francz. kalendárium szerint Aug., a' miénk szerint Jul.) havában nyomtatván el, innen kapták említett neveket.

Vendée (hajdan Alsó-Poitou) francz. megye az atlaszi tenger mellett, 134 nsz. mf.

270,000 l. A' királysághoz szitván, sokáig küzde a' köztársasággal 's veszedelmes lett volna a' köztársaságiaknak a' háboru kimenetele, ha a' vezérek közt több öszvetartás volt volna. E' miatt 1795 végre a' Vendéiek elnyomattak. 1814 és 1815 is hevesen pártolá Vendée a' Bourbonok ügyét.

Chouanok (baglyok) eredetiképen bretagnei sólopók, kik alattomban sóval kereskedtek, 's bagolykiáltáshoz hasonló jeladásokkal figyelmeztették egymást. A' lázadás idejében Bretagne, Anjou és Maine lakói viselték e' nevet, 's a' Vendéieekkel kezet fogva csatáztak a' vallás és királyság mellett a' köztársaságiak ellen. Utolsó főhősek Cormatin volt.

Congregatio (apostoli, jesuitapárt). Mídon Napoleon uralkodásának alapítására szükségesnek látá, hogy a' romai udvarral a' lázadás által elszakasztott öszveköttest megújítsa, megengedte a' szerzeteseknek, hogy Franciaországban megtelepedjenek, 's az ifjuság oktatását ezekre bizá. Így képződött Fesch cardinalis alatt a' Jesuiták st. sulpicei szerzete. Hát a' pápa hatalmát alapítani kívánók Bourbonokkal visszatért pártja készen találá 1814 a' földet, 's csak magvat kelle vetnie abba. Már XVIII Lajos pártolta a' Jesuitákat; de még buzgóbb gyámolítót találtak ezek az artoisi grófban, ki X Károly névvel király levén, merészen léptek fel eddigi homályokból, a' fenálló törvények ellenére, a' francia egyház szabadságát elnyomni igyekezhén. E' miatt többen kikel-

tek a' jesuitapárt, melly a' gondolkozás- és polgári szabadság alá nem szünt meg alattomban vermet ásni, fondorkodásai ellen, jelesen gróf Montlosier, ki nyilván fellépett, mint vádló, a' papi párt titkos uralkodása ellen, megmutatván, hogy az udvarnak az országrendekkel ellenkezését a' Jesuiták élesztetik. Hosszas vita után végre a' 16 Jun. 1828 költ kir. parancs az oskolákat általánoson a' miveltség ministeriuma alá veté, 's a' Jesuiták elvesztették a' közönséges tanításra való befolyást. Polignac alatt új remény kezdé táplálni a' szerzetet, de a' júliusi lázadás 1830 az idősebb bourbon-ág országlását, a' jesuitismus gyámolát, semmisítvén, a' congregatio is teljesen lenyomatott.

Brune, biróalmimarsall, ügyvédő fija, sz. 13 Mart. 1763. Napoleon bukta után 1814 XVIII Lajos hive lett; de ettől a' Lajoskeresztén kívül egyebet nem kapván, midőn Napoleon Elbából kiszökött, ismét ennek pártjára állt. Napoleon meggyőzetvén, Toulont, mellyet megszállva tartott, hosszas vonakodás után adá által Lajos seregének 's ezen körülmény és keménysége annyira ingerlék a' királyi párt dühét, hogy, midőn Párizsba útnak Lajosnak hódolni, Avignonban kegyetlenül meggyilkoltaték. Mivel Lajos hivei tevék e' gonoszságot, a' gyilkosok büntetlen maradtak, mi nem kevés zúgásra adott okot.

Propaganda eredetiképen keresztény vallást terjesztő intézet, a' pogányok közt. Franciaországban azon titkos társaságok nevez-

tettek így, mellyeknek czélja, a' lázadás idejében 's után, a' népuralkodási v. democratiai elvek terjesztése volt az europai népek közt.

Avatkozó, közbenjáró, a' népjusbán olly hatalmasság, melly a' kitöréssel fenyegetőző, v. már kiütött háborut a' fejedelmek közt, ezek megegyezésével, békésen elaltatni törekszik. Fegyveres avatkozás az, ha valamelly fejedelem a' csendesség visszaállítására, 's a' hadakozó felek egyikének segítésére haderőt küld.

Vatican, mai Romának legnagyobb palotája, 22 udvarral 's 11,000 szobával, a' Vatican hegyen. Mivel a' pápa közönségesen itt lakik, a' romai udvar helyett vetetik.

Ordonnance, a' kir. parancsok neve Franciaországban.

Juste milieu (középút) azon political rendszer, mellyet Lajos Filep a' szabadságnak a' belső csendességgel való öszvegyeztetésére 's a' külfölddel való békességnek fentartására választott. Lafayette 20 Febr. 1831 azt mondá erről a' követkamarában: „A' középút rendszerének nincs meghatározott értelme; mert ha valaki azt mondja 2 szer 4, 8, más pedig azt vitatja 2 szer 4, 10, ki választaná itt középútul azt, hogy, 2szer 4, 9? Az igazi középút tehát arra figyelmezni, mi magában igaz 's ahoz változhatlanul ragaszkodni.“ Lafayette ezen észrevétele általában tökéletesen alapos, mert két végpont közt csak egyik lehet igaz; innen a' középére törekvés csaknem mindégel-

téveszti a' czélt, mert ellenkező elvek egyesítése csak félség, 's hogy Franciaországban a' középút rendszere veszedelmes következéseket nem húzott maga után, csak Périer erős karjainak tulajdonithatni, ki azt elszántsággal tudta fentartani.

Doctrinair azok pártja, kik a' királyság és szabadság elveit úgy akarák öszvegyeztetni, hogy ezen rendszerben mindkétből találtassék valami. Hősek Périer Kázimér, a' juste milieu védője 's fentartója. A' Doctrinair nevet Etienne, a' constitutionnel akkori elmés szerkeztetője, ragasztotta rájuk, mert oktató hangon adták elő véleményeiket.

T A R T A L O M.

Az európai uralkodó házak genealogiája 's az	lap.
európai országok statist. álnézete	I—XXIX
Franciaország földleirata	XXIX—XLVII
Franciaország történetei	1—258

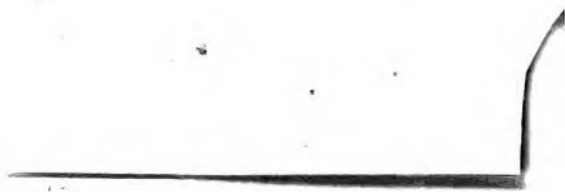
Hinweis: An dieser Stelle befindet sich im Dokument eine Ausklappseite. Diese wurde noch nicht digitalisiert.

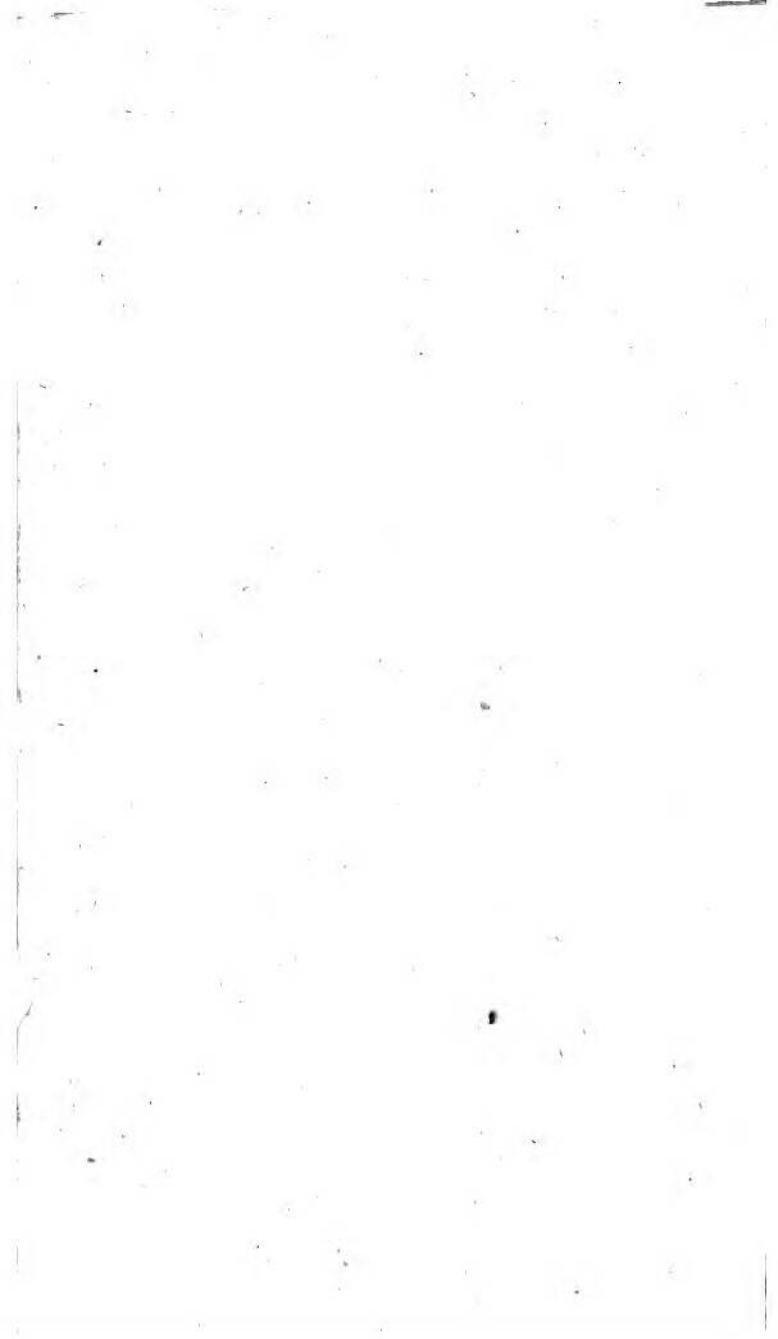
**Jövő évi Merkurra lehet előfizetni nov.
pesti vásárig 1836, 3 ezüst huszassal, Eg-
genberger pesti könyváros úrnál 's a' kiadó-
nál Budán. Megjelen mart. vásárra 1837.**

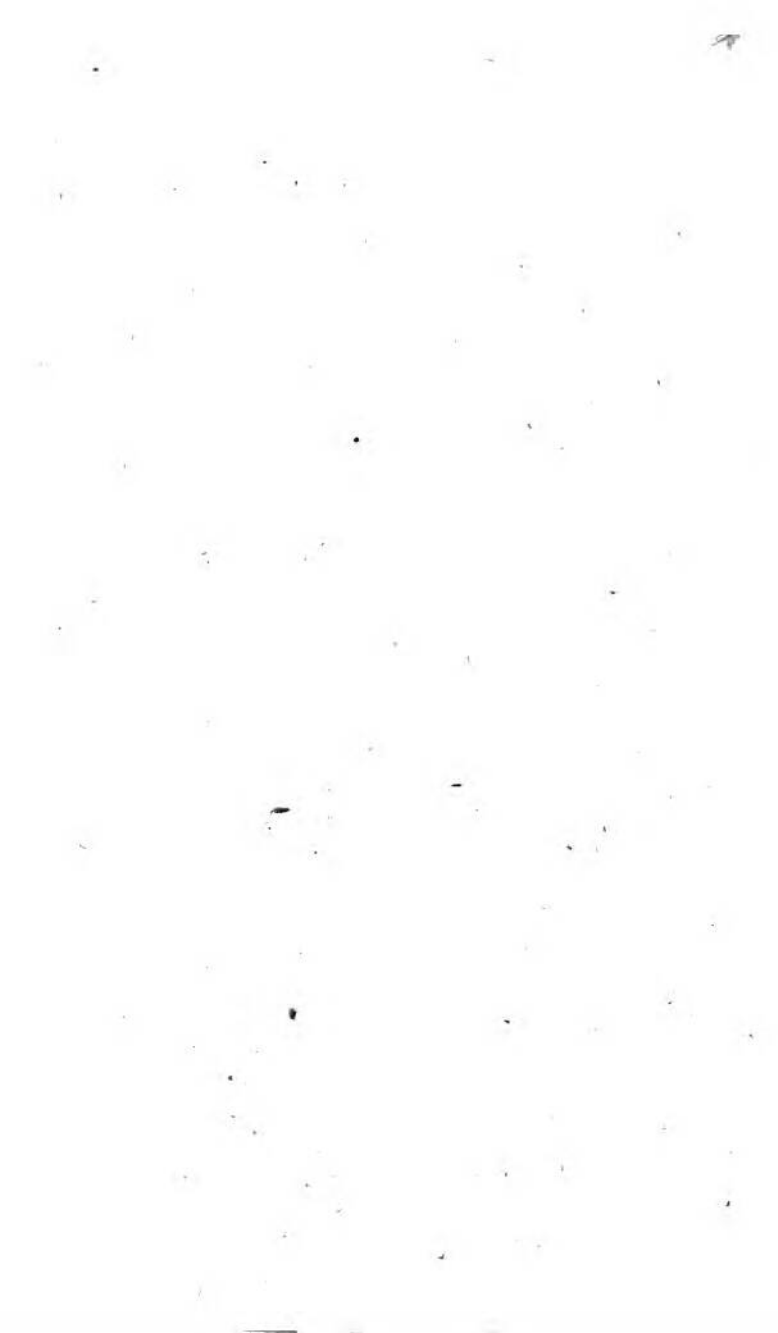
a

p. razi haderő.

Tengeri haderő.

Österreichische Nationalbibliothek

